

ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Τά εκλογικά φέουδα στην Ήπειρο

Τυπολογική προσέγγιση τής αγροτικής ψήφου
στό νομό Ίωαννίνων μεταξύ 1956 καί 1964

Στάθης Δαμιανάκος

Άνάτυπο από τό βιβλίο

*Διαδικασίες κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ
στήν αγροτική Έλλάδα*

ΑΘΗΝΑ 1987

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Τά εκλογικά φέουδα στην Ήπειρο

Τυπολογική προσέγγιση τής αγροτικής φήφου στο νομό
Ίωαννίνων μεταξύ 1956 και 1964

Στάθης Δαμιανάκος

Τό άρθρο πού ακολουθεῖ ἐκθέτει μερικά ἀπό τά τυπολογικά συμπεράσματα¹ μιᾶς ἔρευνας πού ἔχει ἀναλάβει ἐδῶ καί πολλά χρόνια ὁ συγγραφέας, ἐπάνω στούς τύπους τῆς κοινωνικότητας καί τῶν πολιτικῶν σχέσεων τῆς ἠπειρωτικῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας καί, πιά συγκεκριμένα, ἐπάνω στόν τρόπο ἔνταξης τῆς ἀγροτιάς στήν ἐθνική πολιτική ζωή, τήν πολιτική τῆς συμπεριφορά, τήν προνομιακή θέση πού κατέχουν στόν ἀγροτικό χῶρο οἱ σχέσεις πελατείας.² Ἡ ἔρευνα αὐτή ἐντάσσεται σ' ἓνα εὐρύτερο πρόγραμμα διερευνήσεων τῶν ὁποίων ὁ στόχος εἶναι νά φωτισθοῦν οἱ κοινωνικές ἀναστατώσεις πού γνωρίζει ἡ ἐλληνική ὑπαιθρος στή διάρκεια τῶν τριάντα τελευταίων χρόνων, κάτω ἀπό τήν ἐπίδραση τῆς διεΐσδυσης τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων. Κατά συνέπεια, κι αὐτό θά πρέπει νά τονιστεῖ προκαταβολικά, παρά τόν βασικά μεθοδολογικό της χαρακτήρα, ἡ ἀνάλυση πού ἀκολουθεῖ δέν ἀποκτᾶ πραγματικά νόημα παρά μόνο σέ σχέση μέ μιᾶ σφαιρική προσέγγιση: ὅπως καί ὁποιοδήποτε ἐμπειρικό ἐγχείρημα, ἡ ἐφαρμογή ἑνός πολυδιάστατου μοντέλου ἀνάλυσης, σάν κι αὐτό πού προτείνουμε ἐδῶ γιά τίς ἐκλογές στό νομό Ίωαννίνων κατά τήν περίοδο 1956-1964, δέν ἀποτελεῖ αὐτοσκοπό· θά πρέπει νά ἐντα-

1. Στό σημεῖο αὐτό θά θέλαμε νά εὐχαριστήσουμε ἐκείνους πού μᾶς βοήθησαν νά πραγματοποιήσουμε αὐτή τήν ἐργασία: τοὺς P.O. Flavigny, I. Fournier καί C. Michau, τοῦ Τμήματος Ἐφαρμοσμένων Μαθηματικῶν τοῦ Κέντρου Κοινωνιολογικῶν Μελετῶν, γιά τήν πληροφορική βοήθειά τους, ὅπως καί τοὺς R. Bodet καί H. Robin, τῆς Ὑπηρεσίας Ἀναπαραγωγῆς καί Σχεδίου τοῦ ἴδιου Κέντρου, σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τό χαρτογραφικό μέρος.

2. Ἀφέτηρία αὐτῆς τῆς ἔρευνας γιά τήν περιοχή τῆς Ἠπείρου ὑπῆρξαν ὀρισμένες μονογραφικές ἔρευνες τῶν ἀρχῶν τῆς δεκαετίας τοῦ '60, ἰδιαίτερα οἱ μονογραφίες τριῶν ὄρεινῶν καί τριῶν πεδινῶν χωριῶν τῆς περιοχῆς τῆς Κόνιτσας, πού ἐπιχειρήθηκαν ἀπό ὀμάδα ἐρευνητῶν ὑπό τή διεύθυνση τοῦ H. Mendras, καί ἡ μονογραφία ἑνός χωριοῦ στό Ζαγόρι, πού πραγματοποιήσε ὁ συγγραφέας σέ συνεργασία μέ τήν Β. Φουντούκου ὑπό τή διεύθυνση τοῦ I. Περιστιάνη, καί ὑπό τήν αἰγίδα τοῦ Κέντρου Κοινωνικῶν Ἐπιστημῶν τῆς Ἀθήνας. Οἱ ἐπιτόπιες αὐτές ἔρευνες προσφέρουν τό ὑλικό γιά τήν ποιοτική προσέγγιση τῆς ἠπειρωτικῆς ἀγροτικῆς κοινωνικότητας. Βλέπε: H. Mendras (avec la collaboration de V. Foundoucou, T. Karpousi, St. Damianakos, K. Michalopoulos), *Six villages d' Epire*, UNESCO, Rapports de missions 11, 1961· St. Damianakos-V. Foundoucou, «Analyse monographique de la structure des âges de la population de Greveniti (1961)», in J. Peristiany (edit.) *Contributions to Mediterranean Sociology*, Paris, Mouton, The Hague, 1968· St. Damianakos, *Comportement politique et relations de patronage dans un village grec*, Mémoire pour le DEA, EPRASS - EPHE, VI section, 1969 (82 σελ. δακτυλ.).

χθεϊ σέ μιά θεωρητική καί Ιστορική προοπτική γιά τή διαμόρφωση τής όποίας, τόν έμπλουτισμό, ή άκόμα καί τή μεταβολή της, αύτή ή άνάλυση φιλοδοξεϊ νά προσκομίσει καινούργια στοιχεία.

Σ' αυτές τις προκαταρκτικές παρατηρήσεις είναι ανάγκη νά προσθέσουμε μιά άκόμα πού τή θεωρούμε θεμελιώδη καί άφορᾶ τίς σχέσεις ανάμεσα στήν τυπολογική άνάλυση καί τήν ποιοτική έμβάθυνση. Πρόκειται γιά τήν αναγκαιότητα πού έχει άποκαλύψει ή ίδια ή πρακτική τής έρευνας νά υποβάλλονται άδιάκοπα στόν έλεγχο τής δεύτερης τά μέσα πού χρησιμοποιεϊ καί τά συμπεράσματα στά όποια καταλήγει ή πρώτη. "Αν δεχτούμε, μαζί μέ τούς D. Lindon καί P. Weill πώς ή έγκυρότητα ενός μοντέλου μπορεί νά όριστεϊ ως ή διαφορά ανάμεσα στή συμπεριφορά (καί τήν κατάσταση, θά μπορούσαμε νά προσθέσουμε), πού παρατηρεϊται πραγματικά, καί τή συμπεριφορά (κατάσταση), πού θά έπρεπε νά παρατηρηθεϊ αν ίσχυε τό μοντέλο, γίνεται προφανές πώς μόνο «ή επί τοῦ πεδίου έργασία» καί, στήν περίπτωση μας ή μονογραφική παρατήρηση, είναι σέ θέση νά έγγυηθεϊ τήν Ισχύ τής τυπολογικής προσέγγισης, σ' ό,τι άφορᾶ τόσο τίς μεταβλητές πού θά πρέπει νά επιλεγούν ή νά κατασκευαστούν, όσο καί τίς συσχετίσεις ή τίς αντιστοιχίες πού θά πρέπει νά ληφθούν υπ' όψη καί τούς έρμηνευτικούς δρόμους πού θά πρέπει νά διανυθούν μέσα στήν πολυπλοκότητα καί τήν ποικιλία τών άλληλεπιδράσεων ανάμεσα στίς μεταβλητές. "Αν άφεθοῦμε νά έμπλακοῦμε στό παιχνίδι τής τυπικής λογικής, μπορεί βέβαια νά δοκιμάσουμε εκείνη τή βαθύτατη διανοητική ικανοποίηση, γιά τήν όποια μιλούσε ο G. Bachelard, σέ σχέση μέ μιά όρθολογικά άποδειγμένη υπόθεση, δέν παύει, ωστόσο, νά είναι άλήθεια πώς κάθε άπόδειξη, όσο αυστηρή καί αν είναι, κινδυνεύει νά όδηγήσει σέ καταφανείς ανακρίβειες αν δέν στηρίζεται σέ πραγματικά γεγονότα.

Σχετικά μέ τό θέμα μας, μιά σέ βάθος άνάλυση τής λειτουργίας τών έκλογικῶν μηχανισμῶν στήν ὑπαιθρο, περνᾶ υποχρεωτικά από τήν αναπαραγωγή τοῦ δικτύου τών πολυάριθμων έξαρτήσεων πού δένουν τά άτομα μεταξύ τους, καί τών όποίων ή πολιτική πατρωνεία άποτελεϊ μόνο μιά από τίς πολλές όψεις τους. Μπορούμε νά αναγνωρίσουμε αυτές τίς έξαρτήσεις σέ έκδηλώσεις όπως λ.χ. οί σχέσεις μέ τή διοικητική γραφειοκρατία, οί πιστωτικές πρακτικές ανάμεσα σέ χωριανούς καί έμπόρους, ξένους ή ντόπιους, οί δηλώσεις έκλογικής ένταξης όταν έτοιμάζονται τά ψηφοδέλτια γιά τίς τοπικές εκλογές, οί γαμικές ανταλλαγές,⁴ ή πνευματική συγγένεια (γάμος, βαφτίσια) κτλ.,

3. D. Lindon - P. Weill, *Le choix d'un député: un modèle explicatif du comportement électoral*, Paris, Ed. de Minuit, 1974.

4. Οί σχέσεις συγγένειας είναι έξ όρισμοῦ διαφορετικές από τίς σχέσεις πελατείας. "Ωστόσο, συνδέονται μέ τίς τελευταίες στό βαθμό πού προσδιορίζουν περιοχές (λίγο πολύ περιχαρακωμένες στό χῶρο), πολυποίκιλων κοινωνικῶν ανταλλαγῶν, στό έσωτερικό τών όποίων έχουν θέση καί οί σχέσεις πελάτη-προστάτη. "Εξάλλου, ή θέση τών οίκογενειῶν καί τών άτόμων στά δύο δίκτυα είναι γενικά μονοσήμαντη.

έκδηλώσεις πού μπορούν νά χρησιμεύσουν ως αντίστοιχες ένδείξεις γιά τήν ανίχνευση τῆς θέσης ἀτόμων καί οἰκογενειῶν στά δίκτυα τῆς πελατείας. Αυτό εἶναι καί τό καθαυτό ἀντικείμενο τοῦ ποιοτικοῦ μέρους τῆς ἐργασίας μας πού ἀποπειρᾶται νά κατανοήσῃ τό φαινόμενο, ἐνῶ τό τυπολογικό μέρος σκοπό ἔχει νά προσφέρει ὀρισμένα στοιχεῖα γιά τήν ἐξήγησή του. Ἄλλά πῶς μπορούμε νά μεταφράσουμε αὐτές τίς μονογραφικές παρατηρήσεις σέ δείκτες πού νά ὑπόκεινται σέ μιά ποσοτική ἐπεξεργασία; Ἐπειδή βέβαια δέν μπορούμε νά προχωρήσουμε μέ ἄμεσες σφυγμομετρήσεις στόν ὑπό ἐξέταση πληθυσμό ἢ νά ἀναλάβουμε μιά ἔρευνα-μαμούθ συλλογῆς στοιχείων γιά τήν καθεμιά ἀπό τίς 300 τόσες κοινότητες τοῦ νομοῦ (πράγμα πού ἄλλωστε δέν θά σήμαινε καί αὐτόματη λύση τοῦ προβλήματος τῆς «μετάφρασης»), εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά ἀρκεστοῦμε στήν κατασκευή τῶν μεταβλητῶν μέ βάση τά στοιχεῖα πού μᾶς προσφέρουν οἱ ἀπογραφές καί οἱ ἐκλογικές στατιστικές. Εἶναι γνωστά τά λεπτά προβλήματα ἐρμηνείας πού θέτει στήν κοινωνιολογική ἀνάλυση ἡ χρήση στατιστικῶν κατηγοριῶν πού προσδιορίστηκαν μέ βάση διαφορετικά κριτήρια καί πού σκοπεύουν νά δώσουν πληροφορίες γιά φαινόμενα διαφορετικά ἀπό ἐκεῖνα πού ἐνδιαφέρουν τόν ἐρευνητή. Προσπαθοῦμε νά ξεπεράσουμε αὐτό τό μειονέκτημα ἀφ' ἐνός στηρίζοντας τήν ἀνάλυσή μας σ' ἓνα σῶμα σαφῶς προσδιορισμένων ὑποθέσεων οἱ ὁποῖες παραπέμπουν σέ μιά σφαιρική ἀντίληψη τῶν ἐξελικτικῶν διαδικασιῶν πού ἀκολουθοῦνται ἀπό τίς ἀγροτικές κοινότητες στή χώρα μας, ἀφ' ἑτέρου καταφεύγοντας συστηματικά στήν ἐπιτόπια ἐμπειρία μας γιά τήν ὀρθή ἀποτίμηση τοῦ βάρους τῶν χρησιμοποιούμενων μεταβλητῶν καθώς καί τῶν ἀλληλεπιδράσεών τους.

Στίς γραμμές πού ἀκολουθοῦν ἐκθέτουμε σύντομα τό καθαυτό ἀντικείμενο τῆς τυπολογικῆς ἀνάλυσης, ἐντοπίζουμε τή βασική προβληματική καί ἐπεξηγοῦμε τήν ἐννοια ὀρισμένων ὄρων πού χρησιμοποιοῦνται, πρίν παρουσιάσουμε, σ' ἓνα δεύτερο μέρος, τή μεθοδολογική μας ἀντίληψη ὅσον ἀφορᾶ τή διατύπωση τῶν ὑπό δοκιμασία ὑποθέσεων, τήν ἐπιλογή τῆς ἀναλυτικῆς μονάδας, τέλος τόν καθορισμό καί τόν τρόπο ἐπεξεργασίας τῶν μεταβλητῶν. Τό τρίτο μέρος τοῦ ἄρθρου παρέχει, πέρα ἀπό μιά πολύ σύντομη ἱστορική εἰσαγωγή, ὀρισμένες πληροφορίες πού ἀφοροῦν τό μορφολογικό πλαίσιο τῆς περιοχῆς τό ὁποῖο μελετᾶται μέ τή βοήθεια ἐνός ἀριθμοῦ ἀπό δημογραφικές, γεωγραφικές καί πολιτισμικές μεταβλητές. Στή συνέχεια, σ' ἓνα τέταρτο μέρος, ἀναλύονται οἱ σχέσεις αὐτῶν τῶν μεταβλητῶν μέ μιά κατασκευασμένη μεταβλητή («τήν ἐκλογική ἀφοσίωση») πού στοχεύει στή μέτρηση τῆς ἐπῆρειας τῶν σχέσεων πελατείας γιά κάθε κοινότητα. Τέλος, τό πέμπτο μέρος ἀφιερώνεται στήν ἐξέταση τῶν ἀλληλεπιδράσεων μεταξύ τῶν μεταβλητῶν στά πλαίσια μιᾶς πολυπαραγοντικῆς ἀνάλυσης ἡ ὁποία ὀδηγεῖ σέ μιά τυπολογία τῶν κοινωνικῶν καί ἐκλογικῶν χώρων τῆς περιοχῆς.

I. Τό πρόβλημα

α) *Άντικείμενο.* Η βασική ιδέα πάνω στην οποία στηρίζεται η ανάλυσή μας συνίσταται στην αναγνώριση μιᾶς ιδιαιτερότητας τῆς ἀγροτικῆς ψήφου πού διαφοροποιεῖ έντονα τήν ἐκλογική συμπεριφορά στην ὑπαιθρο ἀπό ἐκείνη πού παρατηρεῖται στά ἀστικά κέντρα. Αὐτή ἡ ιδιαιτερότητα, ἡ ὁποία παραπέμπει στόν ξεχωριστό τρόπο ἔνταξης τῶν ἀγροτικῶν ἐπιτόπιων κοινωνιῶν στούς ἐθνικούς πολιτικούς θεσμούς (πού μέ τή σειρά του ἀποτελεῖ ἔκφραση τῶν ιδιαίτερων μηχανισμῶν οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς ἐνσωμάτωσης τοῦ ἀγροτικοῦ κόσμου στή συνολική κοινωνία καί τῆς διαδικασίας ἀπορρόφησης τῆς μικρῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς ἀπό τόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς,⁵) ἐπιβάλλει στην ἐκλογική ἀνάλυση τοῦ ἀγροτικοῦ χώρου μερικά ιδιαίτερα καθήκοντα: κι αὐτό τόσο στό ἐπίπεδο τῶν ἐρωτημάτων πού θά διατυπωθοῦν καί τῆς μεθοδολογικῆς προσέγγισης πού θά υἱοθετηθεῖ ὥστε νά δοθεῖ ἀπάντηση σ' αὐτά, ὅσο καί στό ἐπίπεδο τῆς θεωρητικῆς ἐπεξεργασίας τῶν ἀποτελεσμάτων πού θά προκύψουν.

Πράγματι, ὁ σκοπός πού ἐπιδιώκει ἡ παραδοσιακή ἐκλογική κοινωνιολογία, καί εἰδικότερα ἡ γαλλική σχολή, ἡ ἐρμηνεία δηλαδή τῆς ἐκλογικῆς ἐπιλογῆς σύμφωνα μ' ἕναν ὀρισμένο ἀριθμό ἀπό μεταβλητές καί/ἢ μέ τή χωροταξική κατανομή τῆς ἐπιρροῆς τῶν πολιτικῶν κομμάτων,⁶ φαίνεται ἀνεπαρκῆς

5. Βλέπε, σέ σχέση μ' αὐτό, Cl. Servolin, «L' absorption de l' agriculture dans le mode de production capitaliste», in *L' univers politique des paysans dans la France contemporaine*, Paris, Armand Colin, FNSP, 1972, καί M. Jollivet, «Sociétés rurales et capitalisme», in *Sociétés paysannes ou luttes de classes au village*, Paris, A. Colin, CNRS, GRS, 1974.

6. Οἱ περισσότερες ἀπ' αὐτές τίς μελέτες ἀκολουθοῦν τή γραμμή πού χάραξε ἀπό τίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα ὁ A. Siegfried (βλέπε τό περίφημο ἔργο του *Tableau politique de la France de l' Ouest sous la IIIème République*, Paris: A Colin, 1913), καί χρησιμοποιοῦν τή χαρτογραφική ἀναπαράσταση τῶν μεταβλητῶν οἱ ὁποῖες ἀποδεικνύεται ὅτι ἐπηρεάζουν περισσότερο τήν ἐκλογική συμπεριφορά, ὅπως ἡ θρησκευτική πρακτική ἢ ἡ κοινωνικο-επαγγελματική ὁμάδα, πού μερικές φορές ταυτίζονται αὐθαίρετα μέ τή θρησκευτικότητα καί τήν κοινωνική τάξη. Ἡ γεωγραφική διάσταση παίζει ἔτσι τό ρόλο ἔμμεσης «πλαισιακῆς» (variable contextuelle) μεταβλητῆς πού ἀποδίδει ὅλους τοὺς μή μετρήσιμους τοπικούς παράγοντες. Σάν παράδειγμα μποροῦμε νά ἀναφέρουμε τίς ἐργασίες τῶν F. Goguel - G. Durieux, *Sociologie électorale, Esquisse d' un bilan et guide de recherches*, Paris, A. Colin, 1951· F. Goguel, *Géographie des élections françaises de 1870 à 1951*, Paris, A. Colin, FNSP, 1969· R. Arambourou et al., *Nouvelles études de sociologie électorale*, Paris, A. Colin, 1954· Cl. Leleu, «Pour une nouvelle méthode d' analyse des statistiques électorales», *Revue Française de Science Politique*, Juill.-Sept., 1955, σελ. 609-615· M. Dogan «Une analyse de covariance en sociologie électorale», *Revue Française de Sociologie*, Oct.-Déc., 1968· D. Derivry-M. Dogan, «Unité d' analyse et espace de référence en écologie politique», *Revue Française de Science Politique*, juin, 1971, σελ. 517-570. Ἄλλοι ἐρευνητές προτιμοῦν τήν ποσοτική ἀνάλυση τῶν στοιχείων πού ἔχουν συλλεχθεῖ ἀπό σφυγμομετρήσεις, ἄσχετα ἀπό ὁποιοδήποτε γεωγραφικό πλαίσιο. Σέ σχέση μ' αὐτό, βλέπε τίς ἐρευνες τῶν G. Michelat καί M. Simon πού ὀδήγησαν σέ πολλές δημοσιεύσεις ὅπως: «Classe sociale objective, classe sociale subjective, et comportement électorale», *Revue Française de sociologie*, Oct.-Décembre, 1971, σελ. 483-527· «Classe, religion, comportement politique», *La Pensée*, Mars-Avr., 1977, σελ. 71-92, ὅπως καί τό ἔργο μέ τόν ἴδιο τίτλο πού ἐκδόθηκε στίς Presses de la FNSP καί στίς Editions Sociales τό 1977.

προκειμένου για ένα χώρο όπου η ψηφος αντιμετωπίζεται όχι μέ δρους προσήλωσης σ' ένα κόμμα αλλά συμβασιακής άφοσίωσης. Όπως πολύ εύστοχα παρατηρεί ό D. Derigny,⁷ εκείνο πού χαρακτηρίζει έναν δείκτη είναι ή ικανότητά του νά μετράει μέ τρόπο αύστηρά μονοσήμαντο τό υπό παρατήρηση φαινόμενο. Αυτό όμως τό φαινόμενο μπορεί νά λαμβάνει διαφορετικές σημασίες ανάλογα μέ τό τοπικό πλαίσιο καί έχει άποδειχθεί πώς ό δείκτης πού «έξηγεϊ» καλύτερα τήν ψηφο διαφέρει από τόν ένα νομό στόν άλλο. Τό ίδιο ίσχύει καί για τόν δείκτη πρός «έξήγηση»: ή ψηφος για τό ένα ή τό άλλο κόμμα δέν έχει τό ίδιο νόημα στή μία ή στήν άλλη άγροτική περιοχή, καί αυτό τό νόημα γίνεται όλότελα διαφορετικό αν περάσουμε από τήν ύπαιθρο στόν αστικό χώρο. Κατά συνέπεια, τό βασικό έρώτημα στό όποιο θά πρέπει νά απαντήσει ή άνάλυση τής άγροτικής ψηφου, έντοπίζεται πρίν άπ' όλα μάλλον στό «πώς» παρά στό «ποιός» τής έκλογικής έπιλογής, μάλλον στό φωτισμό τών κοινωνικών μηχανισμών πού όδηγοϋν σ' αύτή τήν έπιλογή, παρά σέ μία ύποθετική έρμηνεία τής άποκρυστάλλωσής τους γύρω από τή μία ή τήν άλλη πολιτική τάση.

Η μονογραφική έρευνα απέδειξε πώς ή έκλογική συμπεριφορά τών άγροτών υπόκειται βασικά σέ δύο «συστήματα» ίσης περίπου σπουδαιότητας κατά τήν υπό έξέταση περίοδο: τό «πελατειακό σύστημα», πού μπορεί νά αναγνωριστεί στό εύρος καί τήν ένταση τών δυσσυμμετρικών πολιτικών ανταλλαγών, μέσα στό δίκτυο τών διαπροσωπικών σχέσεων του χωρικού, καί αυτό πού όνομάσαμε «σύστημα κομμουνιστοφοβίας», πού όρίζεται ως τό εύρος καί ή ένταση τών έκδηλώσεων του άντικομμουνιστικού μηχανισμού στις συνέπειές του πάνω στήν πολιτική στάση καί συμπεριφορά του άγρότη. Άπ' αυτά τά δύο «συστήματα», τό πρώτο είναι κατά κάποιον τρόπο σύμφυτο μέ τίς κοινωνικές δομές πού ήγεμονεύουν στις παραδοσιακές άγροτικές κοινότητες, οι μορφές καί ή επίδρασή του εξαρτώνται άμεσα από τή διαδικασία εξέλιξης τής κοινωνικότητας του χωριού, κάτω από τήν κυριαρχία τών καπιταλιστικών σχέσεων. Τό δεύτερο, έξωγενοϋς χαρακτήρα, άποτελεί μέσο άμεσου πολιτικού καταναγκασμού καί ή άποτελεσματικότητά του συνδέεται μέ τήν πραγματική λειτουργία τών φιλελεύθερων θεσμών, καί ιδιαίτερα μέ τήν έφαρμογή όρισμένων συνταγματικών κανόνων, όπως λ.χ. ή έγγυημένη έξάσκηση του δικαιώματος τής μυστικότητας τής ψηφοφορίας στό χωριό. Καί τά δύο παραπέμπουν στις σχέσεις πού ό άγροτικός κόσμος διατηρεί μέ τή διοίκηση καί σχετίζονται μέ τήν Ιστορία τής διαμόρφωσης του κοινοβουλευτικού καθεστώτος στήν Ελλάδα (δομές, λειτουργία καί ιδεολογικές κατευθύνσεις τών κομμάτων, στρατολόγηση, προέλευση καί διαμόρφωση τών πολιτικών

7. Πρβλ. «Analyse écologique et vote paysan», in *L' univers politique des paysans dans la France contemporaine*, FNSP, A. Colin 1972.

ήγεσιών, έκλογικά συστήματα, ομάδες πίεσης, έξωκοινοβουλευτικές δυνάμεις κτλ.), μέ τήν είσαγωγή καί τίς περιπέτειές του στή διάρκεια τῶν τελευταίων ἑκατόν πενήντα χρόνων, μέ τήν πραγματική λειτουργία του στούς κόλπους μιᾶς κοινωνίας ἡ ὁποία βρίσκεται ἀδιάκοπα σέ ἀναζήτηση μιᾶς ἀντιστοιχίας ἀνάμεσα σέ κοινωνικο-οικονομική ἐξέλιξη καί πολιτικό σύστημα.⁸

Ἐδῶ θά μᾶς ἀπασχολήσουν μονάχα οἱ σχέσεις πελατείας. Ἄν ἀληθεύει πῶς οἱ συνέπειες αὐτῶν τῶν δύο «συστημάτων» πάνω στήν ἐκλογική συμπεριφορά τοῦ ἀγρότη συγχέονται, γιά τήν ἐν λόγω περίοδο, καί δέ μποροῦν νά κατανοηθοῦν παρά μόνο μέσα ἀπό τήν ἀλληλεπίδραση καί τή σωρευτική δράση τους, ἀναφορικά μέ τόν προσανατολισμό τῶν ψήφων πρός τήν παραδοσιακή δεξιά, καί ἄν εἶναι ἐπίσης ἀλήθεια πῶς ἡ προοδευτική ὑποβάθμιση τοῦ δικτύου τῶν διαπροσωπικῶν πολιτικῶν ἀνταλλαγῶν, πού παρατηρεῖται μετά τό 1961,⁹ συμπίπτει μέ μιά παράλληλη ἐξασθένηση τῶν μηχανισμῶν ὑλικοῦ καταναγκασμοῦ, δέν παύει, ὡστόσο, νά ἰσχύει πῶς ἡ φύση τῶν κοινωνικῶν προσδιοριστικῶν παραγόντων τοῦ πελατειακοῦ δικτύου (οἱ ὁποῖοι ἀκριβῶς δέ μποροῦν νά περιοριστοῦν στίς «λειτουργικές ἀνεπάρκειες» τοῦ περιβάλλοντος, ὅπως ὑποστηρίζει μιά κάποια νεο-λειτουργική ἀντίληψη¹⁰)

8. Τό πρόβλημα τῆς «ἀναντιστοιχίας» ἀνάμεσα σέ κοινωνικό καί πολιτικό σύστημα στή σύγχρονη Ἑλλάδα ἀπέτελεσε ἀγκισμένο, ἐδῶ καί εἴκοσι χρόνια περίπου, πολυάριθμων ἀναλύσεων πού ἔβγαλαν στό φῶς τήν «ἀνεπάρκεια» τοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ καί τίς «στρεβλωτικές» σχέσεις του μέ τήν ἀγροτιά, τήν ἐπίδραση τῆς πατρωνείας στό σχηματισμό τῶν πολιτικῶν κομμάτων καί στίς κοινοβουλευτικές πρακτικές, τήν ἐξουθένωση τῶν τοπικῶν αὐτονομιῶν μετά τήν ἀνεξαρτησία, τή ρευστότητα τῆς ταξικῆς κοινωνίας, τήν κοινωνικο-οικονομική παντοδυναμία τοῦ κράτους ἢ τήν αὐτονομία του σέ σχέση μέ τήν ταξική διάρθρωση, ὡς παραμέτρων πού ἐξηγοῦν τό χάσμα ἀνάμεσα στό ρόλο πού ἀποδίδεται στό ἐκλογικο-πολιτικό παιχνίδι («μέσο ἔκφρασης τῆς πάλης τῶν τάξεων», σύμφωνα μέ τήν ἔκφραση τοῦ S. Lipset), καί τό ρόλο πού πραγματικά ἐκπληρώνει, ἰδιαίτερα στόν ἀγροτικό χῶρο. Ἀναφέρουμε ἐδῶ τίς μελέτες τῶν J. Meynaud, *Les forces politiques en Grèce*, ἐκδ. Etudes de Science Politique, 10, Lausanne, 1965· K. Legg, *Politics in Modern Greece*, Stanford Col., 1969· Β. Φίλια, *Κοινωνία καί ἐξουσία στήν Ἑλλάδα*, τ. Ι: ἡ νόθα ἀστικοποίηση, Σύγχρονα Κείμενα, Ἀθήνα, 1974· St. Damianakos «De la démocratie en Grèce, les constantes d' une crise institutionnelle chronique», *Les Temps modernes*, 351, Oct., 1975, σελ. 410-439, Κ. Τσουκαλά, «Τό πρόβλημα τῆς πολιτικῆς πελατείας στήν Ἑλλάδα τοῦ 19ου αἰῶνα», στό *Κοινωνικές καί πολιτικές δυνάμεις στήν Ἑλλάδα* (ἐπιμ. Γ. Κοντογιώργης), Ἑλ. Π. Π., Ἑπ., Ἐξάντας, 1977, σ. 74-112· Ν. Μουζέλη, «Ταξική δομή καί σύστημα πολιτικῆς πελατείας: ἡ περίπτωση τῆς Ἑλλάδας», *δπ. π.*, σ. 115-150.

9. Ἀπάντηση τῆς ὑπαίθρου στή ριζοσπαστικοποίηση καί τήν ἐντονη κινητοποίηση τῶν ἀστικῶν μαζῶν πού γνωρίζει ἡ χώρα τήν ἴδια ἐποχή.

10. Βλέπε πάνω σ' αὐτό τό θέμα τή θεωρία τοῦ «δομικοῦ πλαισίου» πού ἀνάπτυξε ὁ R. K. Merton, σύμφωνα μέ τήν ὁποία οἱ σχέσεις προστάτη-πελάτη μποροῦν νά ἐξηγηθοῦν μέσω τῶν «λειτουργικῶν ἀνεπαρκειῶν» πού «γεννοῦν μιά δομή ὑποκατάστασης (ἀνεπίσημης) ὡστε νά ἰκανοποιοῦνται πιό ἀποτελεσματικά οἱ ὑπάρχουσες ἀνάγκες». Βλέπε τό κεφάλαιο «Quelques fonctions de la machine politique» στό ἔργο του *Éléments de Théorie et de Méthode Sociologique* (γαλλική μετάφραση), Paris, Plon, 1965, σελ. 127.

του ἑξασφαλίζει μιά ἀξιοσημείωτη ἀνεξαρτησία καί αὐτονομία. Αὐτή ἡ αὐτάρκεια τῶν σχέσεων πελατείας, τά θεμέλια τῆς ὁποίας θά πρέπει νά ἀναζητηθοῦν στή μορφή πού παίρνει γιά τήν ἑλληνική κοινωνία ἡ συνάρθρωση τῆς μικρῆς ἐμπορευματικῆς παραγωγῆς στήν ὑπαιθρο μέ τόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς, δικαιολογεῖ τήν προτεραιότητα πού παραχωροῦμε στήν παρουσία μιᾶς οἰκολογίας τοῦ «ἐκλογικοῦ φεουδαλισμοῦ» ἀνεξάρτητης ἀπό τίς συνέπειες τῆς κομμουνιστοφοβίας, —δύσκολα μετρήσιμης— οἰκολογία, ἡ ὁποία ὄχι μόνο προσφέρει ἕνα ἱκανοποιητικό πλαίσιο ἐκλογικῆς ἀνάλυσης, ἀκόμα καί γιά τίς περιόδους σχετικῆς φιλελευθεροποίησης τοῦ καθεστῶτος, ἀλλά παρέχει ἐπιπλέον πολύτιμες ἐνδείξεις γιά τή μελέτη τῆς ἐξέλιξης τῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας στό σύνολό της.

β) *Προβληματική*: Πράγματι, τό κύριο δίδαγμα στό ὁποῖο ὁδηγεῖ ἡ μελέτη τῆς περίπτωσης τῆς Ἡπείρου εἶναι πώς γιά τήν κατανόηση τοῦ ἀγροτικοῦ κόσμου στή σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία δέν ἀρκεῖ ἡ ἀνάλυση τῶν οικονομικῶν σχέσεων καί πώς ἐπιβάλλεται ἡ προσφυγή στήν πολιτισμική καί κυρίως τήν πολιτική διάσταση τοῦ φαινομένου. Αὐτή ἡ προσφυγή, θέτοντας τό πρόβλημα μέ ὄρους «σχετικῆς αὐτονομίας» τοῦ χωριοῦ καί ἐξωτερικῆς διείσδυσης, σκοπεύει πρῖν ἀπ' ὅλα στό νά προβάλλει τίς ἐνδο-καί διακοινοτικές πολιτικές σχέσεις καί νά ἐντοπίσει τά πεδία ἀλληλεπίδρασης τῶν δυνάμεων αὐτῆς τῆς αὐτονομίας καί αὐτῆς τῆς διείσδυσης· δυνάμεις πού ἀναγνωρίζονται ἀπό τή μιά πλευρά ὡς μορφή μιᾶς ἰδιαίτερης κοινωνικότητας (κοινωνία ἀλληλογνωριμίας: συγγένεια, πελατεία, σύλλογοι καί ἄτυπες ὁμάδες, γειτονικότητα, πολυποίκιλοι δεσμοί διαπροσωπικῶν ἐξαρτήσεων κτλ.) τῆς τοπικῆς κοινωνίας καί ἀπό τήν ἄλλη ὡς τό σύνολο τῶν μέσων πού ἡ περιβάλλουσα κοινωνία χρησιμοποιεῖ γιά νά διασφαλίζει τήν καπιταλιστική κυριαρχία (πολιτικά, διοικητικά, οικονομικά, ἰδεολογικά καί ἄλλα μέσα).

Προνομιούχος χώρος ἑκφρασης τῶν σχέσεων πελατείας, τό ἐκλογικό φέουδο (χωριό ἢ ὁμάδα χωριῶν), ἀποτελεῖ ἕναν ἰδιόρρυθμο τρόπο ἔνταξης τῆς ἀγροτικῆς στήν ἐθνική πολιτική ζωή καί ἐκφράζει ἕναν ὀρισμένο τύπο σχέσεων ἀνάμεσα στήν ἐξουσία καί τίς στοιχειώδεις διαρθρώσεις. Ἡ ἐπιβίωση, ὁ μετασχηματισμός ἢ ὁ μαρασμός αὐτῶν τῶν σχέσεων ἀντιστοιχοῦν τόσο στή διαφοροποιημένη ἐξέλιξη πού ἐπιφέρει στίς τοπικές κοινωνίες ἡ ἄνιση διείσδυση τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων, ὅσο καί στήν ἔκταση κατά τήν ὁποία ἡ πατρωνεῖα ἀδρανοποιεῖ, διαστρέφει, ἀμβλύνει, μεταβάλλει ἢ ἀποκρύπτει τόν ταξικό χαρακτήρα τῶν κοινωνικῶν συγκρούσεων στήν ὑπαιθρο. Ἡ κυρίαρχη τάση εἶναι ἡ ἀποδιάρθρωση τῶν παραδοσιακῶν μορφῶν τῆς ἀγροτικῆς κοινωνικότητας, ἀποδιάρθρωση πού μπορεῖ ὡστόσο νά ὁδηγήσει μερικές φορές σέ πρωτόφαντες ἀναδιαρθρώσεις. Στήν πραγματικότητα, ἡ κοινότητα τοῦ χωριοῦ, τύπος κατ' ἐξοχήν κυριαρχούμενης μικρο-κοινωνίας, μοιάζει νά ἀπαντάει, σύμφωνα μέ τρεῖς διαφορετικές λογικές (ἀνάλογα μέ τό βαθμό

ένσωμάτωσης τῶν ἐσωτερικῶν δομῶν τῆς, τὴν πολιτισμικὴ τῆς κληρονομιά, τοὺς θεσμοὺς τῆς, τὸ παρελθόν τῆς, τὴ δημογραφικὴ καὶ οἰκονομικὴ τῆς κατάσταση, τὴ θέση τῆς ἀπέναντι στὴν ἀγορὰ), στὶς ἐπιταγές τῆς ἐξωτερικῆς διείσδυσης, διείσδυση πού εἶναι κι αὐτὴ διαφοροποιημένη καὶ ἄνιση μέσα στὴν ἴδια τοπικὴ ἐνότητα ὅπου παρατηρεῖται πολλές φορές γοργὴ ἀποσύνθεση ὀρισμένων δομῶν καὶ ταυτόχρονα ἐπίμονη διατήρηση ὀρισμένων ἄλλων:

1) Ἡ πρώτη εἶναι ἢ λιγότερο ἢ περισσότερο ἀποφασιστικὴ δέσμευση μέσα στό κυρίαρχο σύστημα παραγωγῆς (κάθετη ἐνσωμάτωση): ἄμεση ἐμπλοκὴ στὴν ἀγορὰ, σχετικὰ «φυσιολογικὴ» προσαρμογὴ τῶν δομῶν, ἐξαφάνιση κάθε τοπικῆς αὐτονομίας, «ἀγροτοποίηση» (μέ τὴν ἐννοια τοῦ ξεπεράσματος τῆς χωρικῆς οἰκονομίας καὶ κοινωνίας) καί, ὀριακά, μαρασμός τῆς κοινότητας καὶ ἀντικατάστασή τῆς ἀπὸ ἓνα ἄθροισμα μικρῶν «καπιταλιστῶν» ἐπιχειρηματιῶν.

2) Ἡ δεύτερη λογικὴ προσαρμογῆς εἶναι ἢ λογικὴ τῆς προσφευτικῆς ὑλικῆς ἐξαφάνισης τῆς κοινότητας ἐξ αἰτίας τῆς ἀγροτικῆς ἐφόδου: ὑπερβολικὴ γήρανση τοῦ πληθυσμοῦ, ἀπουσία παραγωγικῶν δραστηριοτήτων, περιστολὴ τοῦ μεγέθους τῆς κοινότητας κάτω ἀπὸ ἓνα ἐλάχιστο ὄριο κοινωνικότητας.

3) Τέλος, ἓνας τρίτος τρόπος ἀντίδρασης εἶναι ὁ τρόπος τῆς ἐνεργητικῆς ἀντίστασης τῆς τοπικῆς κοινωνίας ἢ ὁποῖα διατηρεῖ, ἀναπαράγει καί, σέ ὀρισμένες περιπτώσεις, ἐνισχύει τὶς ἐσωτερικὲς δομές τῆς: χωριὰ ἀναδιπλωμένα στὸν ἑαυτό τους, τὰ ὁποῖα διατηροῦν μιά σχετικὴ δημογραφικὴ ἰσορροπία, καὶ μιά οἰκιακὴ οἰκονομία αὐτοσυντήρησης, ὅπως καὶ μιά ἰσχυρὴ θωράκιση παραδοσιακῶν θεσμῶν πού κατορθώνει νὰ ἀντιμετωπίζει τὶς ἐφόδους τοῦ κυρίαρχου συστήματος, συχνὰ χάρη στὴν ἐπιδέξια μεταστροφή τῶν ἐξωτερικῶν δυνάμεων τῆς ἀλλαγῆς πρὸς ὄφελος τῆς συντήρησης τῶν κατεστημένων δομῶν.

Αὐτὴ ἢ ἐξέλιξη συνοδεύεται ἀπὸ μιά τροποποίηση τῶν κανόνων κατανομῆς τῆς ἐξουσίας στὴν τοπικὴ κοινωνία καὶ ἀπὸ βαθιεῖς ἀλλαγές τόσο στὰ δίκτυα τῶν διαπροσωπικῶν ἐξαρτήσεων πού ὑφαίνονται στό ἐσωτερικὸ τῆς κοινότητας, ὅσο καί, σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὶς ἐξωτερικὲς ἐξαρτήσεις, στοὺς μηχανισμοὺς πού κατευθύνουν τὴν ψῆφο, μέ ἀποτέλεσμα νὰ ἐμφανίζονται ἀξιοσημείωτες μεταβολές στὸν ἐκλογικὸ χάρτη (διαδικασία ἐκλογικῆς «φεουδαλοποίησης» - «ἀποφεουδαλοποίησης»).

Μποροῦμε νὰ ἐξετάσουμε αὐτές τὶς ἀλλαγές ἀπὸ δύο σκοπιές: ἀφ' ἑνὸς ὡς ἔκφραση ἢ ἀντανάκλαση τοῦ μετασχηματισμοῦ στὰ ἄλλα ἐπίπεδα (ἰδιαίτερα στό οἰκονομικὸ καὶ τὸ ἰδεολογικὸ) καὶ νὰ τὶς ἀντιμετωπίσουμε ἀκριβῶς ὡς ἐνδείξεις αὐτοῦ τοῦ μετασχηματισμοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου ὡς ἐάν ἐπρόκειτο γιὰ τὸν ἴδιο τὸ φορέα τοῦ μετασχηματισμοῦ στό σύνολο τῶν ἀγροτικῶν σχέσεων κάνοντας τὴν ὑπόθεση πὼς ἢ ἐξέλιξη καὶ ἢ προσαρμογὴ αὐτῶν τῶν σχέσεων δέ μποροῦν νὰ ἀκολουθήσουν ἄλλο δρόμο γιὰ νὰ ἐκφραστοῦν

(στήν περίπτωση τῶν παραδοσιακῶν τοπικῶν κοινωνιῶν) ἐκτός ἀπό τό δρόμο τῆς «μετάφρασης» τους σέ ἀνοιχτά πολιτικές σχέσεις.

Αὐτή ἡ δεύτερη ὀπτική συνεπάγεται μιά θεωρητική ἀναπροσαρμογή τῶν ἐννοιῶν πού ἔχουν ἔως τώρα καθιερωθεῖ σχετικά μέ τό «χωρικό φαινόμενο»,¹¹ στό μέτρο πού δίνει τήν προτεραιότητα στήν πολιτική φύση τῶν σχέσεων οἱ ὁποῖες συναρθρώνουν κάθε ἀγροτική κοινότητα, ὡς δομημένη «ὀλότητα», μέ τή συνολική κοινωνία («τό σακκί μέ τίς πατάτες», σύμφωνα μέ τήν ἔκφραση τοῦ Karl Marx), καί ὀρίζει τή «χωρική ἰδιαιτερότητα», διαμέσου τῆς ἱστορίας, ὡς μιά ἰδιαίτερη μορφή ὑποταγῆς, συλλογική καί ἀλληλέγγυα, στό κυρίαρχο κάθε φορά σύστημα.

Οἱ σχέσεις πελατείας, κατ' ἐξοχήν πολιτική ἔκφραση τοῦ συνόλου τῶν σχέσεων ἐξάρτησης μέσα καί ἔξω ἀπό τό χωριό, ἀποτελοῦν τό ὄργανο αὐτῆς τῆς ἰδιαίτερης ὑποταγῆς, καί ἐπεκτείνονται σ' ὅλες τίς πλευρές τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τοῦ χωρικοῦ, τοῦ ὁποῖου ἡ ψῆφος δέν εἶναι παρά μιά ἀπό τίς ἐξωτερικές ἐκδηλώσεις τους.

γ) Ἡ ἔννοια: Ἀλλά ποιές εἶναι αὐτές οἱ σχέσεις πελατείας, ποιός εἶναι ὁ ρόλος τους καί ποιά ἡ λειτουργία τους στό πλαίσιο πολιτικῶν συστημάτων καί κοινωνικῶν σχηματισμῶν τόσο διαφορετικῶν μεταξύ τους, ὅπου ἡ ἔρευνα ἔχει διαγνώσει ἔως τώρα τήν παρουσία τους; Παρά τή σημαντική φιλολογία πού, ἐδῶ καί καιρό, τοῦς ἀφιέρωσαν ἀνθρωπολόγοι καί ἱστορικοί, καί πιά πρόσφατα, οἱ πολιτειολόγοι τοῦς ὁποῖους ἀπασχολοῦν τά φαινόμενα τῆς τοπικῆς ἐξουσίας (ἀπό τή δεκαετία τοῦ '50, στίς ΗΠΑ, μετά τό 1960 στή δυτική Εὐρώπη), ὁ ὅρος παραμένει περιγραφικός καί δέν ἔχει κατακτήσει ἀκόμη ἐκείνη τή θεωρητική ὑπόσταση, ἡ ὁποία θά ἐπέτρεπε νά ἀρθοῦν τά πολυάριθμα διαφορούμενα, οἱ συγχίσεις καί οἱ ἀντιφάσεις πού διαποτίζουν τοῦς διάφορους τυπικούς ὀρισμούς. Ὁ πολυδιάστατος χαρακτήρας τοῦ φαινομένου καί οἱ ποικίλες ἔννοιες μέ τίς ὁποῖες συσχετίζεται (ὅπως εἶναι οἱ ἔννοιες τῆς ἐξουσίας ἢ τοῦ κράτους, τοῦ προύχοντα-διαμεσολαβητῆ, τῆς ἀγροτικῆς κοινωνικότητας, τῆς ἐξάρτησης κτλ., πού ἀνήκουν στό ἐννοιολογικό ὄπλοστάσιο συγγενικῶν ὀπωσδήποτε ἐπιστημονικῶν κλάδων, ἀλλά πού ὁ καθένας ἔχει τό δικό του θεωρητικό πεδίο), καθῶς ἐπίσης καί ἡ καθολικότητά του, μιά καί οἱ σχέσεις προστάτη-πελάτη καλύπτουν στήν πραγματικότητα εὐρύτατες ἐκτάσεις στό χῶρο καί τό χρόνο καί χαρακτηρίζουν ἕνα μεγάλο ἀριθμό καταστάσεων (ἀπό τίς κοινωνίες πού διέπονται ἀπό τό σύστημα τῶν προκαπιταλιστικῶν «τά-

11. Βλέπε ἰδιαίτερα τά ἔργα τοῦ R. Redfield, *The Little Community*, Chicago University Press, 1956, καί *Peasants Society and Culture: An Anthropological Approach to Civilisation*, Chicago Univ. Press, 1956, ὅπως ἐπίσης καί H. Mendras, *Sociétés Paysannes*, Paris, A. Colin, 1976.

ξεων» ἢ τῶν καστῶν, τίς «κλασματικές κοινωνίες», τίς «ὕδραυλικές κοινωνίες» ἢ τήν μεσαιωνική Δύση, μέχρι τίς σύγχρονες «κοινωνίες χωρικῶν» μέ τίς γαιοκτητικές, ποιμενικές, δημόσιων ἀξιωματῶν, γραφειοκρατικές, ἐκλογικές κλπ. πελατεῖες τους) τοῦ ἔδωσαν μιά χαλαρότητα στήν τρέχουσα χρήση πού ἐλάχιστα συμβιβάζεται μέ τό ἐρευνητικό ἔργο. Οἱ πελατειακές σχέσεις, γιά νά μιλήσουμε μόνο γιά τίς σύγχρονες κοινωνίες, εἶναι ἄραγε δυαδικές σχέσεις πού προϋποθέτουν τήν ὕπαρξη ἑνός δικτύου ἢ ἱεραρχικές σχέσεις πού κινητοποιοῦν ἕνα σύνολο ἀπό φορεῖς, ἢ διάταξη τῶν ὁποίων θά θύμιζε μάλλον τήν πυραμιδοειδή μορφή; Διέπουν ἄραγε ἀνταλλαγές ἀνάμεσα σέ ἄτομα (καί οἰκογένειες) ἢ ἀνάμεσα σέ θεσμούς καί ἐγκαθιδρυμένες ὁμάδες; Τά θεμέλιά τους βρίσκονται στήν προσωπική εὐνοια ἢ στήν ὑπεράσπιση μιᾶς περιφέρειας ἢ κοινωνικῆς κατηγορίας; Χαρακτηρίζουν ἀποκλειστικά τίς ἀγροτικές κοινότητες καί τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἐνσωματώνονται αὐτές στό κυρίαρχο σύστημα ἢ ἀναφαίνονται παντοῦ ὅπου συναντᾶμε τή μικρή βιοτεχνική παραγωγή, ἄρα, δηλαδή, καί στό ἀστικό περιβάλλον; Ἐχουν τίς ρίζες τους στόν «παροιμιώδη ἀτομικισμό» τοῦ χωρικοῦ, πού τίς χρησιμοποιεῖ ὡς μέσο γιά ν' ἀποκτήσει πρόσβαση σέ πόρους οἱ ὁποῖοι ἀπό τή φύση τους σπανίζουν («λειτουργικά» μέσα κοινωνικῆς κινητικότητας καί ἀνανέωσης τῶν «ἐλίτ»), ἢ οἱ ἀπαρχές τῆς ἐμφάνισής τους θά πρέπει νά ἀναζητηθοῦν στό μετασχηματισμό (ἢ ἀκόμα καί στήν ἐκτροπή) τῶν παλιῶν δομῶν ἀμοιβαιότητας σέ δομές ὑποταγῆς; Τή σημερινή λογική τους θά μπορούσε πράγματι νά ἐκφράσει ἢ ἀστάθεια καί ἡ προσωρινότητα τῶν δεσμῶν, μέ ἄλλα λόγια ἢ ἐξασθένιση ἢ ἀκόμα καί ἡ ἐξαφάνιση τοῦ προσωπικοῦ στοιχείου θά τοὺς ἐπέτρεπαν νά ἐπιβιώσουν σάν τέτοιες ἢ, ἀντίθετα, ἡ προσωπική ἀφοσίωση, παρεμβαίνοντας στήν ἴδια τή διαμόρφωση τῆς ἔννοιας, εἶναι ἀπαραίτητη γιά τή διατήρησή τους; Δηλαδή, ὁ πολλαπλασιασμός τῶν ἐνδιάμεσων καί ἡ «ὕπαλληλοποίηση-γραφειοκρατικοποίηση» τῶν ρόλων τους, πού παρατηρεῖται σήμερα, καθώς καί ἡ αὐξανόμενη ἀστάθεια τῶν σχέσεων πελατείας ἀποτελοῦν ἄραγε ἐκδηλώσεις μιᾶς ἀπλῆς μεταβολῆς στή μορφή τους ἢ μήπως αὐτά τά φαινόμενα προαναγγέλλουν τήν ἀποδιάρθρωση τοῦ ὅλου συστήματος, τήν ἀντικατάσταση τῶν κάθετων δομῶν ἀπό ὀριζόντιες καί τήν ἐκφραση μιᾶς ἐνεργητικῆς ταξικῆς κοινωνίας;

Ἡ διεθνῆς ἔρευνα, μ' ὅλες τίς σημαντικές προόδους πού σημειώνει κατά τή διάρκεια τῶν τελευταίων χρόνων, ἀναφορικά μέ τόν καθορισμό τῶν τυπικῶν χαρακτηριστικῶν τῆς ἔννοιας,¹² δέν ἔχει προσφέρει στά πιά πάνω ἐρωτήματα παρά ἀντιφατικές ἀπαντήσεις, ὅταν δέν τ' ἀφήνει ἐντελῶς στή σκιά.

12. Αὐτά τά χαρακτηριστικά τά ὁποῖα, στήν πλειονότητά τους, διατυπώθηκαν ἀπό πολιτειολόγους καί ἀνθρωπολόγους στή βάση μελετῶν περιπτώσεων, μποροῦν νά διατυπωθοῦν ὡς ἑξῆς: οἱ πελατειακές σχέσεις, εἰδωμένες κάτω ἀπό τό πρίσμα ἄλλοτε τῆς «ἀνταλλαγῆς» ἢ τῆς ἀπλῆς «σχέσης», ἄλλοτε τοῦ «δεσμοῦ» καί ἄλλοτε τῆς «φιλίας» μεταξύ διαμετρικά ἄνισων

Φυσικά, στό περιορισμένο πλαίσιο αυτής τῆς παρουσίασης, πρόθεσή μας δέν εἶναι νά ἐπιχειρήσουμε μιά σέ βάθος ἀνάλυση τῆς ἔννοιας ἢ μιά κριτική τῶν ὀρισμῶν πού ἔχουν δοθεῖ μέχρι σήμερα. Θά ἀρκεστοῦμε στήν ἀπλή ἐξαγγελία ὀρισμένων προτάσεων πού σκοπεύουν νά κάνουν κατανοητή τήν ἐπιχειρηματολογία μας καί νά φωτίσουν τήν ἀνάλυση πού ἀκολουθεῖ.

Οἱ σχέσεις πελατείας, κατά τήν ἄποψή μας, ἐκφράζουν μιά λίγο-πολύ σταθερή σχέση ἀνισότιμης καί διαπροσωπικῆς ἀνταλλαγῆς, ἔξω ἀπό τά ὄρια τῆς συγγένειας, σχέση, ἡ ὁποία, στό ἐσωτερικό μιᾶς τοπικῆς κοινωνίας ἀλληλογνωριμίας πού διαθέτει σχετική αὐτονομία, ρυθμίζει τήν κατανομή τῆς ἐξουσίας, ἐνῶ ταυτόχρονα διασφαλίζει πρός τά ἔξω τή συλλογική ὑποταγή της στό κυρίαρχο σύστημα· αὐτές οἱ σχέσεις ἐπιφορτίζονται μέ τό σύνολο

ἐταίρων (γιά παράδειγμα: «ἄτομα διαφορετικῆς κοινωνικο-οικονομικῆς στάθμης», «ἀνώτεροι καί κατώτεροι οἱ ὁποῖοι ἐλέγχουν ἄνισους πόρους», «συμβαλλόμενοι οἱ ὁποῖοι διαθέτουν ἀσύμμετρη ἰσχύ», «διαφορικότητα κοινωνικῆς θέσης, πλούτου καί πολιτικῆς ἰσχύος» κ.ο.κ.) προσδιορίζονται μέ τή βοήθεια κατηγορημάτων πού ὑπογραμμίζουν ἄλλοτε τόν προσωπικό καί ἀμοιβαῖο χαρακτήρα τους, ἄλλοτε τόν χαρακτήρα τῆς ἐξάρτησης, τῆς ἀνισότητος καί τῆς κυριαρχίας, ἄλλοτε, τέλος, τόν συμβασιακό χαρακτήρα καί τόν χαρακτήρα τῆς ἀφοσίωσης. Προϋποθέτοντας πότε δύο καί πότε περισσότερα μέρη, ἐξασφαλίζουν τήν κυκλοφορία ἀγαθῶν καί ὑπηρεσιῶν (συνήθως μὴ συγκρίσιμων) καί, μολονότι ἡ συγγενειακὴ σχέση ἀποτελεῖ τό ἀρχέτυπό τους, διαχωρίζονται σαφῶς ἀπὸ αὐτήν. Αὐτός ὁ διαχωρισμός, ἂν προσθέσουμε καί τόν συμβασιακό χαρακτήρα ὅπως καί τή δυνατότητα ἐπιλογῆς πού παρουσιάζουν, διακρίνει τίς πελατειακές σχέσεις στοὺς κόλπους τῶν εὐρύτερων σχέσεων διαπροσωπικῆς ἐξάρτησης. Ἀναφέρουμε τίς σημαντικότερες ἐργασίες πάνω σ' αὐτό τό θέμα: J. D. Powell, «Peasant Society and Clientelistic Politics», *American Political Science Review*, 1970, τόμος 64· R. Lemarchand καί K. Legg, «Political Clientelism and Development», *Comparative Politics*, Ἰανουάριος, 1972· J. Scott, «Patron - Client Politics and Political Change in South East Asia», *Amer. Pol. Sc. Rev.*, 66, 1972· L. Graziano, «Patron-Client Relationships in Southern Italy», *European Journal of Political Research*, 1973· J. Pitt-Rivers, *The People of the Sierra*, The Univ. of Chicago Press, 1961· *Les facteurs locaux de la vie politique nationale* (συλλογικό ἔργο), Paris, Pedone, 1972· G. Balandier, «Les relations de dépendance personnelle: présentation du thème», *Cahiers d'Etudes Africaines*, 35, 1969· L. de Heusch, *Le Rwanda et la civilisation interlacustre*, Univ. Libre de Bruxelles, Institut de Sociologie, 1966· S. Tarrow, *Peasant Communism in Southern Italy*, New Haven, Yale, 1967.

Γιά τά ἔργα πού ἀναφέρονται πιο συγκεκριμένα στήν Ἑλλάδα καί τήν Κύπρο, ἐκτός ἀπὸ τά ἔργα καί τὰ ἄρθρα πού ἤδη ἀναφέρθηκαν, τῶν K. Legg, J. Meynaud, N. Μουζέλη καί K. Τσουκλά, βλέπε: J.K. Campbell, *Honour, Family and Patronage, A Study of Institutions and Moral Values in a Greek Mountain Community*, Clarendon Press, Oxford, 1964· P. Loizos, «Politics and Patronage in a Cypriot Village 1920-1970», in E. Gellner καί J. Waterbury (ed.), *Patrons and Clients in Mediterranean Societies*, Duckworth, London, 1977, καί M. Attalides, «Forms of Peasant Incorporation in Cyprus during the Last Century», ὁ.π. Ἀναφέρουμε, τέλος, μερικές συγκριτικές μελέτες ἢ κριτικές συνθέσεις ἐρευνῶν πού πραγματοποιήθηκαν σ' αὐτόν τόν τομέα καί στίς ὁποῖες παραπέμπουμε τόν ἀναγνώστη γιά περισσότερες βιβλιογραφικές πληροφορίες: C. Schmid, «Quelques recherches récentes sur le problème du rounoir dans les communautés locales», *Sociologie du Travail*, 102, 1965· L. Freeman et al., «Recherche des leaders dans des collectivités locales. Comparaison de différentes approches», in P. Birnbaum et F. Chazel, *Sociologie Politique*, A. Colin, τ. 1, 1971· J.F. Médard, «Clientelisme politique et rounoir local en France», ἀνακοίνωση στήν *Journée d'Etudes sur le Rounoir Local*, FNSP, 10 Févr. 1973· A.Γ. Κοσμόπουλου, «Σχέσεις προσάτη-πελάτη», *Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἐρευνῶν*, 25, 1975, σ. 413-424.

τῶν διαπροσωπικῶν σχέσεων ἐξάρτησης (οἰκονομικῶν, πολιτισμικῶν, ἰδεολογικῶν), οἱ ὁποῖες, στό βαθμό πού ἀποτελοῦν τυπικά χαρακτηριστικά τῆς χωρικῆς κοινωνικότητας, διαπλάθουν τίς κοινωνικές σχέσεις στόν ἀγροτικό χῶρο, καί ἀποδεικνύονται ἔτσι τό ἴδιο τό κλειδί γιά τήν κατανόηση τῆς ἀγροτικῆς πραγματικότητας.

Αὐτή ἡ διατύπωση συνεπάγεται ὅτι:

α) Ἐκ τῆς ἱστορικῆς ἀποψη, οἱ σχέσεις πελατείας, βυθίζοντας τίς ρίζες τους στίς δομές ἀμοιβαιότητας τῶν ἀρχαϊκῶν κοινοτήτων, ἐμφανίζονται μόνο μέ τήν «ἰδιοποίησή» τους ἀπό μιά ἐσωτερική ἢ ἐξωτερική ἐξουσία, πράγμα πού ἀπό τή μία πλευρά τούς παραχωρεῖ ἕναν κεντρικό ρόλο στίς ἐξουσιαστικές σχέσεις οἱ ὁποῖες χαρακτηρίζουν τίς προ-βιομηχανικές κοινωνίες, καί ἀπό τήν ἄλλη πλευρά καθορίζει τή λειτουργία τους ὡς πολιτική ἐκφραση τῆς συνάρθρωσης τῶν προκαπιταλιστικῶν τρόπων παραγωγῆς μέ τόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς, στούς κοινωνικούς σχηματισμούς ὅπου αὐτός ὁ τελευταῖος εἶναι κυρίαρχος.¹³

β) Ἡ κοινωνικότητα τοῦ χωριοῦ καί τό κεντρικό πρόσωπο τοῦ προύχοντα-διαμεσολαβητῆ, πού αὐτή θέτει σέ κίνηση, ἀποτελοῦν καθοριστικά στοιχεῖα αὐτῶν τῶν σχέσεων. Αὐτό ἔχει δύο συνέπειες: Οἱ σχέσεις πελατείας εἶναι ἀδιανόητες ἔξω ἀπό ἕνα δομημένο καί σχετικά αυτόνομο πρωτογενές περιβάλλον στό ὁποῖο ἀκριβῶς χρησιμεύουν ὡς μέσο ἀμυνας (καί ἀναπαραγωγῆς) καί ταυτόχρονα ὡς μέσο ἐνταξῆς στή συνολική κοινωνία.¹⁴ Μολονότι κινητοποιοῦν τρεῖς κοινωνικούς παράγοντες, καί συχνά περισσότερους, πρόκειται γιά βασικά διμερεῖς σχέσεις, ἀμετάβατες, ἐπικεντρωμένες πάνω στήν ἀφοσίωση πρὸς τήν προσωπικότητα τοῦ ἐνδιάμεσου (στυλοβάτη

13. Γιά μιά θεωρητική ἀνάλυση αὐτῆς τῆς συνδιάρθρωσης, βλέπε P.Ph. Rey, *Les alliances de classes*, Paris, Maspéro, Textes à l' appui, 1973. Παράλληλα, γιά νά φωτιστοῦν ἡ ἔννοια τοῦ κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ στίς προκαπιταλιστικές κοινωνίες, ὅπως καί τά πολυάριθμα προβλήματα πού θέτει στήν ἀνθρωπολογική θεωρία ἢ μετάβαση ἀπό «πρωτόγονες γεωργίες» σέ «γεωργίες τῶν χωρικῶν», βλέπε τά ἔργα τοῦ M. Godolier καί ἰδιαίτερα: *Sur les sociétés précapitalistes*, Paris, Ed. Sociales, 1970, καί *Horizon, trajets marxistes en anthropologie*, T. I καί II, Paris Maspéro, 1977 (ἐπανέκδοση).

14. Ὁ ἀστικός χῶρος, ὅπως καί τό βιομηχανοποιημένο ἀγροτικό περιβάλλον, ἀποκλείουν, ἐξ ὀρισμοῦ, τίς σχέσεις πελατείας, σύμφωνα μέ αὐτή τήν ἀντίληψη. Ἡ μικρὴ βιοτεχνική παραγωγή ἢ ὁ τομέας τῶν ὑπηρεσιῶν στίς πόλεις, παρά τόν «προσωποποιημένο χαρακτήρα» τους στήν περίπτωση τῆς Ἑλλάδας, δέν ἀποτελοῦν κοινωνικά σύνολα ἐπίδεκτικά παρόμοιων σχέσεων. Ἐν τούτοις, στό βαθμό πού οἱ καινούργιοι πληθυσμοί οἱ ὁποῖοι συρρέουν στίς ἐλληνικές πόλεις μετά τό 1922 (κυρίως στήν Ἀθήνα) ἔχουν τήν τάση νά συγκεντρώνονται σέ ἕναν χῶρο μέ βάση τόν τόπο τῆς προέλευσῆς τους, ἀναδημιουργώντας ἔτσι τή γειτονιά κατ' εἰκόνα καί καθ' ὁμοίωση τοῦ πατρικοῦ τους χωριοῦ, αὐτές οἱ σχέσεις μπορεῖ νά ἐπιβιώνουν κάτω ἀπό διάφορες μορφές γιά ἕνα ὀρισμένο διάστημα: ἡ καινούργια γειτονιά (καί ὄχι ἡ κοινωνικο-επαγγελματική κατηγορία) λειτουργεῖ ἔτσι ὡς πλαίσιο ἀναπαραγωγῆς τῆς ἀρχικῆς κοινωνικότητας. Γιά μιά ἀνάλυση αὐτῆς τῆς ἀστικῆς κοινωνικότητας (σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τίς πολιτισμικές τῆς διαστάσεις) στό χῶρο τοῦ ἐλληνικοῦ ὑποπρολεταριάτου, βλέπε: Στ. Δαμιανάκος, *Κοινωνιολογία τοῦ Ρεμπέτικου*, Ἀθήνα, Ἑρμείας, 1976.

τῆς σχέσης) καί τήν προσωπική εϋνοια, αντίθετα μέ τίς σχέσεις μεσιτείας (ἀπό τίς ὁποῖες θά πρέπει νά διαχωριστοῦν αὐστηρά), πού εἶναι σχέσεις ιεραρχικές, μεταβατικές, ἀσταθεῖς καί περιπτωσιακές, μποροῦν νά ἀναπτυχθοῦν ἀνεξάρτητα ἀπό προσωπικούς δεσμούς καί ἔξω ἀπό ὁποιαδήποτε ἀγροτική κοινωνικότητα καί ἀφοροῦν ἐπίσης ἀνταλλαγές ἀνάμεσα σέ ὁμάδες ἢ θεσμούς.¹⁵

γ) Ἡ ἀποσύνθεση τῶν σχέσεων πελατείας καί ἡ ἀντικατάστασή τους εἶτε ἀπό τή μεσιτεία εἶτε ἀπό ὀριζόντιες δομές πρέπει νά συμβαδίζει ὑποχρεωτικά μέ τήν ἐξαφάνιση τῆς «χωρικής ἰδιαιτερότητας» πού ἀναφέραμε προηγουμένα, τό μαρasmus τῆς κοινωνικότητας τοῦ χωριοῦ καί τῶν ντόπιων προυχόντων, τήν ἀποδιάρθρωση τῶν δομῶν πού ἐξασφαλίζουν τόν σημερινό τύπο ἐνσωμάτωσης τῶν τοπικῶν κοινοτήτων στόν καπιταλιστικό τρόπο παραγωγῆς. Μέχρι τότε, ἡ διπλή σχέση σύγκρουσης/ἐνταξης τήν ὁποία διατηρεῖ ὁ ἀγροτικός κόσμος μέ τή συνολική κοινωνία θά συνεχίσει κατά πᾶσα πιθανότητα νά ἐκφράζεται ἀπό μιά ὄλο καί πιο ἐντονη ὀξυνση τῶν ἀντιθέσεων πού προκαλοῦν οἱ τρεῖς τύποι διαφοροποιημένης ἐξέλιξης στούς ὁποίους ἀναφερόμαστε πιο πάνω: προσαρμογή (ἄνιση) στό σύστημα καί συνύπαρξη ὀριζόντιων καί κάθετων δομῶν· ἀναδίπλωση, στασιμότητα καί φυγή πρὸς τά πίσω· προοδευτική ὑλική ἐξαφάνιση καί φυγή πρὸς τά μπρος — μιά ἄλλη μορφή πού παίρνει ἡ πάλη τῶν τάξεων στήν ὑπαιθρο.

II. Ἡ προσέγγιση

Ἀπό τή στιγμή πού ἡ πελατειακή σχέση ὀρίστηκε μ' αὐτόν τόν περιοριστικό τρόπο καί συνδέθηκε μέ μιά σφαιρική ἀντίληψη τῆς κοινωνικῆς ὑπόστασης τοῦ χωριοῦ, θά πρέπει νά ἐκτιμήσουμε τή σημασία της γιά τή συγκεκριμένη κοινωνιολογική ἔρευνα. Τό νά ἰσχυριστεῖ κανεῖς ὅτι μπορεῖ νά ἐξηγήσει τή φύση ἢ τή λειτουργία τῶν πολιτικῶν θεσμῶν σέ μιά χώρα μόνο καί μόνο μέ τήν παρουσία, ἔστω καί κυρίαρχη, αὐτῶν τῶν σχέσεων, ἀνάγεται βέβαια στή μυθοπλασία. Ἀλλά θά ἦταν ἐξίσου παράλογο νά ἀγνοήσουμε τήν ὑπαρξή τους μέ τό πρόσχημα πώς εἶναι δύσκολο νά κατασκευάσουμε ἕναν ποσοτικό δείκτη. Στήν πραγματικότητα, ἡ ἀδιαμφισβήτηση γονιμότητα αὐτῆς τῆς ἐννοιας γιά τήν κατανόηση μιᾶς ὀλόκληρης σειρᾶς φαινομένων σ' ἐκεῖνες

15. Ὁ διαχωρισμός τῶν σχέσεων πελατείας ἀπό τή μεσιτεία ἀνάλογα μέ τή φύση ἢ τόν ἄμεσο εἶτε ἔμμεσο ἔλεγχο τῶν πόρων («πόροι πρώτης καί δεύτερης κατηγορίας»), πού προτείνεται ἀπό ὀρισμένους συγγραφείς, δέν μᾶς φαίνεται εὔστοχος. Πράγματι, οἱ πρῶτες μποροῦν θαυμάσια νά προσαρμοστοῦν μέ τοὺς πόρους τῶν «διοικητικῶν σχέσεων» ὅπως καί μέ τοὺς ποικίλους βαθμούς ἐλέγχου τους. Ἡ μόνη σημαίνουσα διαφορά εἶναι ἐκείνη πού θεμελιώνεται στόν καθοριστικό καί μὴ ἀνταλλάξιμο ρόλο πού κατέχει ὁ ἐνδιάμεσος στή σχέση πελατείας.

τίς κοινωνίες όπου η λειτουργία της αποτελεί θεμελιώδες συστατικό του θεσμικού οικοδομήματος, από την οργάνωση και τη λειτουργία των πολιτικών κομμάτων μέχρι τα εκλογικά συστήματα ή τους κανόνες του κοινοβουλευτικού παιχνιδιού και από τη διαμόρφωση των τοπικών «έλιτ» μέχρι τις σχέσεις αγροτιά/διοίκηση, εξαρτάται από το κατά πόσο θα της αποδοθεί μία θεωρητική υπόσταση απαλλαγμένη από κάθε σύγχυση και διφορούμενο. Σχετικά με το θέμα μας, η προσφυγή σ' αυτή την έννοια φαίνεται πως αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για οποιαδήποτε ανάλυση της ψήφου των ελλήνων αγροτών, τομέας όπου οι παραδοσιακές μέθοδοι της εκλογικής κοινωνιολογίας μοιάζουν αδόκιμες. Η πολιτική κοινωνικοποίηση, συνάρτηση της αίσθησης που έχουν οι κοινωνικοί φορείς «ότι συμμετέχουν στα γεγονότα τα οποία σηματοδεύουν την εξέλιξη της πολιτικής αντιπαράθεσης», σύμφωνα με την έκφραση του D. Gaxie,¹⁶ παίρνει ολότελα διαφορετικό νόημα και ακολουθεί τις δικές της κατευθύνσεις όταν πρόκειται για τον αγροτικό κόσμο που βρίσκεται αποκλεισμένος, εξ αιτίας των ίδιων των όρων της κοινωνικής του ύπαρξης, από το πραγματικό θεσμικό πολιτικό παιχνίδι.

Κατά συνέπεια, η έκπόνηση ενός πίνακα του εκλογικού φεουδαλισμού στην ύπαιθρο μπορεί να δώσει χρήσιμες πληροφορίες για το σημερινό επίπεδο της συνάρθρωσης ανάμεσα σε οριζόντιες και κάθετες μορφές κοινωνικών συγκρούσεων, καθώς και για τον τρόπο με τον οποίο οι αγροτικές κοινότητες εντάσσονται στο συνολικό πολιτικό σύστημα, και να προσφέρει έτσι πολύτιμες ενδείξεις σχετικά με τον τύπο εξέλιξης που ακολουθεί κάθε κοινότητα. Αυτό βέβαια στο βαθμό που θα ληφθούν ορισμένες θεωρητικές και μεθοδολογικές προφυλάξεις, σε σχέση με τη διατύπωση των προς επαλήθευση υποθέσεων, τον προσδιορισμό μιας κατάλληλης αναλυτικής μονάδας, καθώς και την επιλογή και επεξεργασία των διαθέσιμων στοιχείων.

α) Υποθέσεις εργασίας

Όπως τονίσαμε παραπάνω, η αφετηρία της προβληματικής μας συνίσταται στην αναγνώριση μιας ιδιαιτερότητας της αγροτικής ψήφου, σε σχέση με την ψήφο των πόλεων, ιδιαιτερότητα που είναι άπροσπέλαστη στις συνηθισμένες μεθόδους της εκλογικής κοινωνιολογίας. Πράγματι, ακόμα και η απλή ανάγνωση των εκλογικών αποτελεσμάτων σε μία αγροτική περιοχή, κατά τη διάρκεια μιας συγκεκριμένης περιόδου, θα προκαλούσε όπωσδήποτε εκπλη-

16. Βλ. D. Gaxie: *Le Gens électoral, inégalités culturelles et ségrégation politique*, Paris, Le Seuil, 1978. Την ίδια ιδέα αναπτύσσει και ο M. Dion στο πρόσφατο άρθρο του «L' influence des partis de droite en milieu ouvrier», που δημοσιεύτηκε στο συλλογικό έργο *La classe ouvrière française et la politique*, Paris, Ed. Sociales, 1980, σ. 157-192.

ξη στόν άνυποψίαστο παρατηρητή, άν έπεφταν στην άντίληψη του μερικά ιδιόρρυθμα φαινόμενα:

— Μεγάλη συγκέντρωση ψήφων όρισμένων ύποψήφιων, πού μπορεί νά φτάνει μέχρι τό 100% τών ψηφισάντων σέ κάποιες κοινότητες, συγκέντρωση πού είναι έντελώς δυσανάλογη μέ τά έκλογικά άποτελέσματα τών ίδιων ύποψήφιων στό σύνολο τής περιφέρειας. Αυτό τό πασίγνωστο έκλογικό φαινόμενο τής έλληνικής ύπαίθρου, πού ή τρέχουσα έκφραση έπισημαίνει μέ τή χαρακτηριστική λέξη «μονοκούκι», διαφοροποιεί έντονα τήν ύπαιθρο από τόν αστικό χώρο όπου ή κατανομή ψήφων τών ύποψήφιων ανάμεσα στά διάφορα έκλογικά τμήματα ή τίς ένορίες είναι περίπου αντίστοιχη μέ τή συνολική τους έκλογική δύναμη.

— Μακρόχρονη έκλογική παρουσία, πολύ πιό έντονη άπ' ό,τι στόν αστικό χώρο, όρισμένων ύποψήφιων μέσα στις ίδιες χωροταξικές μονάδες, για πολλές— διαδοχικές ή όχι — έκλογικές άναμετρήσεις. Αύτή ή διάρκεια, στις περισσότερες περιπτώσεις, παίρνει ιδιαίτερες οικολογικές άπεικονίσεις διαχωρίζοντας περιοχές πού αποτελούνται από ένα μόνιμο πυρήνα ισχυρότατης έκλογικής συγκέντρωσης, καί πού θά μπορούσαμε νά ονομάσουμε «προπύργιο του φέουδου» (συχνά τό πατρικό χωριό του ύποψήφιου) από κάποια «μετόπισθεν», όπου ή έκλογική έπιρροή του ύποψήφιου εξασθενίζει στό βαθμό πού απομακρυνόμαστε από τό κέντρο πός τήν περιφέρεια.

— Άπότομη άνατροπή τής έκλογικής δύναμης τών κομμάτων σέ όρισμένες κοινότητες από τή μιά ψηφοφορία στην άλλη. Αύτες οι θεαματικές παλινοδίες, πού αρχή τους είναι τό ότι πραγματοποιούνται έν σώματι, ότι άγκαλιάζουν μερικές φορές τό σύνολο του κοινοτικού έκλογικού σώματος καί ότι πραγματοποιούνται άνεξάρτητα από τήν έκλογική διακύμανση τών κομμάτων στό επίπεδο του νομού ή σέ έθνικό επίπεδο, παραμένουν άνεξήγητες για όποιον σκέπτεται μέ όρους χωροχρονικής συνέχειας τών αντίπαλων δυνάμεων. Στην πραγματικότητα, ή ρήξη δέν είναι παρά φαινομενική καί ή συνέχεια διασφαλίζεται χάρη σέ ύπόγειες κινήσεις πού όφείλονται είτε στή μετακίνηση του τοπικού ένδιάμεσου, είτε στην άλλαγή κοινοβουλευτικής ένταξης του ίδιου του ύποψήφιου.

Αύτά τά γεγονότα πού παραμένουν άκατανόητα, στό πλαίσιο μιās άνάλυσης «κοινής γνώμης» ή «πολιτικοποίησης», προβάλλουν άνάγλυφα τό πραγματικό νόημα του έκλογικού παιχνιδιού στην ύπαιθρο καί ύπογραμμίζουν τό πρωτείο τής προσωπικότητας άπέναντι στό κόμμα, τών συμβασιακών σχέσεων άπέναντι στις κομματικές έντάξεις. Πρόθεσή μας είναι νά πραγματοποιήσουμε μιά ποσοτική άνάλυση αυτών τών φαινομένων ξεκινώντας από μιά δέσμη ύποθέσεων πού διατυπώνονται ως έξής:

1) Είναι δυνατό νά «ποσολογικοποιήσουμε» τίς σχέσεις έκλογικής πελατείας πού κυριαρχούν σέ μιά άγροτική περιφέρεια άποφεύγοντας μιά ad hoc

ποσολογική έρευνα (δύσκολα πραγματοποιήσιμη), καί άρκούμενοι στίς έκλογικές στατιστικές, τών όποιών όμως μονάδα άνάλυσης θά είναι ή κοινότητα του χωριού καί όχι ή περιοχή, ό ύποψήφιος καί όχι τό πολιτικό κόμμα. Για νά γίνει αυτό, άρκεϊ νά επιλέξουμε άνάμεσα στίς ποικίλες διαστάσεις αύτής τής έννοιας, μία πού νά είναι βασική (έδω τήν άφοσίωση τών έκλογέων του χωριού στό πρόσωπο του ύποψήφιου, στή διάρκεια μιās λίγο-πολύ μακρόχρονης περιόδου) καί νά κατασκευάσουμε μία μεταβλητή ή όποία νά είναι σέ θέση νά κάνει μετρήσιμο τό φαινόμενο. Μιά «βαθμολογική» κλίμακα άφοσίωσης πού θά καταρτιζόταν μ' αυτό τόν τρόπο καί θά έφαρμοζόταν σέ κάθε μία από τίς κοινότητες του νομού για όλη τήν περίοδο τών πέντε έκλογικών άναμετρήσεων πού πραγματοποιήθηκαν κατά τή διάρκεια τής έξεταζόμενης περιόδου, θά μπορούσε νά χρησιμοποιηθεϊ ως δείκτης τής έπιρροής τών πελατειακών σχέσεων στον συγκεκριμένο χώρο (έξαρτημένη μεταβλητή).

2) Είναι επίσης δυνατό νά βρεθούν δείκτες πού νά μετρούν αυτό πού όνομάσαμε «κοινωνικότητα του χωριού», όρίζοντας έτσι τό σύνολο τών χαρακτηριστικών διαπροσωπικών σχέσεων (τυπικών για τόν παραδοσιακό άγροτικό χώρο) πού συνάπτονται μέσα καί έξω από τήν κοινότητα. Αύτές οι σχέσεις δέν είναι άπαλλαγμένες από τήν επίδραση όρισμένων δημογραφικών, γεωγραφικών ή κοινωνικών όρων για παράδειγμα, μία δημογραφική κατάσταση σέ ίσορροπία ή άνισορροπία, μία θετική ή άρνητική εξέλιξη του πληθυσμού, μία ύπερβολική γεωγραφική απομόνωση ή, αντίθετα, μία δυνατότητα στενής επικοινωνίας με τό έξωτερικό, ένα ίκανοποιητικό ή, αντίθετα, ύπερβολικά μικρό μέγεθος τής κοινότητας, μία λιγότερο ή περισσότερο σημαντική πρόσβαση στην εκπαίδευση, κτλ., αποτελούν παράγοντες οι συνέπειες τών οποίων μπορεί νά είναι αποφασιστικές για τή διατήρηση, τήν ένίσχυση ή τήν ύποβάθμιση αυτών τών σχέσεων, καί μέσα από κεϊ για τίς μορφές εξέλιξης τής κοινότητας στίς σχέσεις της με τήν αγορά (άνεξάρτητες μεταβλητές).

3) Υφίσταται μία σχέση άνάμεσα στον καθένα από αυτούς τούς τελευταίους παράγοντες, άν τούς πάρουμε χωριστά, καί στίς σχέσεις πελατείας πού λειτουργούν σέ μία τοπική κοινωνία. Η πολυπαραγοντική άνάλυση μπορεί νά καθορίσει μία σειρά άνάμεσα στίς διακρίνουσες συνέπειες αυτών τών παραγόντων καί νά ύποδείξει ποιοί είναι οι πιό αποφασιστικοί.

4) Οι προαναφερθείσες σχέσεις δέν εξαντλούνται οι μέν στίς δέ· οι κοινωνικο-δημογραφικές καί γεωγραφικές μεταβλητές βρίσκονται σέ άλληλεπίδραση καί μεταξύ τους καί με τήν έξαρτημένη μεταβλητή (σωρευτικό φαινόμενο), πράγμα πού μπορεί νά χρησιμεύσει ως βάση για τόν καθορισμό μιās τυπολογίας τής κοινωνικότητας καί τής έκλογικής συμπεριφοράς του χωριού.

5) Η ύπεροχή τής προσωπικότητας του ύποψήφιου σέ σχέση με τό πολιτικό κόμμα, όσον άφορā τήν έκλογική έπιλογή καί ή κατοχή τών θέσεων-

κλειδιών της τοπικής διοίκησης από τους κυβερνητικούς βουλευτές, έχουν ως συνέπεια τη θετική συσχέτιση ανάμεσα στη «βαθμολογία άφοσίωσης» και την εκλογική δύναμη του κυβερνώντος κόμματος. Μολονότι οι πελατειακές σχέσεις δέν είναι απούσες από τον χώρο της αντιπολίτευσης (μέ την επίφυλαξη των διευκρινήσεων που θά γίνουν παρακάτω), βρίσκουμε την ίδια θετική σχέση ανάμεσα στο γεγονός της μακρόχρονης κατοχής της εξουσίας από ένα κόμμα και σε μία σειρά από βοηθητικούς δείκτες αυτών των σχέσεων, όπως είναι ο αριθμός των χωριών-φέουδων που κατέχουν οι κυβερνητικοί υποψήφιοι, ή δύναμη του προσωπικού στοιχείου στην κομματική οργάνωση του νομού, ή ένταση της «φεουδαλικής έδραίωσής» του στην περιοχή. Η ιδιαιτερότητα αυτών των σχέσεων έγκειται στο γεγονός ότι δέν μένουν άμετακίνητες στη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου, αλλά ύφίστανται μία χαρακτηριστική εξέλιξη που έπιταχύνεται μετά τό 1963, χρονολογία ή όποία σημαδεύει τό πέραςμα της Ένωσης Κέντρου στην εξουσία.

β) Χωροταξική μονάδα ανάλυσης

Ο καθορισμός της χωροταξικής μονάδας ανάλυσης αποτελεί ένα κεφαλαιώδες πρόβλημα για τίς γεωγραφικές εκλογικές μελέτες, αλλά και για κάθε ποσολογική κοινωνιολογική έρευνα που ασχολείται μέ τη γεωγραφική κατανομή ενός φαινομένου. Παρότι από τη δεκαετία κιόλας του '50 δέν έλειψαν οι σθεναρές αντιδράσεις ενάντια στην καταχρηση των μακρο-κοινωνιολογικών αναλύσεων, όπως ή αντίδραση του R. Arambourou, ό όποιος συνηγορούσε υπέρ των εκλογικών μελετών σε βάθος στο επίπεδο της κοινότητας,¹⁷ ό νομός ή, στην καλύτερη περίπτωση, τό καντόνι, έπιβλήθηκαν όριστικά στο σύνολο της εκλογικής βιβλιογραφίας στη Γαλλία ως ή καταλληλότερη μονάδα ανάλυσης. Στη μελέτη που αφιέρωναν σ' αυτό τό ζήτημα οι D. Derigny και M. Dogan,¹⁸ μέ όλο που αναγνωρίζουν, σε όρισμένες περιπτώσεις, την αναγκαιότητα της καθόδου στο κοινοτικό επίπεδο, έπιλέγουν τελικά τό καντόνι που κρίνουν ως τό πιο ίκανοποιητικό επίπεδο σύζευξης για τίς χρησιμοποιούμενες μεταβλητές, τόσο από την άποψη των στατιστικών κανόνων όσο και των κοινωνιολογικών έπιταγών. Παρόλα αυτά, δέν μπορούμε νά διακρίνουμε πολύ καθαρά για ποιο λόγο ή ίδια ή έπιχειρηματολογία, την όποία έπιστρατεύουν οι συγγραφείς υπέρ του καντονιού (δηλαδή ή έσωτερική όμοιογένεια, ή ποικιλία και τό πλήθος που έπιτρέπουν την έπισήμανση πολύπλοκων σχέσεων, τέλος, ή ιδιαιτερότητα της φυσιογνωμίας), δέ θά λειτουργούσε, και μάλιστα μέ πολύ πιο πειστικά αποτελέσματα, και για την περίπτωση της κοινότητας, αν φυσικά εξαιρέσουμε τό πρόβλημα της διαθεσιμότητας των στοι-

17. R. Arambourou, «Réflexions sur la géographie électorale», *Revue Française de Science Politique*, No 3, Vol. II. juillet-sept., 1952, σ. 521-543.

18. *Όπ. π.*, 1971.

χείων καί τίς πρακτικές δυσκολίες πού θά συναντοῦσε ἓνα τέτοιο ἐγχείρημα σέ ἐθνικό επίπεδο. Ἄν, γιά παράδειγμα, ἐξετάσουμε τό ἐπιχείρημα τῆς ἐσωτερικῆς ὁμοιογένειας, εἶναι προφανές πώς ὁ κίνδυνος παραμόρφωσης (ἀκύρωση, ἐνίσχυση ἢ ἀκόμα καί ἀντιστροφή) μιᾶς σχέσης μεταξύ μεταβλητῶν, σχέση πού πάντα ἐκφράζει μία προσέγγιση,¹⁹ μειώνεται σημαντικά ὅταν περνᾶμε ἀπό μία μεγάλη χωροταξική μονάδα σέ μία ἄλλη μικρότερη.

Ἄναφορικά μέ τό θέμα μας, τά ἐπιχειρήματα πού συνηγοροῦν ὑπέρ τῆς ἐπιλογῆς τῆς κοινοτικῆς μονάδας ἐνισχύονται ἀπό μία σειρά συμπληρωματικῶν θεωρήσεων.

— Στό θεωρητικό επίπεδο: ἡ κοινότητα τοῦ χωριοῦ ἀντιπροσωπεύει τή μοναδική χωροταξική μονάδα πού ἀποτελεῖ ταυτόχρονα καί μία σημαίνουσα κοινωνιολογική ἐνότητα γιά τό θέμα τῆς μελέτης μας· μέ τήν ἐσωτερική τῆς συνοχή καί τή σχετική τῆς αὐτονομία, σέ σχέση μέ τήν ἐξωτερική κοινωνία, ἡ κοινότητα ἀντιπαρατίθεται στίς εὐρύτερες διοικητικές μονάδες, ὅπως εἶναι ἡ ἐπαρχία καί ὁ νομός²⁰ ἡ θέσπιση τῶν ὁποίων ἐμπεριέχει πάντα ἓνα στοιχεῖο αὐθαιρεσίας, ἐπίσης ἀντιπαρατίθεται στίς ἀστικές ἐκλογικές ἐνότητες (ἐκλογικό τμήμα, ἐνορία), πού δέν ἀποτελοῦν παρά συναθροίσεις ἀτόμων οἱ ὁποῖες στεροῦνται ἀπό ὁποιοδήποτε διαπρωσωπικό στοιχεῖο. Ἐπί πλέον ἐπιτρέπει τό συνδυασμό τῆς μονογραφικῆς παρατήρησης μέ τήν ποσολογική προσέγγιση.

— Στό πρακτικό επίπεδο: ὁ περιφερειακός χαρακτήρας τῆς μελέτης μας κάνει σχετικά ἀπλό τό χεiriσμό τῶν τριακοσίων τόσων κοινοτικῶν μονάδων πού συνθέτουν τόν «πληθυσμό» μας, ἐγχείρημα πού θά ἦταν βέβαια πολύ πιό περίπλοκο ἂν ἡ ἀνάλυση ἀφοροῦσε τό σύνολο τῆς χώρας. Ἄλλωστε, στό επίπεδο τῆς ἐπαρχίας (διοικητικῆς μονάδας πού βρίσκεται ἀμέσως πάνω ἀπό τήν κοινότητα), τά στατιστικά δεδομένα δέν εἶναι καθόλου πιό πολλά. Θά πρέπει νά προσθέσουμε τήν ἔντονη ἀναντιστοιχία πού παρατηρεῖται ἀπό ἄποψη ἔκτασης, πληθυσμοῦ καί ἀριθμοῦ περιεχομένων κοινοτήτων ἀνάμεσα στίς ἠπειρωτικές ἐπαρχίες, γεγονός πού κάνει ἀδύνατη ὁποιαδήποτε σύγκριση: ἡ ἐπαρχία τῆς Δωδώνης, γιά παράδειγμα, περιλαμβάνει πάνω ἀπό 200 κοινότητες, ἐνῶ ὁ ἀριθμός τους δέν ξεπερνᾶει τίς ἑξι στήν ἐπαρχία τοῦ Μετσόβου. Γιά τήν ἴδια αἰτία δέν παίρνουμε τήν ἐπαρχία ὡς χῶρο ἀναγωγῆς ἀλλά τό σύνολο τοῦ νομοῦ, πού, ἄλλωστε, κατά γενικό κανόνα, συμπίπτει μέ τήν ἐκλογική περιφέρεια.

— Στό εὐρηματικό επίπεδο: ἂν δεχτοῦμε, σύμφωνα μέ τόν H. Mendras,²¹ πώς ἡ ἰδιαιτερότητα τῆς φυσιογνωμίας κάθε ἀγροτικῆς κοινότητος ἐγκείται

19. R. Boudon, *L'analyse mathématique des faits sociaux*, Paris, Plon, 1967.

20. Διοικητικές ἐνότητες οἱ ὁποῖες, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, ἀντιστοιχοῦν στά *Canton* καί *Département* τῆς Γαλλίας.

21. M. Jollivet-H. Mendras (ed), *Les collectivités rurales françaises*, τόμοι I καί II, Paris, A. Colin, 1971 καί 1974.

κυρίως στήν κάθε φορά διαφορετική διαπλοκή τῶν στοιχείων πού τήν συνθέτουν, γίνεται προφανές πώς τό πέρασμα ἀπό τήν ἀνάλυση σέ επίπεδο νομοῦ (ἢ κανονιοῦ) στήν ἀνάλυση σέ κοινοτικό επίπεδο ἀπαιτεῖ ταυτόχρονα τό πέρασμα ἀπό μιά μεθοδολογική προσέγγιση σέ μιά ἄλλη. Πρόκειται γιά ἕνα γενικότερο πρόβλημα τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, δεδομένου ὅτι, ὅπως ὑπογραμμίζει ὁ M. Duverger,²² τά συστήματα ἐρμηνείας ἐμφανίζονται διαφορετικά, ἀνάλογα μέ τό επίπεδο στό ὁποῖο τοποθετεῖται κανεῖς. Ἡ πολυπαραγοντική ἀνάλυση μοιάζει νά μπορεῖ νά προσφέρει μιά θετική ἀπάντηση στό πρόβλημα τῆς ποσολογικῆς προσέγγισης τῆς ποικιλίας τῶν ἀγροτικῶν κοινοτήτων, στό βαθμό πού ὁ στόχος δέν εἶναι ἡ σύγκριση ἀνάμεσα σέ ἀπομονωμένες μεταβλητές, ἀλλά ἡ κατασκευή μιᾶς τυπολογίας ἀκριβῶς πάνω στή βάση τῆς διαπλοκῆς τους, δηλαδή πάνω στή βάση τῶν σχέσεων πού διατηροῦν οἱ μέν μέ τίς δέ στό κοινοτικό επίπεδο. Αὐτή ἡ μέθοδος παρουσιάζει μεγάλη εὐριστική ἀξία, γιατί ἐπιτρέπει νά ἀποκαλυφθοῦν ἀλληλεπιδράσεις πού διαφορετικά θά ἔμεναν κρυφές. Ἀρκεῖ νά ἀναφέρουμε ἐδῶ τή συμπεριφορά, φαινομενικά ἀντιφατική, τῆς μεταβλητῆς «ἀναλφαβητισμός» πού θά συναντήσουμε παρακάτω: ἕνα ὑψηλό ποσοστό ἀναλφάβητων ἔχει τήν τάση νά ἐνισχύει τίς σχέσεις πελατείας στά πεδινά χωριά, ἐνώ, ἀντίθετα, στά ὄρεινά τείνει νά τίς ἀμβλύνει. Αὐτό τό φαινόμενο, πού ὀφείλεται σέ ἰδιαιτερότητες τοῦ περιβάλλοντος, θά περνοῦσε ἀπαρατήρητο ἂν ἡ ἀνάλυση ἀφοροῦσε στό σύνολο τοῦ νομοῦ.

γ) Διαθέσιμα στοιχεῖα καί ἐξεταζόμενη περίοδος

Τά διαθέσιμα στατιστικά στοιχεῖα προέρχονται βασικά ἀπό τίς ἐκδόσεις τοῦ Ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν, μέ τά ἀναλυτικά ἀποτελέσματα τῶν πέντε ἐκλογικῶν ἀναμετρήσεων πού διεξήχθησαν ἀνάμεσα στό 1956 καί τό 1964, ὅπως καί ἀπό τά τεύχη, κατά γεωγραφικό διαμέρισμα, τῆς Στατιστικῆς Ὑπηρεσίας γιά τήν ἀπογραφή τοῦ 1961 (πού ἔχει τό πλεονέκτημα νά βρίσκεται στό μέσον τῆς περιόδου πού μᾶς ἀπασχολεῖ) καί, ἐπιβοηθητικά, ἀπό τίς ἀπογραφές τοῦ 1940 καί 1951.²³ Οἱ πρῶτες μᾶς παρέχουν λεπτομερειακές πληρο-

22. M. Duverger, *Méthodes des sciences sociales*, Paris, PUF 1961, σελ. 393.

23. Βλέπε ἰδιαίτερα: Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν, *Ἀποτελέσματα τῶν Βουλευτικῶν ἐκλογῶν*: 1) τῆς 19ης Φεβρουαρίου 1956, Ἀθῆναι, Ἐθν. Τυπ., 1957, 2) τῆς 11ης Μαΐου 1958, Ἀθῆναι, Ἐθν. Τυπ., 1959, 3) τῆς 29ης Ὀκτωβρίου 1961, Ἀθῆναι, Ἐθν. Τυπογρ., 1962, 4) τῆς 3ης Νοεμβρίου 1963, Ἀθῆναι, Ἐθν. Τυπογρ., 1964, 5) τῆς 16ης Φεβρουαρίου 1964, Ἀθῆναι, Ἐθν. Τυπ., 1965. Ἐθνική Στατιστική Ὑπηρεσία: 1) *Πληθυσμός τῆς Ἑλλάδος, συμφώνως πρὸς τήν ἀπογραφή τῆς 16ης Ὀκτωβρίου 1940*, Ἀθῆναι, 1946· 2) *Πληθυσμός τῆς Ἑλλάδος κατά τήν ἀπογραφή τῆς 7ης Ἀπριλίου 1951*, Ἀθῆναι, 1955· 3) *Ἀποτελέσματα τῆς ἀπογραφῆς πληθυσμοῦ καί κατοικιῶν, πραγματοποιηθείσης τήν 19ην Μαρτίου 1961*, τόμος I (Πληθυσμός κατά γεωγραφικές καί διοικητικές ὑποδιαιρέσεις), τόμος II (Δημογραφικά, κοινωνικά καί οἰκονομικά χαρακτηριστικά τοῦ πληθυσμοῦ, συνθῆκαι κατοικίας τῶν «νοικοκυριῶν» — Στοιχεῖα κατά κοινότητα), τομίδιο 5 (Ἡπειρος), Ἀθῆναι, 1964.

φορίες πάνω στον αριθμό ψήφων που πήρε κάθε κόμμα και κάθε υποψήφιος στο επίπεδο της κοινότητας ενώ τα δεύτερα περιέχουν στοιχεία για την εξέλιξη πληθυσμού από το 1940 και μετά, το συνολικό μέγεθος πληθυσμού, τη δομή ηλικιών, την κατανομή κατά φύλο, το ποσοστό αναλφαβητισμού, τις συνθήκες κατοικίας (αριθμός ατόμων ανά δωμάτιο, κουζίνα, τουαλέτα, ηλεκτρισμός, λουτρό, νερό), τον ένεργό και τον αγροτικό πληθυσμό, το ύψόμετρο (πάντοτε στο επίπεδο της κοινότητας). Όρισμένα από αυτά τα στοιχεία (συνθήκες κατοικίας, ένεργός και αγροτικός πληθυσμός) δεν πάρθηκαν υπόψη, είτε γιατί δεν έχουν κανένα νόημα, είτε γιατί τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται για τη στατιστική κατάταξη δεν φαίνεται να είναι ικανοποιητικά. Αποκλείουμε επίσης από την ανάλυσή μας μία σειρά από άλλες πληροφορίες που διαθέτουμε μόνο σε αποσπασματική μορφή: εθνοτική σύνθεση των κοινοτήτων (Βλάχοι, Σαρακατσάνοι, Άρβανίτες, κ.ά.), αριθμός, γεωγραφική κατανομή και πολιτικό «νόημα» της κουμπαριάς ανάμεσα σε αγρότες και πολιτικές προσωπικότητες, γεωκτητικό καθεστώς και νομική υποστήριξη των κοινοτήτων, στις παραμονές της απελευθέρωσης της Ήπειρου. Η ήθελημένα «ποσολογική» σκοπιά αυτής της ανάλυσης εμποδίζει να προσφύγουμε σε αυτά τα μη συστηματικά στοιχεία (μόλο που η αξία τους είναι μεγάλη για το θέμα μας), εκτός από ευκαιριακές περιπτώσεις: για να εξηγηθεί, λ.χ., μία παράγραφος, να «κατανοηθεί» ή συμπεριφορά μιας μεταβλητής, να στηριχθεί ένα επιχείρημα. Αυτό ισχύει εξάλλου και για το σύνολο των μονογραφικών και ιστορικών τεκμηρίων που συλλέξαμε στην περιοχή.

Τό ίδιο, και η γενική πολιτική και εκλογική κατάσταση της Ελλάδας στην υπό εξέταση περίοδο δεν θα αποτελέσει αντικείμενο μιας ιδιαίτερης ανάπτυξης. Η δομή, η σύνθεση, η ιδεολογία και η στρατηγική των πολιτικών κομμάτων, οι συσχετισμοί δυνάμεων μέσα και έξω από το κοινοβούλιο, τα εκλογικά συστήματα και η κατανομή των έδρων ανάμεσα στους πολιτικούς σχηματισμούς, οι κυβερνητικές κρίσεις και η σύνθεση των διαφόρων κυβερνήσεων, τα μεγάλα γεγονότα που σημάδεψαν αυτά τα χρόνια, χρόνια πλούσια σε κοινωνικές αναστατώσεις κάθε είδους, αποτελούν αδιαμφισβήτητα μερικές από τις βασικές παραμέτρους της εθνικής πολιτικής ζωής, που δεν μπορούμε να αγνοήσουμε την επίδρασή τους στο τοπικό πολιτικό παιχνίδι. Η εξέτασή τους στα πλαίσια αυτού του άρθρου, έστω και περιγραφικά, είναι προφανώς αδύνατη, γι' αυτό και παραπέμπουμε τον αναγνώστη στις εργασίες των ειδικών.²⁴ Περιοριζόμαστε να παραθέσουμε ορισμένες γενικές πληροφορίες

24. Η καλύτερη πηγή πληροφοριών για αυτή την περίοδο παραμένει η συνθετική μελέτη του J. Meynaud και των συνεργατών του (όπ. π., 1965), συμπληρωμένη από το *Rapport sur l'abolition de la démocratie en Grèce, 15 juillet 1965-21 avril 1967*, Montréal, Etudes de Science Politique, Oct., 1976. Ειδικότερα για τις εκλογές στην Ελλάδα μπορεί κανείς να συμβουλευτεί επιπλέον τό: D. Kitsikis, «Grèce», in *International Guide to Electoral Statistics - Guide internationale des statistiques électorales*, vol. I, ed. St. Rokkan - J. Meyriat, The Hague, Paris, Mouton, 1969 σ. 163-182.

αναφορικά με τή συνολική πολιτική φυσιογνωμία τῆς ἐξεταζόμενης περιόδου, τούς πολιτικούς σχηματισμούς, τούς ντόπιους ὑποψήφιους, τό ἐκλογικό σύστημα καί τήν ἐξέλιξη τῶν ἐκλογικῶν τάσεων, πού ἀποτελοῦν ἀπαραίτητα στοιχεῖα γιά τήν κατανόηση ὧσων ἀκολουθοῦν.

Αὐτή ἡ περίοδος ἀρχίζει μέ τίς ἐκλογές τοῦ 1956, πού, ἐφτά χρόνια μετά τό τέλος τοῦ ἐμφυλίου πόλεμου, μοιάζουν νά ἐγκαινιάζουν γιά τήν Ἑλλάδα μιά ἐποχή σχετικῆς πολιτικῆς ὁμαλότητας (ἰδιαίτερα μέ τήν ἐξαφάνιση ἀπό τήν πολιτική σκηνή τῶν πρωταγωνιστῶν αὐτοῦ τοῦ πολέμου καί τό πέρασμα τῆς παραδοσιακῆς Δεξιᾶς σέ καινούργιο σχῆμα κάτω ἀπό τήν ἡγεσία τοῦ Κ. Καραμανλῆ), καί τελειώνει μέ τίς ἐκλογές τοῦ 1964, τελευταία λαϊκή ἐτυμηγορία πρὶν ἀπό τό στρατιωτικό πραξικόπημα τῆς 21ης Ἀπρίλη 1967. Τό ἔτος 1956 σημαδεύεται ἐπίσης ἀπό τήν παραχώρηση ἐκλογικῶν δικαιωμάτων στίς γυναῖκες, γεγονός πού μεταβάλλει σημαντικά τή σύνθεση τοῦ ἐλληνικοῦ ἐκλογικοῦ σώματος, ὅπως ἐπίσης καί ἀπό τή συνεργασία, γιά πρώτη φορά, ἀνάμεσα στίς δυνάμεις τοῦ Κέντρου καί τῆς Ἀριστερᾶς πού συμμετέχουν στίς ἐκλογές κάτω ἀπό κοινό μέτωπο· αὐτό τό μέτωπο θά κερδίσει τή σχετική πλειοψηφία τῶν ψήφων, ἀλλά θά βρεθεῖ μειοψηφία στή Βουλή ἐξαιτίας τοῦ ἐκλογικοῦ συστήματος. Στό ἴδιο διάστημα παριστάμεθα στή θεαματική ἄνοδο τῶν δυνάμεων τῆς Ἀριστερᾶς πού, τό 1958, στέλνει στή Βουλή 79 βουλευτές, τήν ἐνοποίηση, τό 1961, τῶν δυνάμεων τοῦ Κέντρου κάτω ἀπό τήν ἡγεσία τοῦ Γ. Παπανδρέου, τόν «ἀνένδοτο ἀγῶνα» πού ἀναλαμβάνει ὁ τελευταῖος κατά τῆς κυβερνητικῆς Δεξιᾶς μετά ἀπό τίς ἐκλογές τῆς βίας καί τῆς νοθείας τοῦ 1961, τήν ἔνταση, τέλος, τοῦ πολιτικοῦ καί κοινωνικοῦ κινήματος τῶν ἀστικῶν ἀλλά καί τῶν ἀγροτικῶν μαζῶν, πού θά προκαλέσει τή «ρήξη» τοῦ 1963 καί θά ὀδηγήσει στήν ἄνοδο τῆς Ἑνωσης Κέντρου στήν ἐξουσία, ὅπως καί σέ μιά σχετική φιλελευθεροποίηση τοῦ καθεστώτος.

Τά κόμματα καί οἱ πολιτικοί σχηματισμοί πού συμμετέχουν στίς ἐκλογές τό 1956, 1958, 1961, 1963, καί 1964 εἶναι κατά βάση τά ἑξῆς:

Ἡ παραδοσιακή Δεξιά ἐμφανίζεται κάτω ἀπό τό σῆμα Ἐθνική Ριζοσπαστική Ἑνωση (ΕΡΕ) τοῦ Κ. Καραμανλῆ. Ἄμεσος κληρονόμος τοῦ Ἑλληνικοῦ Συναγέρμου τοῦ στρατάρχη Παπάγου, τό κόμμα αὐτό συμμετέχει αὐτόνομα στίς ἐκλογές τοῦ 1956, 1958, 1961 καί 1963 καί σέ συνεργασία μέ τό Κόμμα Προοδευτικῶν τό 1964.

Οἱ δυνάμεις τοῦ Κέντρου, διασπασμένες σέ πολλά κόμματα ἕως τό 1961 (ἀπό τά ὁποῖα τά κυριότερα εἶναι τό Κόμμα Φιλελευθέρων ὑπό τήν ἡγεσία τοῦ Γ. Παπανδρέου, καί ἡ Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ἑνωση ὑπό τήν ἡγεσία τοῦ Σ. Βενιζέλου), ἐμφανίζονται σέ συνεργασία μέ τήν Ἐνιαία Δημοκρατική Ἀριστερά τό 1956, κάτω ἀπό τό σῆμα Δημοκρατική Ἑνωση (ΔΕ), ἀνεξάρτητα, τό 1958, ὡς Κόμμα Φιλελευθέρων (ΚΦ), σέ συνεργασία μέ τό Κόμμα

Προοδευτικῶν τό 1961, καί αυτόνομα τό 1963 καί 1964 μέ τόν τίτλο "Ένωσις Κέντρου (ΕΚ).

Οι δυνάμεις τῆς Ἀριστερᾶς εκπροσωποῦνται ἀπό τό κόμμα τῆς Ἐνιαίας Δημοκρατικῆς Ἀριστερᾶς (ΕΔΑ). Ἀπό τοὺς βασικούς ἐταίρους τῆς ΔΕ τό 1956, αὐτό τό κόμμα συμμετέχει αυτόνομα στίς τέσσερις ἐπόμενες ἐκλογικές ἀναμετρήσεις κάτω ἀπό τό σῆμα ΕΔΑ (ἐκτός ἀπό τίς ἐκλογές τοῦ 1961, στίς ὁποῖες ἐμφανίζεται μέ τήν ὄνομασία Πανδημοκρατικό Ἀγροτικό Μέτωπο Ἑλλάδας).

Τέλος, ὑπάρχει ἓνα μικρό κεντρο-δεξιό κόμμα, τό Κόμμα Προοδευτικῶν (ΚΠρ.), ὑπό τήν ἡγεσία τοῦ Σ. Μαρκεζίνη. Ἡ ἐκλογική του ἀπήχηση εἶναι πολύ περιορισμένη, ἀλλά διαθέτει, σέ μερικές περιοχές, μιά σημαντική τοπική ἐπιρροή. Ἐμφανίζεται αυτόνομα στίς ἐκλογές τοῦ 1956 καί τοῦ 1963, σέ συνεργασία μέ τήν ΕΚ στίς ἐκλογές τοῦ 1961, καί μέ τήν ΕΡΕ τό 1964. Τό 1958 συμμετέχει, μαζί μέ ὀρισμένα μικρά κεντρο-αριστερά κόμματα, σέ συνασπισμό, ὑπό τήν ὄνομασία Προοδευτική Ἀγροτική Δημοκρατική Ἐνωσις.

Ὁ νομός Ἰωαννίνων ἀποτελεῖ μιά ἐκλογική περιφέρεια γιά ὅλη αὐτή τήν περίοδο, ἐκτός ἀπό τίς ἐκλογές τοῦ 1956, ὅποτε προσαρτᾶ καί τόν γειτονικό νομό Θεσπρωτίας. Οἱ ἐγγραμμένοι ἐκλογεῖς ἀνέρχονται σέ 94.763 τό 1956, 107.297, τό 1958, 122.720 τό 1963 καί τό 1964 (ὁ ἀριθμός τους γιά τό 1961 δέν κοινοποιήθηκε), τά ἔγκυρα ψηφοδέλτια σέ 63.809 τό 1956, 76.677 τό 1958, 91.464 τό 1961, 87.425 τό 1963 καί 83.246 τό 1964, πράγμα πού, σύμφωνα μέ τήν ἰσχύουσα ἐκλογική κατανομή, τοῦ δίνει δικαίωμα σέ 7 ἔδρες.²⁵ Δεδομένου ὅτι ὅλοι οἱ πολιτικοί σχηματισμοί παρουσίασαν ἀριθμό ὑποψηφίων ἴσο μέ τόν ἀριθμό τῶν ὑπό κατάληψη ἐδρῶν, τό σύνολο τῶν ὑποψηφίων στή διάρκεια τῶν πέντε ψηφοφοριῶν φτάνει θεωρητικά τοὺς 119, μιά καί ἡ παρουσία ἀνεξάρτητων ὑποψηφίων εἶναι πρακτικά ἀνύπαρκτη. Στήν πραγματικότητα, οἱ ὑποψήφιοι ἀνάμεσα στό 1956 καί τό 1964 ἦταν μόνο 61, γιατί πολλοί ἀπ' αὐτοὺς ἐμφανίζονται σέ περισσότερες ἀπό μιά ἐκλογές· ὁ ἀριθμός τους περιορίζεται σέ λιγότερους ἀπό 40, ἂν ἀφαιρεθοῦν οἱ εὐκαιριακοί ὑποψήφιοι οἱ ὁποῖοι ἐμφανίζονται μόνο μιά φορά καί συγκεντρώνουν μόλις μερικές ἑκατοντάδες ψήφων. Ὡστόσο, οἱ «σοβαροί» ὑποψήφιοι πού ἐμφανίζονται σέ ὅλες σχεδόν τίς ἀναμετρήσεις καί πού ἔχουν κάποιες ἐλπίδες ἐκλογῆς, δέν ξεπερνοῦν τοὺς δεκαπέντε, πράγμα πού ἐπιβεβαιώνει τόν δυαδικό χαρακτήρα τῆς ἀναμέτρησης (δύο ὑποψήφιοι γιά μιά ἔδρα) πού ἐπισημαίνουμε παρακάτω ἀναφορικά μέ τό ἐκλογικό σύστημα.

Ὁ νομός Ἰωαννίνων πού, ἐξ αἰτίας τοῦ ἀγροτικοῦ χαρακτήρα του, ἔχει ἕναν ἐκλογικό προσανατολισμό ἐμφανῶς πιό συντηρητικό ἀπό τό σύνολο τῆς

25. Ἐκτός ἀπό τίς ἐκλογές τοῦ 1956, κατά τίς ὁποῖες ἡ δημιουργία μιᾶς κοινῆς ἐκλογικῆς περιφέρειας μέ τή Θεσπρωτία τοῦ ἀφαιρεῖ στήν πράξη μιά ἔδρα πρὸς ὄφελος ἑνός ὑποψήφιου μέ ἐπιρροή σ' αὐτό τό νομό.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4. Ξέλιξη τής εκλογικής δύναμης τών κομμάτων

Κόμμα	1956		1958		1961		1963		1964					
	Νομός	Πόλη	Νομός	Πόλη	Νομός	Πόλη	Νομός	Πόλη	Νομός	Πόλη				
ΕΡΕ	47,4	65,4	41,8	55,7	40,3	50,8	63,6	44,8	39,4	48,6	38,1	35,3	39,7	34,0
ΚΠρ.	2,2	3,4	10,6	3,3	3,9	33,7	26,4	27,7	3,8	3,7	2,7			
ΚΦ/ΕΚ			20,7	20,7	17,3				42,0	35,2	33,8	52,8	47,2	41,5
ΕΔΑ	48,1	31,1	24,4	20,1	38,4	14,6	9,9	27,2	14,3	12,4	25,4	11,8	13,0	24,5

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

χώρας,, ακολουθεῖ ἀρκετά πιστά τίς διακυμάνσεις, οἱ ὁποῖες παρατηροῦνται σέ ἐθνικό ἐπίπεδο. Ἡ σύγκριση τῶν ἐκλογικῶν ἀποτελεσμάτων γιά τό σύνολο τῆς χώρας μέ τά ἀποτελέσματα τοῦ νομοῦ καί τῆς πόλης τῶν Ἰωαννίνων (βλ. Πιν. I), ἀποκαλύπτει ὀρισμένες τάσεις ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσες ὅσον ἀφορᾷ τό ἀντικείμενο αὐτῆς τῆς μελέτης (τά ἀποτελέσματα ἐκφράζονται σέ ποσοστά ἐπί τοῦ συνόλου τῶν ἔγκυρων ψηφοδελτίων).

Συνοψίζουμε τίς πιό χαρακτηριστικές:

α) Ἡ ἔντονη πρός τά δεξιά ἀπόκλιση τοῦ νομοῦ, ὑποχωρεῖ σημαντικά καί κατά τρόπο προοδευτικό ἀπό τό 1958 ἕως τό 1964 (ἀπό +18 μονάδες τό 1956, ἡ διαφορά ἀνάμεσα στά ποσοστά τῆς ΕΡΕ γιά τό σύνολο τῆς χώρας καί γιά τό νομό, περιορίζεται σέ + 4,4 μονάδες τό 1964). Αὐτή ἡ μείωση εὐνοεῖ κυρίως τήν ΕΔΑ, τῆς ὁποίας ἡ διαφορά περνάει ἀπό -4,3 μονάδες τό 1958 σέ + 1,2 μονάδες τό 1964.

β) Οἱ διακυμάνσεις πού παρατηροῦνται στό σύνολο τοῦ ἐθνικοῦ ἐκλογικοῦ σώματος ἀπό τή μιά ψηφοφορία στήν ἄλλη ἐμφανίζονται ἰδιαίτερα μεγεθυμένες στό νομό κι αὐτή ἡ μεγέθυνση ἐνισχύεται προοδευτικά ἀπό τό 1956 ἕως τό 1964. Αὐτό ἰσχύει γιά τήν ΕΡΕ. Γιά τό Κέντρο, ἡ ἐξέλιξη τῆς σχέσης ἐθνική διακύμανση/διακύμανση σέ ἐπίπεδο νομοῦ κινεῖται μέν πρός τήν ἴδια κατεύθυνση, ὡστόσο θά χρειαστεῖ νά περιμένουμε ἕως τό 1964 γιά νά δοῦμε τήν ἐκλογική αὔξηση στό νομό νά ξεπερνᾷ τήν αὔξηση πού σημειώνεται στό ἐθνικό ἐπίπεδο. Ἡ «κρίση» τοῦ 1963 εἶναι ἰδιαίτερα καθαρῆ παντοῦ.

γ) Ἡ σύγκριση ἀνάμεσα στήν πόλη τῶν Ἰωαννίνων καί στό νομό δείχνει τή σημαντική διαφορά ἐκλογικῆς συμπεριφορᾶς πόλης καί χωριοῦ, μολονότι αὐτή ἡ πόλη τῶν 35.000 κατοίκων (1961) δέν φαίνεται νά ἐλκύεται ἰδιαίτερα ἀπό τήν ἀντιπολίτευση, ὅπως συμβαίνει, κατά τήν ἐξεταζόμενη περίοδο, μέ ἄλλα μεσαῖα ἀστικά κέντρα τῆς χώρας. Ἡ διαφορά τῆς διακύμανσης, πού εἶναι ἐξαιρετικά ἔντονη—ἀρνητική γιά τήν ΕΡΕ καί θετική γιά τήν ΕΔΑ—περιορίζεται προοδευτικά γι' αὐτά τά δύο κόμματα ἀνάμεσα στό 1956 καί τό 1964, ἐνῶ γιά τίς δυνάμεις τοῦ Κέντρου (ἀρνητική ἐπίσης) ἔχει μᾶλλον τήν τάση νά μεγαλώνει.

Τά ἐκλογικά συστήματα αὐτῆς τῆς περιόδου ἐπηρέασαν βέβαια σέ μεγάλο βαθμό τήν ἐκλογική ἀντιπαράθεση, ἰδιαίτερα στήν ὑπαιθρο. Δέν πρόκειται νά ἀσχοληθοῦμε ἐδῶ μέ τήν ἀνάλυση τῶν ἐλληνικῶν ἐκλογικῶν συστημάτων²⁶ καί τῶν συνεπειῶν τους στήν τοπική ἢ στήν ἐθνική πολιτική ζωή. Ἄρ-

26. Ἀντικείμενα σκληρῶν κοινοβουλευτικῶν ἀγῶνων γιά ὄλες τίς βουλευτικές περιόδους, λίγο πρὶν ἀπό τή λήξη τους, αὐτά τά συστήματα ὑπάγονται στήν κατηγορία τῶν μικτῶν ἐκλογικῶν συστημάτων: «ἐνισχυμένη» (ἢ «κατά προσέγγιση»), λεγόμενη ἀναλογική, ἐκτός ἀπό τίς ἐκλογές τοῦ 1956 κατά τίς ὁποῖες ἐφαρμόστηκαν ταυτόχρονα τρία ἐκλογικά συστήματα ἀνάλογα μέ τό μέγεθος τῶν περιφερειῶν. Τά κύρια χαρακτηριστικά τους: δύο ἢ τρεῖς κατανομές

κούμαστε μόνο να υπογραμμίσουμε μία ιδιαιτερότητα, κοινή σε όλους τους εκλογικούς νόμους, της οποίας η επίδραση στην ίδια τη διαδικασία που οδηγεί στην αγροτική ψήφο, μοιάζει να είναι καθοριστική. Πρόκειται για τη διάταξη που θεσμοθετεί τον πολυεδρικό χαρακτήρα του συστήματος, και τη μονοσταυρία, προκειμένου για εκλογικές περιφέρειες, κατά βάση αγροτικές, που εκλέγουν λιγότερους από δέκα βουλευτές. Θα πρέπει να σημειώσουμε πως ο σταυρός προτίμησης είναι προαιρετικός, αλλά αυτή η δυνατότητα είναι έντελως θεωρητική αν ληφθεί υπ' όψη ότι η σύγκριση ανάμεσα στο άθροισμα των ψήφων που πήραν οι υποψήφιοι ενός κόμματος και στους ψήφους του κόμματος, σε μία εκλογική περιφέρεια, δείχνει πως οι δύο αριθμοί συμπίπτουν σχεδόν απόλυτα. Οι κυρίαρχες πελατειακές σχέσεις και το ανεγνωρισμένης αποτελεσματικότητας σύστημα έλέγχου της αγροτικής ψήφου που οργανώνει ο τοπικός κομματάρχης, έχουν ως συνέπεια να μεταστρέφεται μόνιμως, χάρη στη διάταξη αυτή, κάθε ισχύον εκλογικό σύστημα και να λειτουργεί στην πράξη ως μονοεδρικό πλειοψηφικό σύστημα ενός γύρου,²⁷ στο πλαίσιο μικρών άτυπων «εκλογικών περιφερειών» οι οποίες σχηματίζονται στο έσωτερικό της επίσημης. Οι *de facto* αυτές περιφέρειες αποτελούν ισάριθμα πεδία εκλογικής μάχης μέσα στα οποία αντιπαρατίθενται, στην ουσία, δύο υποψήφιοι. Για την άριστερά, το ίδιο σύστημα λειτουργεί μάλλον κατά τρόπο παρόμοιο με το λεγόμενο σύστημα «δεσμευμένου ψηφοδελτίου», κάθε φορά που το κόμμα αποφασίζει να προμοδοτήσει έναν από τους υποψηφίους του.

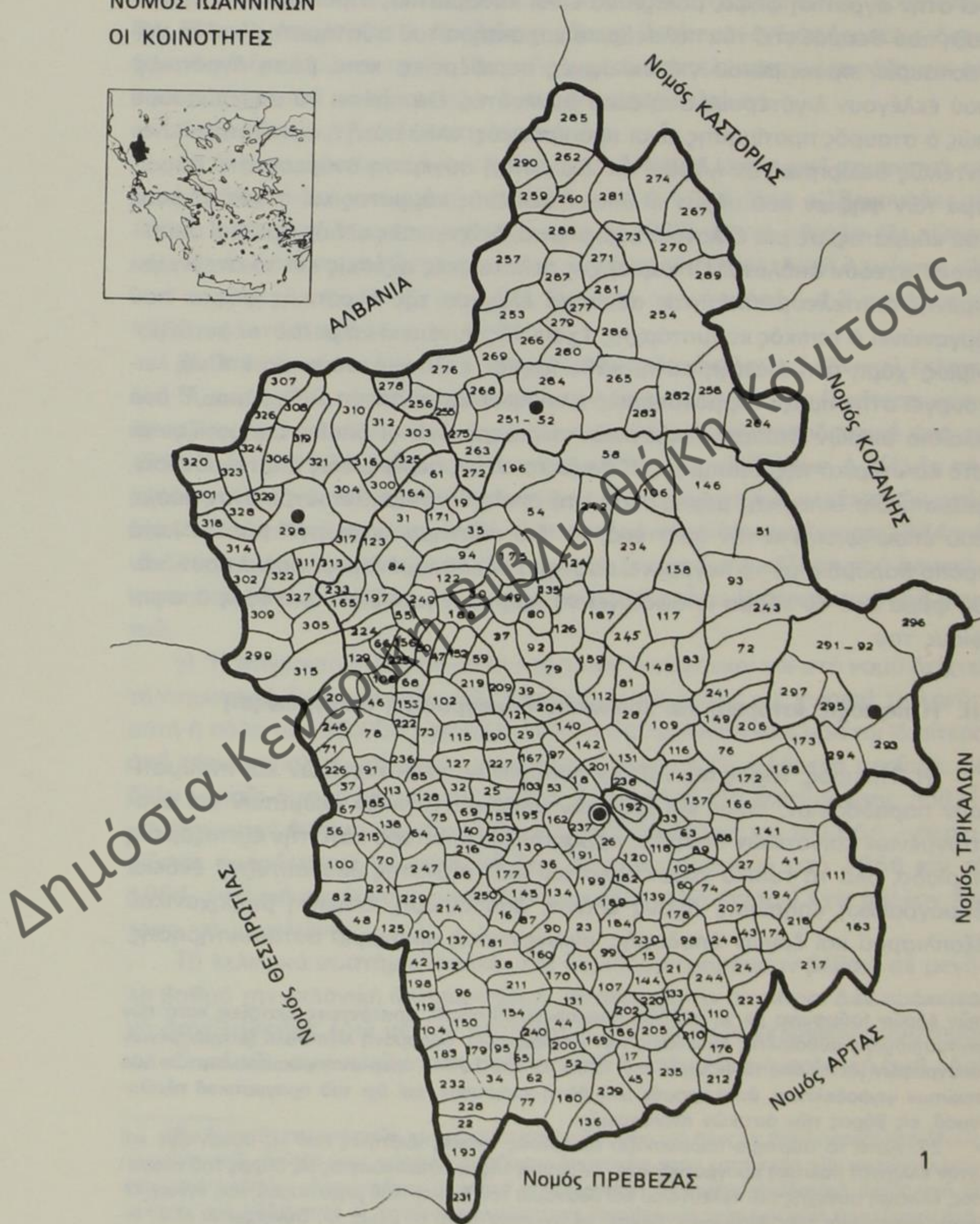
III. Η περιοχή: ιστορική και κοινωνικο-δημογραφική σκιαγράφηση

Η Ήπειρος, τόπος αιώनोंβιων έμπορικών, χειροτεχνικών και πνευματικών παραδόσεων, όπως και ισχυρών μεταναστευτικών ρευμάτων και αναπτυγμένων κοινοτικών θεσμών, παρουσιάζει, ιδιαίτερα κατά την εξεταζόμενη περίοδο, όλα τα τυπικά χαρακτηριστικά μιας όξυτατης υπανάπτυξης: ένδεια, δημογραφική έρήμωση, άγονα έδάφη, απομόνωση, έλλειψη βιομηχανικού έξοπλισμού και έργων υποδομής, οικογενειακή οίκονομία αυτόσυντήρησης,

των έδρων (σύμφωνα με τη μέθοδο Hagenbach-Bischoff), δρακόντειες διατάξεις κατά των συνασπισμών, αυθαίρετες διαιρέσεις των περιφερειών, εφαρμογή λίγο-πολύ ξεπερασμένων απογραφών (έκτός από τις εκλογές του 1963 και του 1964), υπερ-αντιπροσώπευση των δύο πρώτων ψηφοδελτίων, υπολογισμός στη βάση «νόμιμου», και όχι του πραγματικού πληθυσμού, εις βάρος των αστικών περιφερειών.

27. Αυτό το σύστημα παρουσιάζει όρισμένες τυπικές ιδιότητες που τις συναντάμε και στην ελληνική πολιτική πραγματικότητα: ενίσχυση της προσωπικότητας εις βάρος του κόμματος, έλλειψη συνοχής του τελευταίου και αδυναμία του διοικητικού μηχανισμού του, «γεωγραφικός έντοπισμός των απόψεων». Βλέπε, σε σχέση μ' αυτό τό θέμα: M. Duverger *et al.* *L' influence des systèmes électoraux sur la vie politique*, Paris, CFNSP, A. Colin, 1950.

ΝΟΜΟΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΟΙ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ

έτσι ώστε τό επίπεδό της νά πλησιάζει τό επίπεδο τῶν πιό ἀδικημένων περιοχῶν τοῦ μεσογειακοῦ Νότου.²⁸ Διαιρεῖται σέ τέσσερις διοικητικές ἐνότητες, τούς νομούς Ἰωαννίνων, Πρεβέζης, Θεσπρωτίας καί Ἄρτας, ἀπό τούς ὁποίους ὁ πρῶτος εἶναι καί ὁ πιό σημαντικός τόσο ἀπό ἄποψη πληθυσμοῦ ὅσο καί γεωγραφικῆς ἔκτασης. Ὁ Χάρτης 1 δείχνει τή θέση αὐτοῦ τοῦ νομοῦ, σέ σχέση μέ τούς γειτονικούς καθώς καί τίς ὑποδιαιρέσεις του σέ ἐπαρχίες καί κοινοτικές περιοχές (βλ. καί Παράρτημα 1). Οἱ τέσσερις ἐπαρχίες τοῦ νομοῦ παρουσιάζουν μεγάλη ἀνομοιομορφία ἀπό πλευρᾶς ἀριθμοῦ κοινοτήτων: ἡ ἐπαρχία Μετσόβου, πρὸς ἀνατολάς, περιλαμβάνει 6, ἡ ἐπαρχία Πωγωνίου, βορειο-δυτικά, 32, Κονίτσης, πρὸς βορρᾶν, 39 καί ἡ ἐπαρχία Δωδώνης, στό κέντρο, 234. (Σύνολο τῶν κοινοτικῶν μονάδων τοῦ νομοῦ 311). Αὐτή ἡ ἀνισοκατανομή, προῖόν διοικητικῆς αὐθαιρεσίας, μόνο κατά προσέγγιση ἀντιστοιχεῖ στά κοινωνικά καί ἱστορικά δεδομένα τῆς περιοχῆς.²⁹

Στήν πραγματικότητα, ἡ μακραίωνη ὀθωμανική κυριαρχία διαμόρφωσε μιά ξεχωριστή κοινωνιολογική φυσιογνωμία προκειμένου γιά πέντε τουλάχιστον χωροταξικές ἐνότητες, χωρίς νά ὑπολογίζουμε καί τίς μικρότερες συνενώσεις χωριῶν μέσα σ' αὐτές τίς ἐνότητες, συνενώσεις οἱ ὁποῖες διαθέτουν ἐπίσης γερά ἱστορικά θεμέλια. Κάθε μιά διακρίνεται σαφῶς ἀπό τή γειτονική της ὅσον ἀφορᾶ εἴτε τόν τρόπο σύμφωνα μέ τόν ὁποῖο ὑπετάγη στήν ὀθωμανική ἐξουσία (ἀντίσταση ἢ εἰρηνική κατάκτηση) καί τό συνεπαγόμενο καθεστῶς τῶν σχέσεών της μέ τήν Πύλη (προνόμια, διάφορες προστασίες), εἴτε τήν ἐθνική της σύνθεση, τήν ἐσωτερική πολιτική της ὀργάνωση, τό γαιοκτητικό καθεστῶς καί τήν κοινωνική ὑπόσταση τῆς ἀγροτιᾶς, εἴτε τίς χειροτεχνικές, ἐμπορικές καί πολιτισμικές παραδόσεις.³⁰

28. Ὅπως γιά παράδειγμα ἡ Καλαβρία, πού μελέτησε μιά ὁμάδα ἐρευνητῶν ὑπό τή διεύθυνση τοῦ J. Meyriat, καί μέ τήν ὁποία παρουσιάζει πολλά κοινά σημεῖα, ἀπό τήν ὀργάνωση τῆς παραδοσιακῆς κοινωνίας ἕως τό «costume» τό ὁποῖο ρυθμίζει μιά τοπική πολιτική ζωή, βασισμένη «ἐπί προσωπικότητες καί τίς πελατεῖες, στούς δεσμούς συμφερόντων καί ἀφοσίωσης». Βλέπε, *La Calabre, une région sous-développée de l'Europe méditerranéenne*, CFNSP, Paris, A. Colin, 1960.

29. Ξαναβρίσκουμε ἐδῶ τό πρόβλημα τῆς ἀναντιστοιχίας ἀνάμεσα σέ διοικητικές μονάδες καί κοινωνικο-ἱστορικές ἐνότητες πού διατυπώνει ὁ Ch. Parain σέ σχέση μέ τήν ἀγροτική κοινότητα: ὁ κοινωνικός σχηματισμός εἶναι κατά πολύ προγενέστερος τῆς διοικητικῆς πραγματικότητας, τῆς ὁποίας δέν ἀποτελεῖ ἀναγκαστικά τήν προϋπόθεση. Τό πρόβλημα εἶναι ἐξ ἴσου ὑπαρκτό καί γιά τίς κοινοτικές μονάδες μας. Ὡστόσο, ἡ σπανιότητα τοῦ διάσπαρτου οἰκισμοῦ στήν Ἠπειρο, ἀποτέλεσμα τῆς πολιτικῆς κοινοτικῶν συσσωματώσεων πού ἀκολούθησε ἀνεκαθεν ἡ ὀθωμανική διοίκηση γιά φορολογικούς λόγους, ἀμβλύνει τήν ἐμβέλεια του καί δικαιολογεῖ τήν ταύτιση ἀνάμεσα στήν ἀγροτική κοινότητα καί τή διοικητική κοινότητα (βλέπε Ch. Parain, «Contribution à une problématique de la communauté villageoise dans le domaine euroréen», *L'Ethnographie*, 64, 1970, ἄρθρο πού βρίσκεται καί στό πρόσφατο ἔργο του *Outils, ethnies et développement historique*, Paris, Ed. Sociales, 1979, σ. 425-459).

30. Βλέπε, ἰδιαίτερα: I. Λαμπρίδης, *Ἠπειρωτικά Μελετήματα* (1870), ἐπανέκδοση Ἐταιρείας Ἠπειρωτικῶν Μελετῶν, Ἰωάννινα, 1971, καί N. Ζιάγκος, *Τουρκοκρατούμενη Ἠπειρος*, Ἀθήνα, 1974.

— Τό Ζαγόρι, όρεινή περιοχή πού καταλαμβάνει τό κεντρικό καί βόρειο τμήμα τοῦ νομοῦ, ἀπήλαυσε διά μακρῶν μιᾶς εὐρύτατης διοικητικῆς αὐτονομίας, ἡ ὁποία ὑλοποιήθηκε μέ τήν ἀπαλλαγῆ ἀπό ὀρισμένους φόρους, τήν πλήρη θρησκευτική ἐλευθερία, τήν ἀπαγόρευση εἰσόδου στούς Τούρκους, τήν κοινοτική αὐτοδιοίκηση, τό δικαίωμα στήν πλήρη ἰδιοκτησία (Μπάστινα). «Ἐλεύθερες κοινότητες» ὑπό τήν προστασία τῆς βασιλομήτορος, τά 46 χωριά αὐτῆς τῆς περιοχῆς συνέπτυξαν, ἀνάμεσα στόν 17ο καί τόν 19ο αἰώνα, ἕνα εἶδος ὁμοσπονδίας διοικούμενης ἀπό αἰρετό συμβούλιο προεστῶν τό ὁποῖο ἤδρευε στά Γιάννενα καί ἦταν ἐπιφορτισμένο μέ νομοδοτικές καί οικονομικές ἀρμοδιότητες (ἐσωτερική κατανομή τῶν φόρων). Οἱ Ζαγορίσιοι, λαός κατά παράδοση κτηνοτροφικός (κυρίως στό ἀνατολικό τμήμα πού κατοικήθηκε ἀπό κουτσόβλαχους), ἔδειξαν μετά τόν 18ο αἰώνα, ἰδιαίτερη ἐπίδοση στό ἐμπόριο μέ τίς χῶρες τίς Κεντρικῆς καί Ἀνατολικῆς Εὐρώπης, ὅπως καί τή βιοτεχνία, τίς τέχνες καί τά γράμματα.

— Ἀντίθετα, τά χωριά τῆς Κόνιτσας, περιοχή τό ἴδιο ὄρεινῆ κατά τό μεγαλύτερο μέρος της, στό βόρειο ἄκρο τοῦ νομοῦ, δέν μπόρεσαν νά διατηρήσουν γιά πολύ τήν αὐτονομία (πολύ σχετική ἐξ ἄλλου) πού εἶχαν κατακτήσει στίς ἀρχές τῆς τούρκικης κυριαρχίας. Ἐδῶ, οἱ γραπτές μαρτυρίες μάλλον σπανίζουν. Θά πρέπει νά σημειωθεῖ πῶς τήν ἐποχή τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ἡ Κόνιτσα ἀποτελοῦσε βιλαέτι πού διοικούνταν ἀπό ἀντιπροσώπους τῶν χωριῶν. Τήν ἴδια ἐποχή οἱ ἀγρότες τῆς περιοχῆς στεροῦνται ἐντελῶς ἀπό τή γῆ τους καί δουλεύουν ὡς κολλῆγοι στήν ὑπηρεσία τῶν μεγάλων γαιοκτημόνων. Πολλά ὄρεινά χωριά δημιούργησαν καί ἐδῶ μιᾶ ἀξιόλογη βιοτεχνική καί μεταναστευτική παράδοση.

— Τό Πωγώνι, στά βορειοδυτικά, ἀριθμοῦσε καμιά πενηνταριά χωριά τόν 15ο αἰώνα, ὅμως ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ του θά χαθεῖ στή διάρκεια τοῦ 18ου αἰώνα, ἐξαιτίας τῶν μεγάλων φορολογικῶν ἐπιβαρύνσεων καί τῆς προοδευτικῆς στέρησης τῶν κατοίκων ἀπό τή γῆ τους πρός ὄφελος τῶν ἀγᾶδων τῆς περιοχῆς. Σημαντικοί πληθυσμοί ἀλβανικῆς προέλευσης ἐγκαταστάθηκαν στό Πωγώνι μετά τόν 14ο αἰώνα, ὅπως μαρτυροῦν τά ὀνόματα πολλῶν χωριῶν καί τά τοπωνύμια, ἀλλά ἐπίσης καί μιᾶ αὐστηρή κατά γένη κοινωνική ὀργάνωση.

— Οἱ περιοχές Κουρέντας καί Τσαρκοβίστας, πού περιλαμβάνουν ἀντίστοιχα 85 καί 48 χωριά, ἐκτείνονται πρός τά δυτικά, κατά μήκος τῶν συνόρων τοῦ νομοῦ μέ τή Θεσπρωτία. Οἱ κάτοικοι, μακρυνῆς σλαβικῆς προέλευσης (ξανθοί, σέ ἀναλογία 4 πρός 5, σύμφωνα μέ τόν Λ. Λαμπρίδη) ἀσχολοῦνται μέ τή γεωργία καί τήν κτηνοτροφία. Παρόλο πού αὐτά τά χωριά τέθηκαν ἀπό τόν 15ο αἰώνα, ὑπό τήν προστασία τῆς μητέρας τοῦ Σουλτάνου, οἱ πλούσιες πεδιάδες τους τά ἐξέθεσαν πολύ σύντομα στήν ἀπληστία ἰσχυρῶν «προστατῶν» τῆς περιοχῆς· ἀπό τόν 18ο αἰώνα καί μετά, οἱ κοινότητες, γιά νά

ἀποφύγουν τήν φορολογία, ἄρχισαν νά τούς ἐκχωροῦν, ἔναντι συμβολικῶν ποσῶν, ὄλο καί μεγαλύτερες γεωργικές ἐκτάσεις. Τήν ἴδια περίπου περίοδο, οἱ γειτονικοί Σουλιῶτες ἔθεσαν ὑπό τήν προστασία τους ἐπίσης ἀρκετά ἀπό τά χωριά αὐτά καί ἀπέκτησαν φεουδαλικά δικαιώματα.

— Τέλος τό Μαλακάσι, στά νοτιο-ανατολικά, ἀπέκτησε τά ἴδια προνόμια καί γνώρισε τήν ἴδια εὐημερία μέ τό Ζαγόρι. Καί ἡ περιοχή αὐτή, ἐπίσης ὑπό τήν προστασία τῆς βασιλομήτορος, ἀπολαμβάνει μετά τό 1430 εὐρύτατης αὐτονομίας πού ἀνανεώθηκε τό 1659 καί πῆρε τέλος τό 1795 κάτω ἀπό τό καθεστῶς τοῦ Ἰωάννη Πασᾶ. Ὁρεινός χῶρος, ἐποικισμένος κατά βάση ἀπό βλάχικους πληθυσμούς, τό διοικητικό σύστημά του παρουσίαζε ἔντονα ὀλιγαρχικά χαρακτηριστικά: τό συμβούλιο τῶν προεστῶν ἐκλεγόταν ἀπό τά «τζάκια» τοῦ Μετσόβου. Ξαναβρίσκουμε κι ἐδῶ, ὅπως στό Ζαγόρι, τήν ἴδια ἐπίδοση στήν κτηνοτροφία, τή χειροτεχνία καί τό ἐμπόριο. Οἱ Καλαρυῖτες, συνάθροιση 42 χωριῶν στά νότια τοῦ Μετσόβου, ἀνέπτυξαν εἰδικότερα τήν ὕφανση, τό κέντημα, τήν ἀργυροχοΐα καί τήν τραπεζική πίστη· τά Κατσανοχώρια, μιά δεκάδα χωριῶν κοντά στά σύνορα μέ τήν Ἄρτα ἀνέπτυξαν τήν κτηνοτροφία καί τό ἐμπόριο. Αὐτά τά τελευταῖα μετά τόν 18ο αἰῶνα θά γίνουν τσιφλίκια τῶν πασάδων τῶν Ἰωαννίνων.

Ἡ πολύ συνοπτική αὐτή ἀναφορά στήν ἱστορία τοῦ νομοῦ, ἐπιτρέπει νά ἐπισημανθοῦν τρία σημαντικά χαρακτηριστικά ὅσον ἀφορᾶ τό θέμα μας:

— Διαφοροποιημένη ἐθνοτική προέλευση αὐτῶν τῶν πληθυσμῶν, προέλευση πού ἄφησε τά ἰδιαίτερα ἴχνη τῆς στήν κοινωνική ὀργάνωση κάθε χωριοῦ καί ὑπῆρξε ὁ φορέας παραδόσεων, ἀπό τίς ὁποῖες πολλές ἐξακολουθοῦν νά εἶναι πάντα ζωντανές.³¹ Στίς ἐθνοτικές ὁμάδες πού ἀναφέραμε, θά πρέπει νά προστεθοῦν μερικές χιλιάδες πρόσφυγες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, πού ἐγκαταστάθηκαν ἐδῶ μετά τό 1922, καθώς καί πολυάριθμοι Σαρακατσάνοι οἱ ὁποῖοι, ἀπό τό 1938, ἐγγράφονται στά κοινοτικά μητρώα καί ἀποκτοῦν, προοδευτικά, μόνιμες κατοικίες.

— Ἀνοιχτή διάθεση τοῦ ἠπειρώτη χωρικοῦ ἀπέναντι στόν ἐξωτερικό κόσμο, διάθεση πού ἀποτελεῖ βέβαια συνέπεια ἰδιαίτερα σκληρῶν φυσικῶν συνθηκῶν, ἀλλά ἐπίσης καί μιᾶς μακρόχρονης παράδοσης ἐποχιακῶν, προσωρινῶν ἢ ὀριστικῶν μεταναστεύσεων στό ἐσωτερικό τῆς Ἑλλάδας ἢ στό ἐξωτερικό καί πού μαρτυροῦν σήμερα τά ὑψηλά ποσοστά ἀγροτικῆς ἐξόδου. Αὐτή ἡ «κοσμοπολίτικη», θά λέγαμε, στάση ἐμπόδισε τήν ἀνάπτυξη ψυχολο-

31. Ὅπως, λόγου χάρι, γιά νά ἀναφερθοῦμε μόνο σέ μιά παράδοση ἀμεσα συνδεδεμένη μέ τό θέμα μας, ἡ ὑποχρέωση τῆς προσφορᾶς δώρου πού ἀποτελεῖ οὐσιαστικό στοιχεῖο τοῦ κύρους (καί τῶν σχέσεων πελατείας) κυρίως στούς Βλάχους. Βλέπε G. Vranoussi, «Croyances et pratiques relatives à l'obligation de donner chez les populations du Nord-Ouest de la Grèce», in *Travaux du 1er Congrès International de Folklore* (1937), Tours, 1938. Γιά τούς ἠπειρώτες εὐεργέτες, βλέπε κυρίως: I. Λαμπρίδης: *Ἠπειρωτικά ἀγαθοεργήματα καί ἄλλα δημοσιεύματα*, Ἰωάννινα, 1890, ἐπανέκδοση ΕΗΜ, 1971.

γικῶν δεσμῶν μέ τή γεωργία, στάση πού ὀδηγεῖ τόν Η. Mendras στή διαπίσωση πώς σ' αὐτό τό πεδίο δέν ὑπῆρχαν πιά παραδόσεις πού θά χρειαζόταν νά σπάσουν ὥστε ν' ἀναπτυχθεῖ ἡ περιοχή.³²

— Ἐντονη διάκριση ἀνάμεσα σέ χωριά-«φέουδα» (τσιφλίκια) καί ἐλεύθερες κοινότητες (κεφαλοχώρια), διάκριση, τῆς ὁποίας οἱ συνέπειες, γιά τήν κατεύθυνση τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης πού ἀκολουθήσαν οἱ χωρικές κοινότητες θά πρέπει νά ἀποτιμηθοῦν μέ μονογραφικές μελέτες πού δυστυχῶς μέχρι σήμερα ἀπουσιάζουν σχεδόν ἐντελῶς. Οἱ ἀναπτυγμένοι κοινοτικοί θεσμοί στά κεφαλοχώρια, ὅπως καί οἱ δραστηριότητες τῶν πολυάριθμων συντεχνιῶν (ἰσνάφια), ἀποτελοῦν τή βάση γιά τή διείσδυση τῶν ἐμπορευματικῶν σχέσεων στήν Ἡπειρο, τή δημιουργία ἰσχυρῶν τάξεων γαιοκτημόνων, ἐμπόρων καί τραπεζιτῶν, ἀπό τοὺς ὁποίους πολλοί θ' ἀκολουθήσουν καί μιά λαμπρή πολιτική σταδιοδρομία,³³ ἀλλά καί γιά τή διαφύλαξη τῆς κοινοτικῆς ἰδιοκτησίας ὡς ἐγγύηση τῆς κοινοτικῆς ἀλληλεγγύης, ἰδιαίτερα πάνω στά δάση, πού ἀποτέλεσαν ἀντικείμενο ὀξείας διαμάχης ἀνάμεσα στό Κράτος καί τοὺς χωρικούς, ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 18ου αἰῶνα μέχρι τίς μέρες μας. Ἀποτελοῦν ἐπίσης τήν ἀφετηρία γιά τήν ἐμφάνιση πολυάριθμων σχολείων, πού ἀνθισαν λίγο-πολύ παντοῦ μετά τόν 17ο αἰῶνα, στό Ζαγόρι καί τό Μαλακάσι, ὅπως ἐπίσης καί γιά τήν ἐκπληκτική ἀνάπτυξη τῶν γραμμάτων καί τῶν τεχνῶν πού σηματοδεύει τόν ἠπειρωτικό 18ο αἰῶνα. Ὁ διαχωρισμός χωριά-«φέουδα» /κεφαλοχώρια ἀντιστοιχεῖ χονδρικά στό διαχωρισμό ἀνάμεσα σέ ὄρεινά καί πεδινά χωριά, πού, ὅπως θά δοῦμε στή συνέχεια, ἐξακολουθεῖ νά παρουσιάζει μεγάλη σημασία: τά πρῶτα, μὴ μπορώντας νά ἀντισταθοῦν στήν ἐκμηδένιση τῆς αὐτονομίας τους, μετά τήν ἀνεξαρτησία, ἢ στό κλείσιμο τῶν βαλκανικῶν ἀγορῶν πού ἀκολουθήσε τή δημιουργία τῶν ἐθνικῶν κρατῶν, βυθίστηκαν στή δημογραφική ἀναιμία, τήν ἀπομόνωση, τήν ἐπιστροφή στήν οἰκονομία τῆς ἐπιβίωσης, τό μαρασμό. Ὅσο γιά τά δεύτερα, οἱ μεγάλες μεταρρυθμίσεις τοῦ 19ου καί τοῦ 20οῦ αἰῶνα (τό Tanzimat, τό 1839, τό Hatt-i-humayun τό 1856, ἡ ἐλληνική ἀγροτική μεταρρύθμιση μετά τό 1923) δέν φαίνεται νά πέτυχαν νά ξυπνήσουν σ' αὐτά μιά γνήσια γεωργική ἐπίδοση.

Ἡ εἰκόνα πού δίνει ὁ νομός κατά τή δεύτερη μεταπολεμική δεκαετία μπορεῖ νά καταδειχτεῖ μέσα ἀπό μερικούς ἰδιαίτερα ἀποκαλυπτικούς ἀριθμούς:³⁴ τό ποσοστό τῶν καλλιεργούμενων ἐδαφῶν, σέ σχέση μέ τή συνολική διοικητική ἔκταση, δέν ξεπερνάει τό 13,6% στή Δωδώνη, τό 7,9% στό Πω-

32. Βλέπε στό ἄρθρο του «Problèmes sociologiques du progrès agricole en Grèce», *Economie Rurale*, 41, 1959, σ. 58-61.

33. Ν. Πατσέλης, «Οἱ πολιτικοί ἄνδρες τῆς Ἡπείρου», *Ἡπειρωτική Ἔστια*, 1959, ὅπου ὁ συγγραφέας καταγράφει τίς βιογραφίες 17 φημισμένων Ἡπειρωτῶν τοῦ 19ου αἰῶνα.

34. Β. Kayser, Κ. Thomson *et al.*, *Atlas économique et social de la Grèce*, Centre de Sciences Sociales d' Athènes, Centre de Recherches Economiques, Office Statistique Grec, Athènes, 1964. (Στοιχεῖα τοῦ 1961).

γώνι, τό 5,1% στήν Κόνιτσα καί τό 3,7% στό Μέτσοβο (σύνολο, Ἑλλάδας 29,5%). Ὁ δείκτης τῆς γεωργικῆς ἐκμηχάνισης (μηχανική ἰσχύς /καλλιεργούμενη ἔκταση) τοποθετεῖ τό νομό ἀνάμεσα στούς δέκα τελευταίους τῆς Ἑλλάδας (9,2), ὁ δείκτης τῆς κατανάλωσης λιπασμάτων (καταναλωθέντα λιπάσματα/καλλιεργούμενη ἔκταση) τοῦ δίνει τήν προτελευταία θέση (5,1), καί μόνο σ' ὅ,τι ἀφορᾷ στήν ἄρδευση τό ποσοστό πλησιάζει κάπως τόν ἐθνικό μέσο ὄρο (12,3 ἔναντι 13%). Οἱ δείκτες πυκνότητας πληθυσμοῦ τοποθετοῦν τίς ἐπαρχίες Μετσόβου, Πωγωνίου καί Κονίτσης ἀνάμεσα στίς πῖο ἀραιοκατοικημένες τῆς Ἑλλάδας: 23,1, 17,2 καί 15,7 κάτοικοι/τετρ. χιλ. ἀντίστοιχα, ἐνῶ γιά τή Δωδώνη, ὁ δείκτης εἶναι 40,0 καί ὁ ἐθνικός μέσος ὄρος 64,1. Παρόλα αὐτά, τό ποσοστό γεννησιμότητας παραμένει ὑψηλότερο ἀπό ἐκεῖνο τοῦ συνόλου τῆς χώρας (22‰ ἔναντι 19,6‰), ἀλλά ἡ αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ ἐκμηδενίζεται ἀπό ἕνα ἰδιαίτερα ὑψηλό ποσοστό μετανάστευσης: 17,2‰ τό 1962, ἔναντι 9,6‰ γιά τό σύνολο τῆς Ἑλλάδας. Ἡ ἐξέλιξη τοῦ πληθυσμοῦ, ἐλλειμματική μεταξύ 1940 καί 1951 (-5,4%) εἶναι μετά βίας θετική στήν ἐπόμενη δεκαετία (+ 1,0%), ἐνῶ τά ποσοστά τῶν νέων κάτω τῶν 14 χρόνων καί ἐκεῖνα τοῦ ἀναλφαβητισμοῦ δείχνουν πῶς ἔχουμε νά κάνουμε μέ πληθυσμό σχετικά νέο (30,8% ἀπέναντι σέ ἕναν ἐθνικό μέσο ὄρο 26,6%), ἀλλά παρόλα αὐτά λιγότερο νέο ἀπ' ὅ,τι στό σύνολο τῆς Ἡπείρου (34,0%) καί ἐνταγμένο σέ σημαντικό βαθμό στό σχολικό κύκλωμα (17,9% ἔναντι 20,1%).

Αὐτοί οἱ μέσοι ὄροι στό ἐπίπεδο τοῦ νομοῦ καλύπτουν στήν πραγματικότητα μεγάλες διαφορές ἀπό τή μιά κοινότητα στήν ἄλλη, πράγμα πού ἀποδείχνει ἡ γεωγραφική κατανομή τῶν μεταβλητῶν πού χρησιμοποιήσαμε σέ κοινοτικό ἐπίπεδο:

— Ἡ ἐξέλιξη πληθυσμοῦ μεταξύ 1940 καί 1951 πιστώνει μέ αὔξηση πάνω ἀπό 5% μόνο 86 (28,2%) ἀπό τίς κοινότητές μας, ἐνῶ σέ 96 (31,4%) ὁ πληθυσμός παραμένει στάσιμος ἢ ὑποχωρεῖ (ἀπό + 4,9% ἕως -15%) καί οἱ ὑπόλοιποι 123 (40,3%) γνωρίζουν ἰσχυρότατη πτώση τοῦ πληθυσμοῦ τους πού ξεπερνᾷ τό 15% (ἀγροτικός μέσος ὄρος τοῦ νομοῦ - 14%). Ἰδιαίτερα θίγονται τά ὄρεινά χωριά, κυρίως στό Ζαγόρι, τήν Κόνιτσα καί τοὺς Καλαρύτες, στά νότια τοῦ Μετσόβου, ὅπως καί τά χωριά τοῦ Πωγωνίου.

— Γιά τήν περίοδο 1951-1961 οἱ ἴδιες κατηγορίες παρουσιάζουν τήν ἀκόλουθη κατανομή: σέ 88 χωριά (29,8%) ὁ πληθυσμός αὐξάνει (πάνω ἀπό +5%), σέ 125 (42,3%) παραμένει στάσιμος ἢ ὑποχωρεῖ ἕως -15% καί σέ 82 (27,8%) μειώνεται ἀκόμα περισσότερο (μέσος ὄρος - 1%). Ἐδῶ ἡ εἰκόνα τῆς χωροταξικῆς κατανομῆς ἀντιστρέφεται: ἡ πλειοψηφία τῶν ὄρεινῶν χωριῶν στό Ζαγόρι, τό Μαλακάσι καί τήν Κόνιτσα βλέπουν τόν πληθυσμό τους νά αὐξάνει πάνω ἀπό 6%, ἀλλά ἐκεῖνα τοῦ Πωγωνιοῦ ἐξακολουθοῦν νά ἐρημώνουν ἐνῶ ἕνας μέγανος ἀριθμός τῶν χωριῶν τῆς περιοχῆς Κουρέντα-Τσαρκοβίστα ἀρχίζει νά γνωρίζει μιά ἰσχυρή δημογραφική ὑποχώρηση. Θά

πρέπει να σημειώσουμε πώς αυτή η εξέλιξη είναι σε μεγάλο βαθμό πλασματική, γιατί οι απογραφές του 1951 και του 1961 νοθεύονται από τα γεγονότα του εμφύλιου πολέμου (1946-49): συγκέντρωση του πληθυσμού των όρεινων χωριών στις πόλεις (κυρίως στα Γιάννενα που ο πληθυσμός τους αυξάνεται κατά 47% ανάμεσα στο 1940 και το 1951) και προοδευτική επιστροφή στα χωριά μετά το 1951.

— Περισσότερο ένδεικτικά, όσον αφορά την δημογραφική ισορροπία των χωριών, είναι τα στοιχεία τα σχετικά με την διάρθρωση ηλικιών το 1961. Τα ποσοστά της ομάδας ηλικιών κάτω από 14 χρονών κατανέμονται ως εξής: 25 χωριά (8,0%) εμφανίζουν ένα ποσοστό νέων πάνω από 41% στο σύνολο του πληθυσμού, 50 (16,0%) ανάμεσα στο 36% και το 40%, 87 (27,9%) ανάμεσα στο 31% και το 35%, 71 (22,8%) ανάμεσα σε 26% και 30%, 46 (14,8%) ανάμεσα σε 21 και 25% και 32 (10,2%) κάτω από 20% (μέσος αγροτικός όρος περιοχής 31%). Ο Χάρτης 4 δείχνει τη χωροταξική κατανομή αυτής της μεταβλητής: ιδιαίτερα εύρωστες δημογραφικά περιοχές του νομού είναι το Μέτσοβο, οι Καλαρύτες, τα χωριά προς νότον της Κουρέντα-Τσαρκοβίστας, όπως και ένα τμήμα της Κόνιτσας και της περιοχής που βρίσκεται προς βοράν των Ίωαννίνων. Αντίστροφα, ο βοράς της Κουρέντα-Τσαρκοβίστας, η περιοχή του Πωγωνίου, και κυρίως το Ζαγόρι, υφίστανται μία αληθινή δημογραφική κατάρρευση.

— Ένας άλλος δείκτης της δημογραφικής ισορροπίας κοινοτήτων που επιλέξαμε αναφέρεται στην αριθμητική σχέση ανάμεσα σε άνδρες και γυναίκες· η εικόνα παραμένει κατά βάση η ίδια: Το ποσοστό του γυναικείου πληθυσμού (μ.α.ο. 55%) είναι — 52% για 84 χωριά (27%), μεταξύ 53% και 56% για 94 χωριά (30,2%), μεταξύ 57 και 60% για 94 χωριά (30,2%) και πάνω από 61% για 39 χωριά (12,5%). Η γεωγραφική απεικόνιση αυτής της μεταβλητής αντιστοιχεί χονδρικά σε εκείνη του γερασμένου πληθυσμού, εκτός από ορισμένα χωριά στα νότια του Μετσόβου και της Κουρέντα-Τσαρκοβίστας που, παρά το δυναμισμό της διάρθρωσης ηλικιών, παρουσιάζουν ύψηλο ποσοστό γυναικείου πληθυσμού, όπως και της περιοχής Ζαγορίου, όπου παρατηρείται το αντίστροφο φαινόμενο: γήρανση μόν του πληθυσμού, αλλά και διατήρηση ταυτόχρονα μιας κάποιας ισορροπίας ανάμεσα στον ανδρικό και τον γυναικείο πληθυσμό.

— Η κατανομή σύμφωνα με το πληθυσμιακό μέγεθος του χωριού (βλέπε Χάρτη 3), δείχνει πώς οι περισσότερες συγκριτικά κοινότητες αριθμούν από 200 έως 500 κατοίκους. Αυτό ισχύει για 125 χωριά (42,3%) έναντι 88 (29,8%) που έχουν κάτω από 200 κατοίκους και 82 (27,8%) των οποίων ο πληθυσμός ξεπερνάει τους 500 κατοίκους. Και αυτή η μεταβλητή επικαλύπτει τη μεταβλητή της δομής ηλικιών σ' ό,τι αφορά χωροταξική κατανομή. Οι μεγάλες κοινότητες εμφανίζονται κυρίως προς τα νοτιο-ανατολικά του νομού

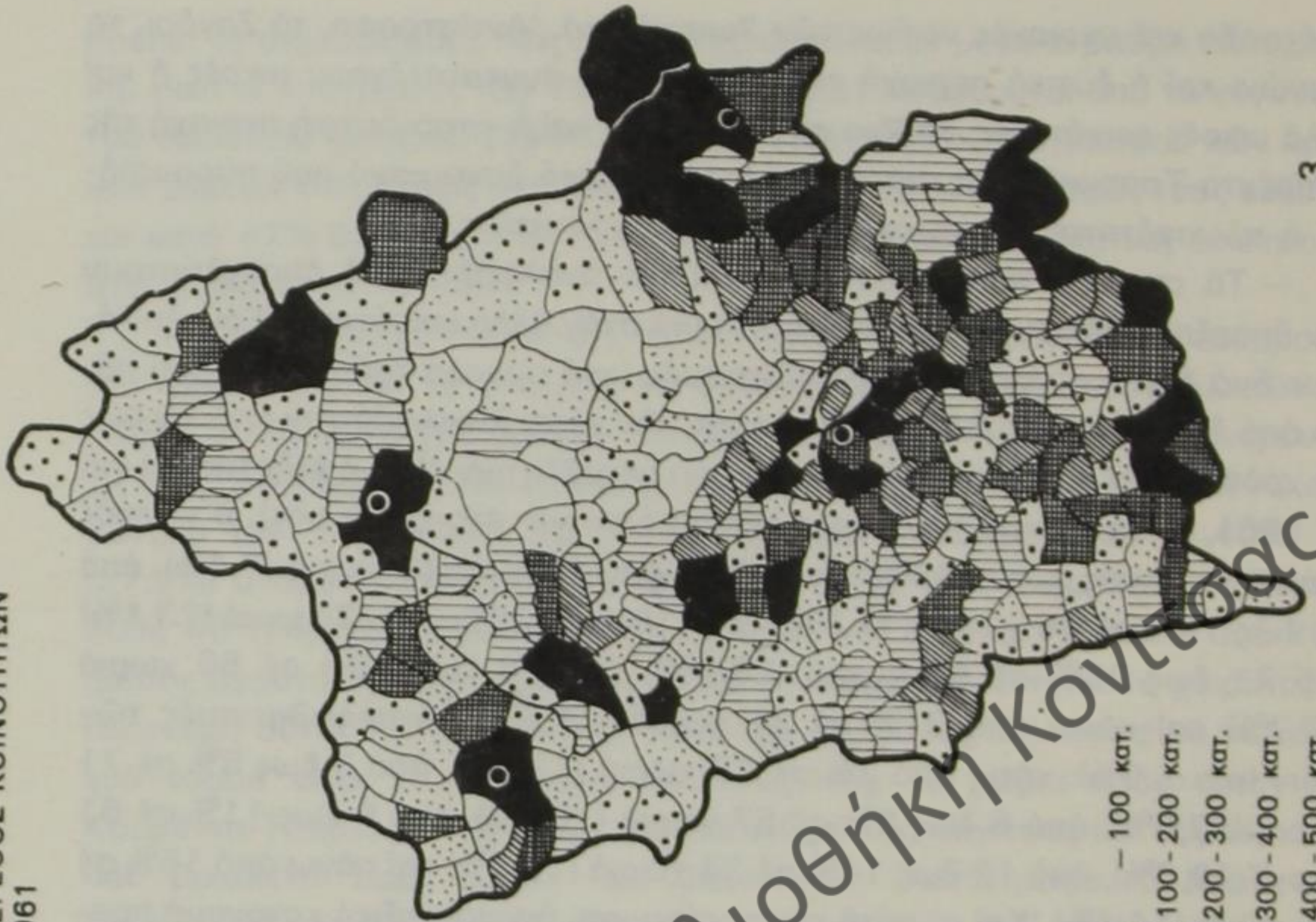
(Μέτσοβο καί περιοχές νοτίως τῶν Ἰωαννίνων). Ἀντίστροφα, τό Ζαγόρι, τό Πωγώνι καί ἡ δυτική περιοχή τῶν Ἰωαννίνων συγκαταλέγουν μικρές ἢ καί πολύ μικρές κοινότητες, τό ἴδιο καί ἡ Κόνιτσα καί ἡ νοτιο-δυτική περιοχή τῆς Κουρέντα-Τσαρκοβίστας, παρά τόν δημογραφικό δυναμισμό πού παρουσιάζει ἡ πλειονότητα τῶν χωριῶν αὐτῆς τῆς τελευταίας.

— Τά στοιχεῖα πού διαθέτουμε γιά τόν ἀναλφαβητισμό ἀποκαλύπτουν τήν ὑπαρξη μεγάλων διαφορῶν ἀπό τή μιά στήν ἄλλη κοινότητα. Ἐδῶ ἐπιλέξαμε δύο δείκτες: γενικός ἀναλφαβητισμός (στό σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ πάνω ἀπό 10 χρόνων) καί ἀναλφαβητισμός τῶν νέων (ἀναλφάβητοι ἀπό 10 ἕως 44 χρόνων). Ἡ κατανομή αὐτῶν τῶν δύο μεταβλητῶν εἶναι ἡ ἐξῆς (πάντα γιά τό 1961, ὅπως καί γιά τό σύνολο τῶν ὑπόλοιπων στοιχείων μας): ὁ γενικός ἀναλφαβητισμός (μ.α.ο. 19%) εἶναι κάτω ἀπό 10% σέ 23 χωριά (7,4%), ἀπό 11 ἕως 15% σέ 36 χωριά (11,5%), ἀπό 16 ἕως 20% σέ 72 χωριά (23,1%), ἀπό 21 ἕως 25% σέ 88 χωριά (28,3%), ἀπό 26 ἕως 30% σέ 55 χωριά (17,7%) καί πάνω ἀπό 31% σέ 37 χωριά (11,7%). Ἀναλφαβητισμός τῶν νέων (μ.α.ο. 9%): κάτω ἀπό 2% σέ 43 χωριά (13,8%), ἀπό 3 ἕως 5% σέ 71 χωριά (22,8%), ἀπό 6 ἕως 8% σέ 57 χωριά (18,3%), ἀπό 9 ἕως 11% σέ 61 χωριά (19,6%), ἀπό 12 ἕως 14% σέ 34 χωριά (10,9%) καί πάνω ἀπό 15% σέ 45 χωριά (14,4%). Καί σ' αὐτή τήν περίπτωση, ἡ χωροταξική κατανομή προβάλλει τόν βασικό ἄξονα βορειο-δυτικά / νοτιο-ανατολικά πού χωρίζει χονδρικά τίς ὄρεινές κοινότητες ἀπό τίς πεδινές: τό Ζαγόρι, ἡ Κόνιτσα καί, σέ μικρότερο βαθμό, τό Μέτσοβο, ὅπως καί ὀρισμένα χωριά στούς Καλαρύτες καί τό Πωγώνι, ἐμφανίζουν πολύ χαμηλούς δείκτες ἀναλφαβητισμοῦ, ἀπόμακρη μνήμη τῆς παλιᾶς τους παράδοσης στά γράμματα. Ὁ χάρτης τοῦ ἀναλφαβητισμοῦ τῶν νέων (βλέπε Χάρτη 5) ἐπιβεβαιώνει καί ἐπεκτείνει αὐτή τήν κατανομή καί στίς νεώτερες γενιές: ὁ ἄξονας βορειο-δυτικά / νοτιο-ανατολικά διατηρεῖται σέ γενικές γραμμές — ὡστόσο πολλές κοινότητες τοῦ νότιου τμήματος τοῦ νομοῦ διαψεύδουν αὐτόν τόν κανόνα πράγμα πού δείχνει ἕνα κάποιο ἀνοιγμα τῶν πεδινῶν χωριῶν στήν ἐκπαίδευση κατά τά μεταπολεμικά χρόνια.

Τέλος, ἕνας ἄλλος δείκτης, τό ὑψόμετρο, κατανέμει τά χωριά σέ ὄρεινά, μέ ὑψόμετρο πάνω ἀπό 800 μέτρα (100 χωριά, δηλαδή 31,7%), ἡμιορεινά, ἀνάμεσα στά 600 καί τά 800 μέτρα (89 χωριά, δηλαδή 28,4%), καί πεδινά κάτω ἀπό τά 600 μέτρα (124 χωριά, δηλαδή 39,6%). Ὁ ἄξονας βορειο-δυτικά / νοτιο-ανατολικά εἶναι ιδιαίτερα ἐμφανής (βλέπε Χάρτη 2).

Αὐτές οἱ ἐνδείξεις στό σύνολό τους (μέ ἐξαίρεση ἐκεῖνες πού ἀναφέρονται στήν ἐξέλιξη τοῦ πληθυσμοῦ, καί πού δέν λαμβάνονται ὑπόψη ἐξαιτίας τοῦ ἐν μέρει πλασματικοῦ χαρακτήρα τους) συγκλίνουν ὥστε νά διαιρεθοῦν οἱ κοινότητες σέ δύο μεγάλες ἐνότητες: ὄρεινές κοινότητες μέ πληθυσμό γενικά χαμηλό καί γηρασμένο, καθῶς καί ἔντονη ὑπεροχή τῶν γυναικῶν· πεδινές κοινότητες μέ πιά σημαντικό πληθυσμό, μᾶλλον νέο στή σύνθεσή του καί λί-

ΜΕΓΕΘΟΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΩΝ
1961

- 1 - 100 κατ.
- 2 100 - 200 κατ.
- 3 200 - 300 κατ.
- 4 300 - 400 κατ.
- 5 400 - 500 κατ.
- 6 500 - 800 κατ.
- 7 800+ κατ.

3

ΥΨΟΜΕΤΡΟ

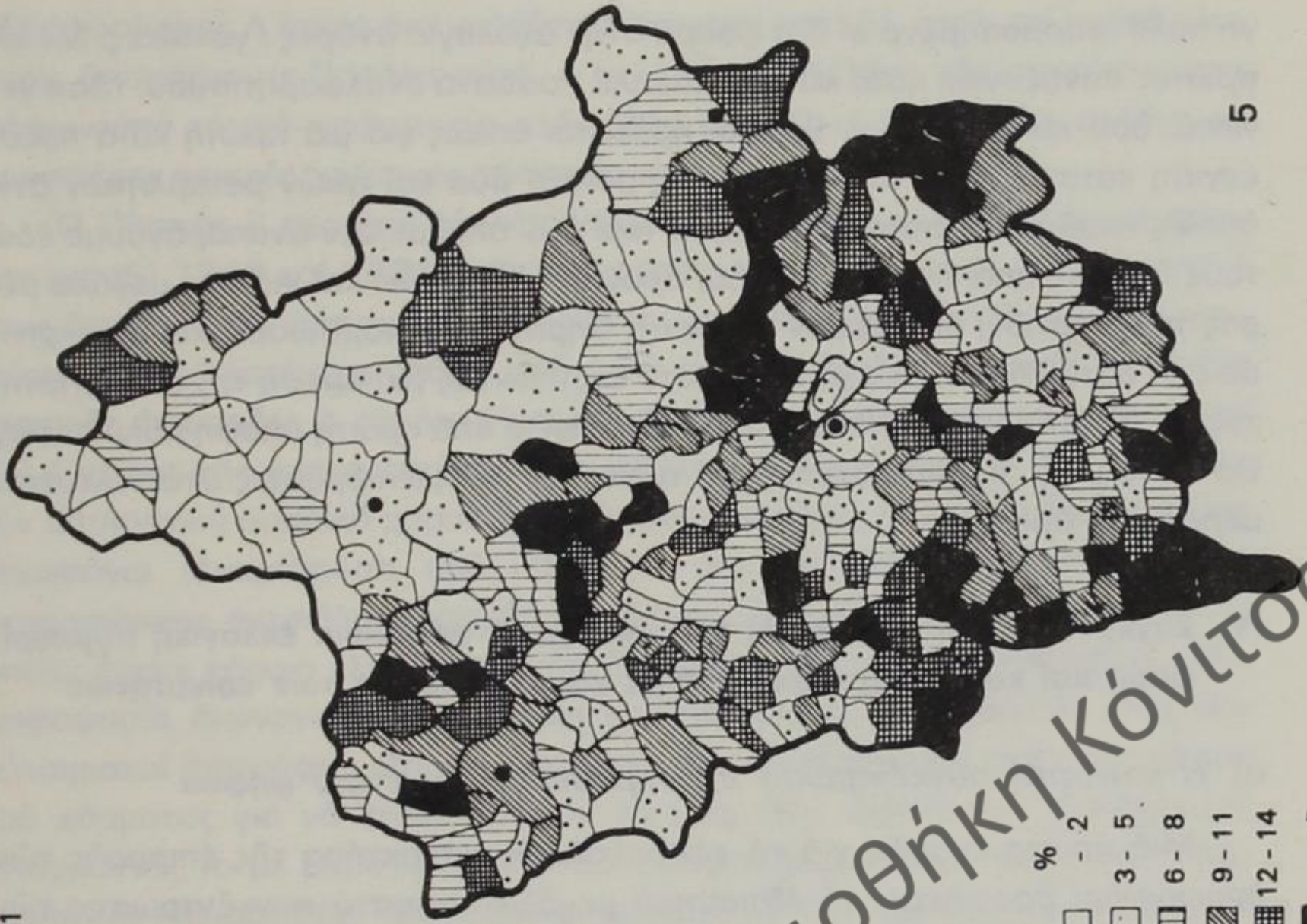

- 1 + 1000 μ.
- 2 800 - 1000 μ.
- 3 600 - 800 μ.
- 4 600 - 400 μ.
- 5 - 400 μ.

2

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιας

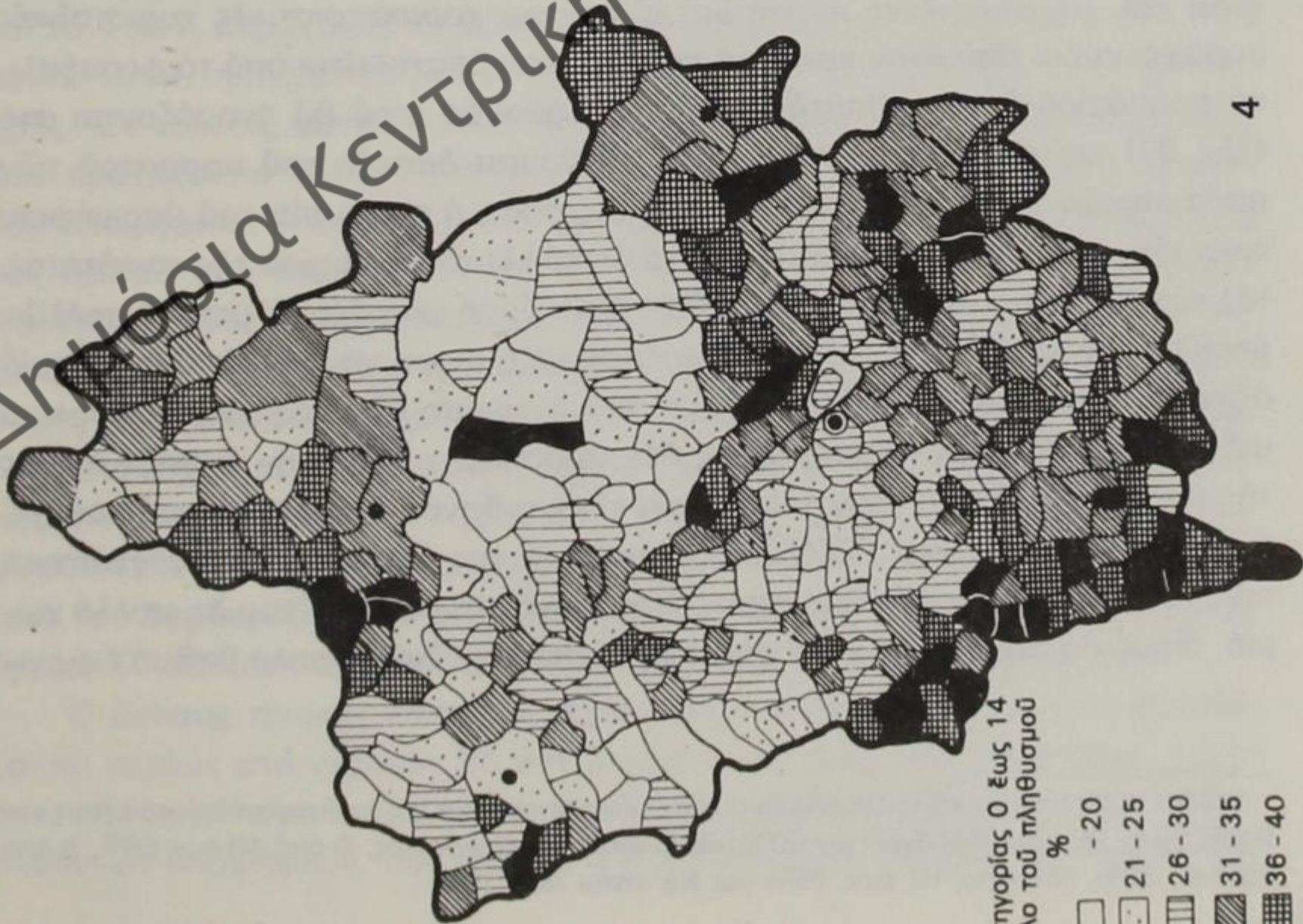
ΠΟΣΟΣΤΟ ΑΝΑΛΦΑΒΗΤΩΝ
Κατηγορίες ηλικιών από 10 έως 44 χρόνων
1961

Κατηγορία	Ποσοστό (%)
1	- 2
2	3 - 5
3	6 - 8
4	9 - 11
5	12 - 14
6	+ 15

5

ΔΟΜΗ ΗΛΙΚΙΩΝ 1961

% της κατηγορίας 0 έως 14
στο σύνολο του πληθυσμού

Κατηγορία	Ποσοστό (%)
1	- 20
2	21 - 25
3	26 - 30
4	31 - 35
5	36 - 40
6	+ 41

4

γο πολύ Ισορροπημένο σ' ό,τι αφορά στην αναλογία άνδρες / γυναίκες. Μέ τις πρώτες συνδέονται κατά κανόνα χαμηλά ποσοστά αναλφαβητισμού, τόσο γενικού, όσο και των νέων. Βέβαια, πρόκειται απλώς για μία πρώτη κατά προσέγγιση κατανομή. Οι διασταυρώσεις μεταξύ δύο και τριών μεταβλητών στις όποιες υποβάλαμε αυτά τα στοιχεία (και των οποίων δέν αναπαράγουμε εδώ τους πίνακες από έλλειψη χώρου, πράγμα που Ισχύει και για ένα μεγάλο μέρος των χαρτών) επιφέρουν πράγματι σημαντικές διορθώσεις και διευκρινίσεις σ' αυτό τό γενικό σχήμα, άλλοτε φωτίζοντας μία άμεση «σχέση αίτιότητας» κι άλλοτε σχετικοποιώντας μία συνάφεια από πρώτη άποψη πολύ στενή. Θα δοῦμε τις σημαντικότερες απ' αυτές τις άλληλεπιδράσεις στό τελευταίο μέρος του άρθρου.

IV. Συγκρότηση και μαρasmus του έκλογικού φέουδου: έκλογική συμπεριφορά και κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά των κοινοτήτων

α) Η κοινοτική συγκέντρωση της «προσωποποιημένης» ψήφου

Μία πρώτη ένδειξη για τό «φεουδαλικό» χαρακτήρα της έπιρροής των υποψηφίων προσφέρει τό έξαιρετικά μεγάλο ποσοστό συγκέντρωσης των ψήφων τους σε όρισμένες κοινότητες της περιφέρειας. Όπως ήδη αναφέραμε, αυτή ή συγκέντρωση μπορεί να φτάνει μέχρι τό 100% των έκφρασμένων ψήφων του χωριού, έμφανίζεται άσχετα από τή συνολική δύναμη του υποψήφιου και, σε όρισμένες περιπτώσεις, παίρνει χαρακτηριστικές χωροταξικές μορφές: γύρω από έναν κεντρικό πυρήνα, που άποτελείται από τό φεουδαλικό προπύργιο ή τό καθαυτό προσωπικό φέουδο (που θα όνομάζονται στό έξής ΦΠ και Φ) διαγράφονται, κατά φθίνουσα διάταξη του ποσοστού των προσωπικών ψήφων, έκλογικές περιοχές όπου ή παρουσία του υποψήφιου είναι είτε άρκούντως Ισχυρή, ώστε να διεκδικεί τήν ήγεμονία της κοινότητας, (Δ) είτε μάλλον περιορισμένη, όποτε ή έπιρροή μοιράζεται μεταξύ πολλών υποψηφίων (ΜΕ), είτε, τέλος, πολύ άσθενής ώστε να μήν διαθέτει καμιά άξιοσημείωτη έπιρροή (ΧΕ).³⁵ Αύτη ή συγκέντρωση των ψήφων στη διάρκεια μιās μόνο έκλογικής άναμέτρησης δέν προσφέρει παρά τήν ένδειξη απλώς της ύπαρξης σχέσεων πελατείας, γιατί είναι πιθανό να πρόκειται για καθαρά συγκυριακό φαινόμενο. Έξάλλου, ή άπουσία της δέν σημαίνει άναγκαστικά πως τέτοιες σχέσεις δέν υπάρχουν στην κοινότητα, δεδομένου ότι πολλά χωριά, όπως θα δοῦμε στη συνέχεια, παρουσιάζουν έναν ύψηλό βαθμό έκλογι-

35. Για τή στατιστική έπεξεργασία αυτών των κατηγοριών, τά αντίστοιχα επίπεδά τους καθορίστηκαν ως έξής: ΦΠ άνω των 60% των ψήφων της κοινότητας, Φ από 40 έως 59%, Δ από 30 έως 39%, ΜΕ από 10 έως 29% και ΧΕ κάτω από 10%.

κῆς ἀφοσίωσης ἢ ὁποῖα διαμοιράζεται ἀνάμεσα σέ δύο, τρεῖς καί συχνά τέσσερις ὑποψήφιους. Παρόλα αὐτά, ἡ μελέτη τῆς ἐξέλιξης τῆς συγκέντρωσης ψήφων ἀπό τή μιά ψηφοφορία στήν ἄλλη μπορεῖ, σ' ἓνα πρῶτο στάδιο, νά προσφέρει μερικές χρήσιμες πληροφορίες.

Ὁ Πίνακας II περιέχει τόν κατάλογο τῶν ὑποψήφιων πού ἀναμετρήθηκαν μεταξύ 1956 καί 1964 στήν περιφέρεια τῶν Ἰωαννίνων, τήν κομματική τους ἔνταξη, τούς ψήφους πού συγκέντρωσαν, τόν ἀριθμό τῶν κοινοτήτων-φέουδων πού κατέχουν (πάνω ἀπό 40% τῶν ψήφων), ὅπως καί ἓνα δείκτη «τοπικῆς ἐπιρροῆς» ὁ ὁποῖος δίνει μιά ἀριθμητική ἐκτίμηση τοῦ εὗρους καί τῆς ἔνταξης τῆς προσωποποιημένης ψήφου. Αὐτός ὁ πίνακας ἐπιβεβαιώνει τόν οὐσιαστικά δυαδικό χαρακτήρα τῆς ἀναμέτρησης, ὅπως τόν ἐπισημίσαμε παραπάνω (ἀναμέτρηση πού, ἐξάλλου, δέν ἀντιπαραθέτει ἀναγκαστικά ἐκπροσώπους ἀντιπάλων κομμάτων), μιά καί ὁ ἀριθμός τῶν ὑποψήφιων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν κάποια ἐλπίδα ἐκλογῆς, δέν ξεπερνάει τούς δεκαπέντε σέ κάθε ψηφοφορία, ἀπέναντι σέ ἑφτά ἔδρες πρὸς πλήρωση. Οἱ ὑπόλοιποι, εἶναι εἴτε εὐκαιριακοί ὑποψήφιοι εἴτε «κομπάρσοι» πού προστίθενται στό ψηφοδέλτιο τοῦ κόμματος γιά νά ἐξασφαλίσουν τή νίκη τῶν κυριότερων ὑποψήφιων, ἐνισχύοντάς το μέ μερικές ἑκατοντάδες συμπληρωματικῶν ψήφων. Ἡ ἀνατροπή τῆς πλειοψηφίας πού λαβαίνει χώρα τό 1963 ἐκφράζεται μέσα ἀπό μιά σχετική ἀνανέωση τοῦ πολιτικοῦ προσωπικοῦ καί, κυρίως, μέσα ἀπό τή σημαντική ὑποχώρηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐκλογικῶν φέουδων πού κατέχουν οἱ κυβερνητικοί ὑποψήφιοι. Αὐτή ἡ ὑποχώρηση, σταδιακή ἀνάμεσα στό 1956 καί τό 1961, παραχωρεῖ τή θέση τῆς σέ μιά ἀληθινῆ κατάρρευση-τό 1963 καί τό 1964, πράγμα πού δείχνει ἀνάγλυφα ἡ πορεία τοῦ δείκτη τοπικῆς ἐπιρροῆς. Ἐν τούτοις, αὐτός ὁ δείκτης (ὁ ὁποῖος δίνει τήν ἀναλογία τῶν ψήφων πού προέρχονται ἀπό τὰ ἐκλογικά φέουδα στή συνολική ἐκλογική δύναμη τοῦ ὑποψήφιου) ὑποχωρεῖ, κατά γενικό κανόνα, σέ μικρότερη ἔκταση ἀπό τόν ἀριθμό τῶν ἰδίων τῶν ἐκλογικῶν φέουδων, πράγμα πού ἐπιβεβαιώνει τήν ὑπάρξη ἑνός «σκληροῦ πυρήνα» ἀνάμεσά τους ὁ ὁποῖος ἀντιστέκεται περισσότερο, ἐνῶ ταυτόχρονα ἐξασφαλίζει ἓνα σημαντικό ποσοστό ψήφων στους κατόχους τους μέχρι καί τό 1964. Ἰδιαίτερα εὐγλωττα εἶναι δύο παραδείγματα: ὄχτώ μόνο κοινότητες ἀρκοῦν γιά νά προσφέρουν 15% τῆς δύναμης του στόν Ἀβέρωφ τό 1964, ὅταν τό 1956 χρειάζονταν 42 γιά νά καλυφθοῦν 42% τῶν ψήφων του, τέσσερις κοινότητες ἐξασφαλίζουν 8% τῶν ψήφων τοῦ Δερδεμέζη τό 1964, τή στιγμή πού, τό 1956, ἦταν ἀναγκαῖα ἡ συνδρομή 57 κοινοτήτων γιά νά συγκεντρωθοῦν 33% τῶν ψήφων του.

Ὁ δείκτης τοπικῆς ἐπιρροῆς παρουσιάζει πολλές ἀτέλειες πού συνοψίζονται κυρίως στό γεγονός ὅτι δέν λαμβάνει ὑπ' ὄψη τήν χωροταξική συνάφεια τῆς συγκέντρωσης, ἐλαχιστοποιεῖ τή σημασία τῆς ἐπιρροῆς τῶν δευτερευόντων ὑποψήφιων, τῶν ὁποίων ἡ ζώνη ἐπιρροῆς εἶναι τό ἴδιο ἔντονα ἐν-

ΠΙΝΑΚΑΣ II. Οι υποψήφιοι: ψήφοι, προσωπικά φέουδα και δείκτης τοπικής έπιρροής

Υποψήφιοι ¹	Πολιτικός σχηματισμός	1956 ² Ψήφοι Π.Φ.		1958 Ψήφοι Π.Φ.		1961 Ψήφοι Π.Φ.	
1. Ε. Άβέρωφ	ΕΡΕ	12.380*	42	13764*	26	22326*	45
2. Α. Δερδεμέζης	ΕΡΕ/Κέντρο ⁴	12.515*	57	8989*	13	5933*	3
3. Δ. Ίωάννου	ΕΡΕ	6.530*	20	7.549*	12	12.462*	15
4. Κ. Παπαπέτρος	ΕΡΕ	1.901	8	2.540	10	1.402*	1
5. Κ. Φρόντζος	ΕΡΕ/Κέντρο ⁵	3.444*	23	6.461*	33	9.277*	18
6. Σ. Βενέτης	Κέντρο	2.256	4	1.549	2	1.253	1
7. Α. Κωνσταντινίδης	Κέντρο	1.252	1	879	0	1.088	0
8. Γ. Μελανίδης	Κέντρο	5.794*	6	—	—	2.077	0
9. Γ. Παλάσκας	ΔΕ/ΚΠρ ⁶	4.600*	3	296	0	—	—
10. Σ. Πανούρης	Κέντρο/ΕΡΕ ⁷	1.349	0	1.038	0	1.127	0
11. Α. Παπαδόπουλος	ΚΠρ.	1.188	1	1.356	1	4.903*	1
12. Ε. Ζώτος	ΕΡΕ	1.462	2	—	—	—	—
13. Κ. Καζατζή	ΕΡΕ	1.125	1	—	—	—	—
14. Β. Αύγερόπουλος	ΔΕ	1.635	2	—	—	—	—
15. Δ. Μπότσαρης	ΔΕ	1.288	0	—	—	—	—
16. Ε. Φακατσέλης	ΚΠρ.	263	1	—	—	—	—
17. Χ. Κούσιος	ΚΠρ.	194	1	—	—	—	—
18. Κ. Παλιός	ΕΡΕ	—	—	7.173*	15	6.334*	5
19. Σ. Παπαμόσχος	ΚΠρ./ΕΡΕ ⁸	—	—	76	0	110	1
20. Κ. Σταματάκης	ΚΠρ.	—	—	123	0	—	—
21. Ν. Σκοπούλης	ΕΔΑ	—	—	9.469*	5	5.539	0
22. Μ. Χριστογιώργος	ΕΔΑ	—	—	2.559*	1	1.316	0
23. Κ. Μητροκώστας	ΕΡΕ	—	—	3.821	5	—	—
24. Β. Μπαλτογιάννης	ΕΡΕ/ΚΠρ. ⁹	—	—	945	0	—	—
25. Χ. Καρατζένης	Κέντρο	—	—	1.810	2	2.789	1
26. Σ. Δημάρατος	Κέντρο	—	—	1.020	1	—	—
27. Δ. Κίτσιας	ΕΔΑ	—	—	732	1	—	—
28. Κ. Τζόβας	ΚΠρ.	—	—	254	1	—	—
29. Σ. Βαρδαλούκας	Κέντρο	—	—	—	—	4.806	1
30. Ε. Κολοβός	ΕΔΑ	—	—	—	—	427	0
31. Α. Λώρας	Κέντρο	—	—	—	—	—	—
32. Γ. Μυλωνάς	Κέντρο	—	—	—	—	—	—
33. Ι. Συγκούνας	Κέντρο	—	—	—	—	—	—
34. Ν. Μπαρκής	ΕΡΕ	—	—	—	—	—	—
35. Σ. Βαμβέτσος	ΕΔΑ	—	—	—	—	—	—
36. Ε. Βόλλας	ΚΠρ.	—	—	—	—	—	—
37. Λ. Κυρίτσης	ΕΔΑ	—	—	—	—	—	—
38. Ν. Άργιάννης	ΚΠρ.	—	—	—	—	—	—
39. Π. Μπαγιάς	Κέντρο	—	—	—	—	—	—
40. Π. Άποστολίδης	ΕΔΑ	—	—	—	—	—	—

* Έκλεγμένος υποψήφιος.

1. Αύτός ο κατάλογος περιλαμβάνει τούς υποψήφιους πού έμφανίστηκαν τουλάχιστον σέ δυό έκλογικές άναμετρήσεις, διαδοχικές ή μή. Άπό τούς υπόλοιπους, κρατάμε μόνο όσους συγκέντρωσαν πάνω άπό 800 ψήφους, όπως καί εκείνους, πού, άσχετα μέ τίς ψήφους πού έλαβαν, διαθέτουν μιά σημαντική τοπική παρουσία (τουλάχιστον ένα έκλογικό φέουδο).

2. Τό 1956, ό νομός Ίωαννίνων σχημάτισε κοινή έκλογική περιφέρεια μέ τό νομό Θεσπρωτίας. Έδώ υπολογίζουμε τούς υποψήφιους πού είχάν έπιρροή στόν πρώτο νομό μόνο.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙ. Οί υποψήφιοι: ψήφοι, προσωπικά φέουδα και δείκτης τοπικής έπιρροής

Υποψήφιοι ¹	1963		1964		1956	Δείκτης τοπικής έπιρροής ³			
	Ψήφοι	ΠΦ	Ψήφοι	ΠΦ		1958	1961	1963	1964
1. Ε. Άβέρωφ	13.655*	12	12.264*	8	0,42	0,28	0,41	0,19	0,15
2. Α. Δερδεμέζης	5.642*	5	5.598*	4	0,33	0,15	0,5	0,9	0,8
3. Δ. Ίωάννου	7.260*	4	7.208*	6	0,25	0,16	0,14	0,10	0,10
4. Κ. Παπαπέτρος	1.198	0	960	0	0,40	0,30	0,23	0	0
5. Κ. Φρόντζος	3.947	4	4.036	5	0,58	0,58	0,18	0,11	0,10
6. Σ. Βενέτης	1.927	1	—	—	0,14	0,7	0,4	0,3	—
7. Α. Κωνσταντινίδης	1.024	0	—	—	0,15	0,15	0	0	—
8. Γ. Μελανίδης	3.861	0	4.932	0	0,13	—	0	0	0
9. Γ. Παλάσκας	—	—	—	—	0,9	0	—	—	—
10. Σ. Πανούρης	—	—	—	—	0	0	0	—	—
11. Α. Παπαδόπουλος	1.355	1	—	—	0,20	0,13	0,7	0,20	—
12. Ε. Ζώτος	—	—	—	—	0,15	—	—	—	—
13. Κ. Καζατζή	—	—	—	—	0,13	—	—	—	—
14. Β. Αύγερόπουλος	—	—	—	—	0,15	—	—	—	—
15. Δ. Μπότσαρης	—	—	—	—	0	—	—	—	—
16. Ε. Φακατσέλης	—	—	—	—	0,13	—	—	—	—
17. Χ. Κούσιος	—	—	—	—	0,35	—	—	—	—
18. Κ. Παλιός	4.763*	2	—	—	—	0,12	0,5	0,4	—
19. Σ. Παπαμόσχος	—	—	—	—	—	0	0,34	—	—
20. Κ. Σταματάκης	228	0	—	—	—	0	—	0	—
21. Ν. Σκοπούλης	6.416	0	7.227*	1	—	0,8	0	0	0,1
22. Μ. Χριστογιώργος	935	0	453	0	—	0,2	0	0	0
23. Κ. Μητροκώστας	—	—	—	—	—	0,13	—	—	—
24. Β. Μπαλτογιάννης	325	0	—	—	—	0	—	0	—
25. Χ. Καρατζένης	—	—	—	—	—	0,37	0,22	—	—
26. Σ. Δημάρατος	—	—	—	—	—	0,9	—	—	—
27. Δ. Κίτσιας	—	—	—	—	—	0,18	—	—	—
28. Κ. Τζόβας	—	—	—	—	—	0,22	—	—	—
29. Σ. Βαρδαλούκας	7.482*	5	9.052*	5	—	—	0,2	0,5	0,6
30. Ε. Κολοβός	1.021	0	499	0	—	—	0	0	0
31. Α. Λώρας	4.221*	1	8.188*	11	—	—	—	0,1	0,10
32. Γ. Μυλωνάς	7.554*	2	7.537*	1	—	—	—	0,2	0
33. Ι. Σαγκούνας	3.367	4	3.098	2	—	—	—	0,14	0,5
34. Ν. Μπαρκής	3.721	4	3.763	8	—	—	—	0,6	0,10
35. Σ. Βαμβέτσος	1.043	0	289	0	—	—	—	0	0
36. Ε. Βόλλας	809	0	796	0	—	—	—	0	0
37. Λ. Κυρίτσης	548	0	577	0	—	—	—	0	0
38. Ν. Άργιάννης	204	0	703	0	—	—	—	0	0
39. Π. Μπαγιάς	—	—	899	1	—	—	—	—	0,8
40. Π. Άποστολίδης	—	—	1.121	0	—	—	—	—	0

3. Αυτός ο δείκτης αντιπροσωπεύει τή σχέση ανάμεσα στους ψήφους πού συγκέντρωσε ο υποψήφιος στις κοινότητες-φέουδα (+ 40%) και στό σύνολο τών ψήφων του σ' όλόκληρο τό νομό.

4. 1956 ΕΡΕ, 1958 και 1961 Κέντρο, 1963 και 1964 ΕΡΕ.

5. 1956, 1958, 1961 και 1963 ΕΡΕ, 1964 Κέντρο.

6. 1956 ΔΕ, 1958 ΚΠρ.

7. 1956 ΔΕ, 1958 Κέντρο, 1961 ΕΡΕ.

8. 1958 ΚΠρ., 1961 ΕΡΕ.

9. 1958 ΕΡΕ, 1963 ΚΠρ.

τοπισμένη αλλά δέν ξεπερνάει, έκτός από σπάνιες περιπτώσεις τό όριο τών 40%, καί, τέλος, δέν αποδίδει τά στοιχεΐα τής άφοσίωσης καί τής διάρκειας πού χαρακτηρίζουν τό προσωπικό φέουδο. Παρόλα τά μειονεκτήματά του, ό δείκτης αυτός επιτρέπει νά έξευρεθεΐ μιά τάξη μεγέθους άρκετά αξιόπιστη ανάμεσα σέ ύποψήφιους καί κόμματα αναφορικά μέ τό βάρος τής προσωπικής ψήφου γιά κάθε έκλογική άναμέτρηση.

Σ' ό,τι άφορᾶ τά κόμματα, ό δείκτης τοπικής έπιρροής μᾶς επιτρέπει νά σχηματίσουμε μιά ιδέα γιά τή συνολική εξέλιξη τοῦ φαινομένου στό επίπεδο τής έκλογικής περιφέρειας, ὅπως καί γιά τήν επίδραση τοῦ προσωπικοῦ στοιχείου στή συγκρότηση τών περιφερειακῶν κομματικῶν μηχανισμῶν. Ὁ Πίνακας III παρουσιάζει γιά τίς πέντε ψηφοφορίες, τήν κατανομή τοῦ συνόλου τών κοινοτήτων-προσωπικῶν φέουδων ανάμεσα στά διάφορα κόμματα, τό δείκτη τής συνολικής προσωποποιημένης τοπικής έπιρροής τους, ὅπως καί ἕνα δείκτη «προσωποποιημένης κομματικής ὀργάνωσης νομοῦ», ὁ ὁποῖος δίνει μιά ἀριθμητική ἐκτίμηση τής παρουσίας στόν περιφερειακό κομματικό μηχανισμό ὑποψήφιων μέ ἰσχυρή έπιρροή σέ κοινότητες-φέουδα. Ὅπως καί ὁ προηγούμενος, ὁ πίνακας αυτός δείχνει ἀνάγλυφα τίς συνέπειες τής ρήξης τοῦ 1963 πάνω στίς μορφές τοῦ έκλογικοῦ ἀνταγωνισμοῦ: ὁ ἀριθμός τών κοινοτήτων-φέουδων μειώνεται, γιά τό κόμμα τής ΕΡΕ, κατά δύο τρίτα περίπου, συγκριτικά μέ τό 1961, ὁ δείκτης τής τοπικής προσωποποιημένης έπιρροής του περιορίζεται στό μισό, ὁ δείκτης τής «προσωποποιημένης κομματικής ὀργάνωσης νομοῦ» ὑποχωρεΐ κάτω ἀπό τό μισό. Πρόκειται γιά τίς συνέπειες τής κυβερνητικής ἀλλαγῆς, τής σχετικής πολιτικής φιλελευθεροποίησης πού γνωρίζει ἡ χώρα στή διάρκεια αὐτῆς τής περιόδου καί τής μεταβίβασης τών θέσεων-κλειδιῶν τής τοπικής διοίκησης στά χέρια τοῦ κόμματος τοῦ Κέντρου. Μιά ἐνίσχυση τής προσωποποιημένης τοπικής έπιρροής τοῦ τελευταίου γίνεται αἰσθητή μετά τό 1963, ἀλλά σέ καμιά περίπτωση δέν κατορθώνει νά προσεγγίσει τά επίπεδα τής ΕΡΕ μεταξύ 1956 καί 1961. Τό Κόμμα Προοδευτικῶν μοιάζει νά διαθέτει ὀρισμένες ἰσχυρές τοπικές βάσεις στήριξης παρόλο πού καί γι' αὐτό οἱ δείκτες ὑποχωροῦν προοδευτικά ἀπό τό 1956 ἕως τό 1964, ἐνῶ ἡ ΕΔΑ βλέπει τά ἤδη ἀσήμαντα μεγέθη της τοῦ 1956 καί τοῦ 1958 νά ἐκμηδενίζονται ἐντελῶς μετά τό 1961. Ἄλλη σημαντική ἐνδειξη πού προσφέρει αὐτός ὁ πίνακας εἶναι πώς, παρόλη τή σημαντική αὔξηση τών ψήφων τής ΕΡΕ στίς ἐκλογές τοῦ 1961 (βλέπε Πίνακα I), ὁ δείκτης τοπικής έπιρροής συνεχίζει νά ὑποχωρεΐ προοδευτικά, πράγμα πού ἐπιβεβαιώνει καί ὁ δείκτης τοπικής έπιρροής τοῦ καθενός ἀπό τούς ὑποψήφιους της, κυρίως τοῦ Δ. Ἰωάννου καί τοῦ Κ. Φρόντζου· ἡ περίπτωση τοῦ Ε. Ἀβέρωφ ἀποτελεΐ παράδοξα μιά ἐξαίρεση στό σημεῖο αὐτό (βλέπε Πίνακα II).

ΠΙΝΑΚΑΣ ΙΙΙ. Τά κόμματα: προσωπικά φέουδα, δείκτης τοπικής έπιρροής και δείκτης «προσωποποιημένης κομματικής οργάνωσης νομού»

Κόμματα	Κοινοτήτες-Φέουδα ¹			Δείκτης τοπικής έπιρροής ²			Δείκτης «πρ. κομμ. όργ., νομού» ³							
	1956	1958	1961	1963	1964	1964	1956	1958	1961	1963	1964			
ΕΡΕ	153	101	85	31	26	33,7	25,7	22,2	11,2	32,3	22,4	19,3	8,4	8,6
ΚΠρ.	3	2	1	1	0	15,4	9,2	8,3	5,8	9,7	5,0	7,0	2,9	0
Κέντρο	11	18	6	13	25	9,8	11,0	3,7	5,2	7,0	11,9	5,5	3,6	5,6
ΕΔΑ	5	7	0	0	1	6,4	0	0	0	12,0	4,0	0	0	0
Σύνολο	172	128	92	45	52	-	-	-	-	-	-	-	-	-

1. Οι κοινοτήτες-προσωπικά φέουδα καταμετρούνται στα κόμματα, μέσω των υποψηφίων τους, έστω κι αν πρόκειται για έκλογικούς συνασπισμούς.
 2. Πρόκειται για τή σχέση ανάμεσα στο σύνολο των ψήφων που πήραν οι υποψήφιοι του κόμματος στις κοινοτήτες-προσωπικά φέουδά τους και στο σύνολο των ψήφων του κόμματος (ή του συνασπισμού) στην έκλογική περιφέρεια.
 3. Αυτός ο δείκτης αντιπροσωπεύει τον μέσο αριθμητικό όρο των δεικτών τοπικής έπιρροής των υποψηφίων του κόμματος.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

β) *Τά έκλογικά φέουδα: μορφές γεωγραφικής κατανομής και εξέλιξη*

Ἡ ἀνάγνωση τῶν χαρτῶν τῆς γεωγραφικῆς κατανομῆς τῶν ἐκλογικῶν φέουδων γιά τόν κάθε ὑποψήφιο³⁶ προσδίνει ὄλη του τή σημασία στό φαινόμενο τῆς κοινοτικῆς συγκέντρωσης τῶν προσωπικῶν «ψηφῶν» ἀποκαλύπτοντας ἐξαιρετικά χαρακτηριστικές συνάφειες στό χῶρο καί συνέχειες στό χρόνο. Μᾶς πληροφορεῖ ἐπίσης γιά τά κοινά χαρακτηριστικά ἢ τίς διαφορές τῶν κανόνων, μέ βάση τοῦς ὁποίους διεξάγεται τό ἐκλογικό παίγνίδι ἀνάμεσα στοῦς ὑποψήφιους τῆς κυβέρνησης καί τῆς ἀντιπολίτευσης ὅπως καί ἀνάμεσα στοῦς μεγάλους «ἄρχοντες» καί τοῦς μικροῦς διεκδικητές, ἐπίσης γιά τίς χωροταξικές μορφές πού παίρνει ἡ «φεουδαλική» ἐπιρροή, μορφές πού μᾶς ἐπιτρέπουν νά συναγάγουμε τήν πιθανή ὑπαρξη ὀρισμένων εἰδικῶν τύπων σχέσεων πελατείας.

Μιά πρώτη συγκριτική ἐξέταση αὐτῶν τῶν χαρτῶν δείχνει πῶς οἱ μορφές τῆς χωροταξικῆς κατανομῆς τῶν ψηφῶν τῶν ὑποψηφίων κατατάσσονται σέ τρεῖς μεγάλες κατηγορίες: τήν ὀμόκεντρη μορφή, τήν κομβική μορφή καί τή μορφή τῆς λίγο-πολύ ἰσόρροπης διασπορᾶς σ' ὄλη τήν ἔκταση τοῦ νομοῦ. Μιά ἀρκετά καθαρῆ τάση ἐξέλιξης τῶν δύο πρώτων μορφῶν πρὸς τήν τρίτη διαγράφεται κατά τή διάρκεια τῆς ὑπό ἐξέταση περιόδου³⁷ ἀπό τή μιά ἐκλογική ἀναμέτρηση στήν ἄλλη, οἱ ὑποψήφιοι φαίνεται νά προσπαθοῦν νά διαφοροποιήσουν καί νά ἐξισορροπήσουν τά τοπικά σημεῖα στήριξής τους. Σ' αὐτές τίς κατηγορίες ἐντάσσονται τόσο οἱ κυβερνητικοί ὅσο καί οἱ ἀντιπολιτευόμενοι ὑποψήφιοι, τόσο οἱ «σοβαροί» διεκδικητές ὅσο καί οἱ «κομπάρσοι».

1. Ἡ πιό τυπική καί ἀσύγκριτα πιό πλούσια ἔκφραση τῆς ὀμόκεντρης μορφῆς, ἡ κατανομή τῆς ἐκλογικῆς δύναμης τοῦ Ε. Ἀβέρωφ καί τοῦ Κ. Φρόντζου, ἀναπτύσσεται ξεκινώντας ἀπό μιά κεντρική ἐστία: τά χωριά τοῦ Μετσόβου γιά τόν πρῶτο, τά χωριά τῆς Κόνιτσας γιά τόν δεύτερο (βλέπε Χάρτες 6, 7, 8, 9 καί 10). Τά ὄρια αὐτῶν τῶν δύο ἐκλογικῶν «ὑποπεριφερειῶν» συγχέονται λίγο-πολύ μέ τά διοικητικά ὄρια τῶν ἀντίστοιχων ἐπαρχιῶν· κάθε μιά διαθέτει τό φεουδαλικό προπύργιό της: τήν κωμόπολη τοῦ Μετσόβου (No 291-292 στό Παράρτημα 1 καί στό Χάρτη 1) ὁ Ε. Ἀβέρωφ, τό χωριό Πυρσόγιαννη (No 288) ὁ Κ. Φρόντζος πού εἶναι, ἀντίστοιχα, καί οἱ ἰδιαίτερες πα-

36. Δυστυχῶς, στάθηκε ἀδύνατο, ἀπό ἔλλειψη χώρου, νά ἀναπαραγάγουμε ἐδῶ τό σύνολο τῶν χαρτῶν. Περιοριζόμαστε σέ μιά ἐπιλογή ἀνάμεσα στοῦς πιό ἀντιπροσωπευτικούς.

37. Γιά νά περιορίσουμε τόν ἀριθμό τῶν χαρτῶν, λαβαίνοντας ταυτόχρονα ὑπόψη τή ρῆξη τοῦ 1963, συνενώνουμε τίς πέντε ἀναμετρήσεις σέ δύο ἐνότητες: ἀφ' ἑνός τίς ἐκλογές τοῦ 1956, 1958 καί 1961, ἀφ' ἑτέρου τίς ἐκλογές τοῦ 1963 καί τοῦ 1964. Κάθε μιά ἀπό αὐτές τίς ἐνότητες ἀναπαριστάνεται μέ ἕνα χάρτη (Α καί Β) πού δίνει τή μέση κοινοτική κατανομή τῶν ψηφῶν τοῦ ὑποψηφίου στή διάρκεια αὐτῶν τῶν ἐκλογῶν. Περισσότερους χάρτες χρειαστήκαμε μόνο γιά τοῦς ὑποψήφιους πού ἄλλαξαν πολιτική τοποθέτηση στή διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδου ὥστε νά καταγραφεῖ ἡ ἐπίδραση αὐτοῦ τοῦ συμπληρωματικοῦ παράγοντα.

Ε. ΑΒΕΡΩΦ (Ε.Ρ.Ε.)
Β / (Μέση κατανομή)
1963-1964

1	□	Ι.Χ.	%	-10
2	□	Ι.Μ.	%	10-29
3	▨	Δ.	%	30-39
4	▩	Φ.	%	40-59
5	■	Φ.Π.	%	60+

7

Ε. ΑΒΕΡΩΦ (Ε.Ρ.Ε.)
Α / (Μέση κατανομή)
1956-58-61

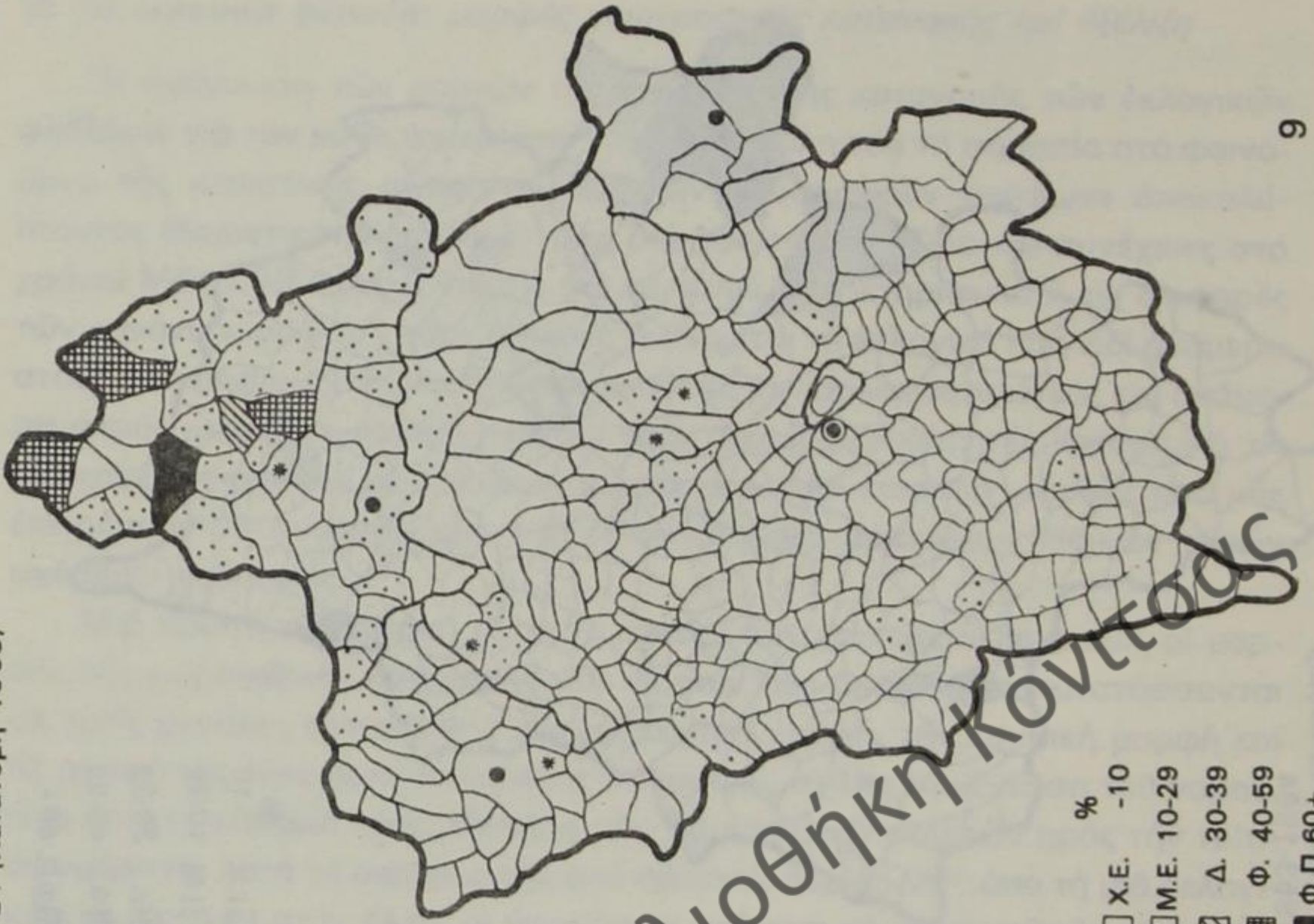

1	□	Χ.Ε.	%	-10
2	□	Μ.Ε.	%	10-29
3	▨	Δ.	%	30-39
4	▩	Φ.	%	40-59
5	■	Φ.Π.	%	60+

6

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

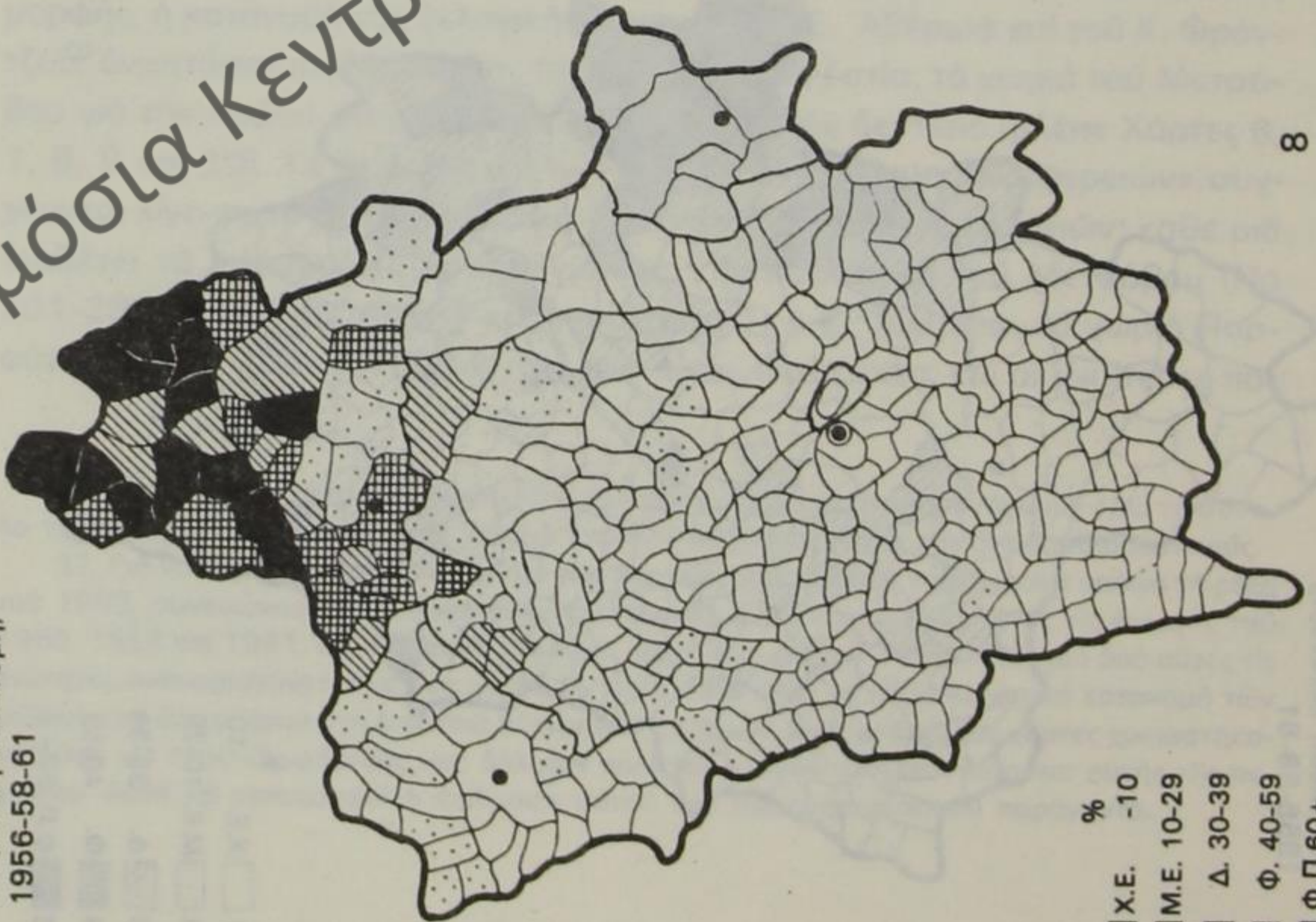
Κ. ΦΡΟΝΤΖΟΣ (Ε.Ρ.Ε.)
Β / (Κατανομή 1963)

9

- %
- 1 □ Χ.Ε. -10
  - 2 □ Μ.Ε. 10-29
  - 3 ▨ Δ. 30-39
  - 4 ▩ Φ. 40-59
  - 5 ■ Φ.Π.60+
- * Έλλειψη στοιχείων

Κ. ΦΡΟΝΤΖΟΣ (Ε.Ρ.Ε.)
Α / (Μέση κατανομή)
1956-58-61

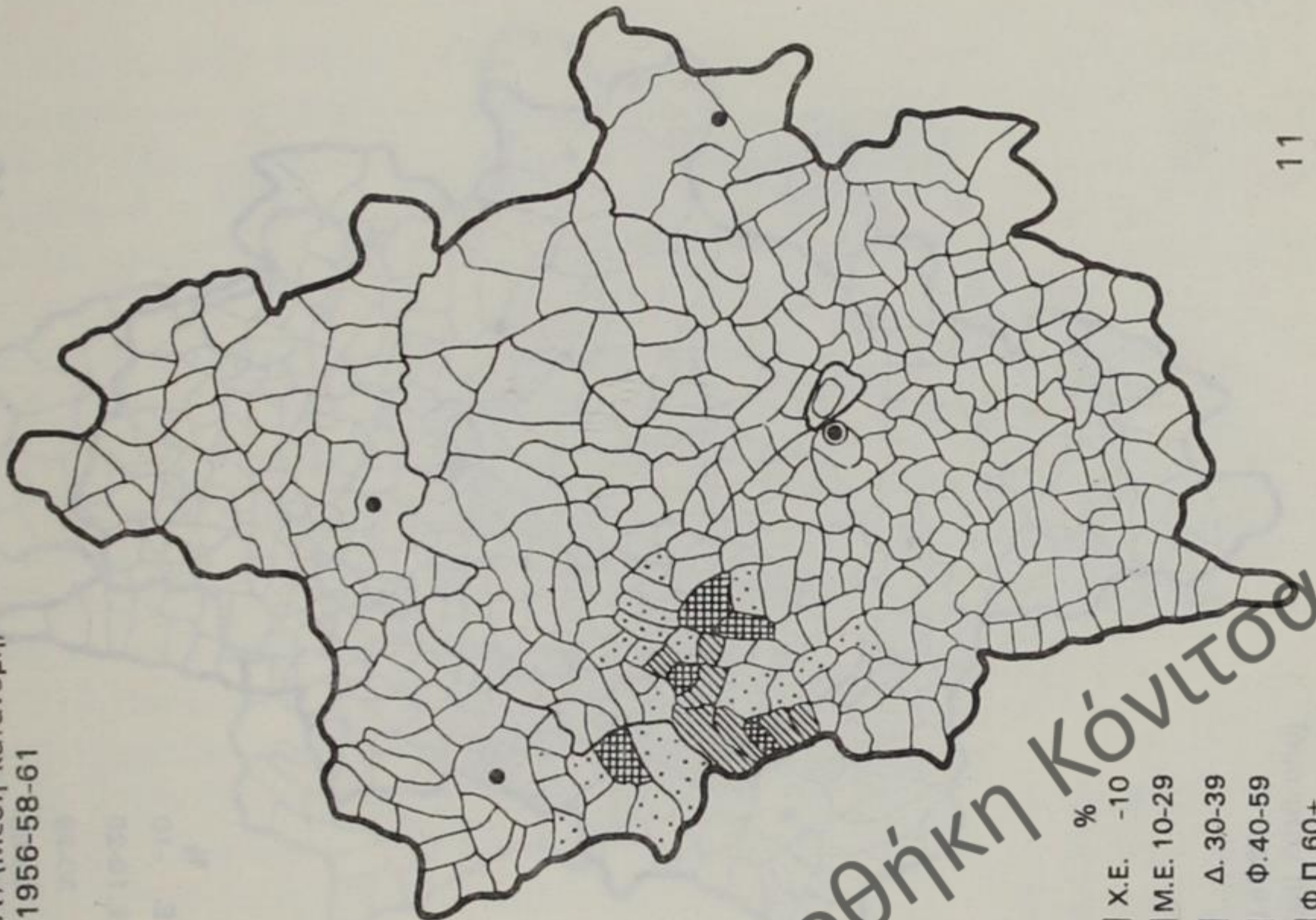

8

- %
- 1 □ Χ.Ε. -10
  - 2 □ Μ.Ε. 10-29
  - 3 ▨ Δ. 30-39
  - 4 ▩ Φ. 40-59
  - 5 ■ Φ.Π.60+

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιας

Ι. ΠΑΠΑΠΕΤΡΟΣ (Ε.Ρ.Ε.)
Α / (Μέση κατανομή)
1956-58-61

- %
- 1 □ Χ.Ε. -10
  - 2 □ Μ.Ε. 10-29
  - 3 ▨ Δ. 30-39
  - 4 ▩ Φ. 40-59
  - 5 ■ Φ.Π. 60+

11

Κ. ΦΡΟΝΤΖΟΣ (Ε.Κ.)
Γ / Κατανομή 1964

- %
- 1 □ Χ.Ε. -10
  - 2 □ Μ.Ε. 10-29
  - 3 ▨ Δ. 30-39
  - 4 ▩ Φ. 40-59
  - 5 ■ Φ.Π. 60+

* Έλλειψη στοιχείων

10

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Γ. ΜΕΛΑΝΙΔΗΣ (Ε.Κ.)
Β / (Μέση κατανομή)
1963-1964

- %
- 1 □ Χ.Ε. -10
  - 2 □ Μ.Ε. 10-29
  - 3 ▨ Δ. 30-39
  - 4 ▩ Φ. 40-59
  - 5 ■ Φ.Π. 60+

13

Γ. ΜΕΛΑΝΙΔΗΣ (Δ.Ε.-Ε.Κ.)
Α / (Μέση κατανομή)
1956-61

- %
- 1 □ Χ.Ε. -10
  - 2 □ Μ.Ε. 10-29
  - 3 ▨ Δ. 30-39
  - 4 ▩ Φ. 40-59
  - 5 ■ Φ.Π. 60+

12

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Πόντου

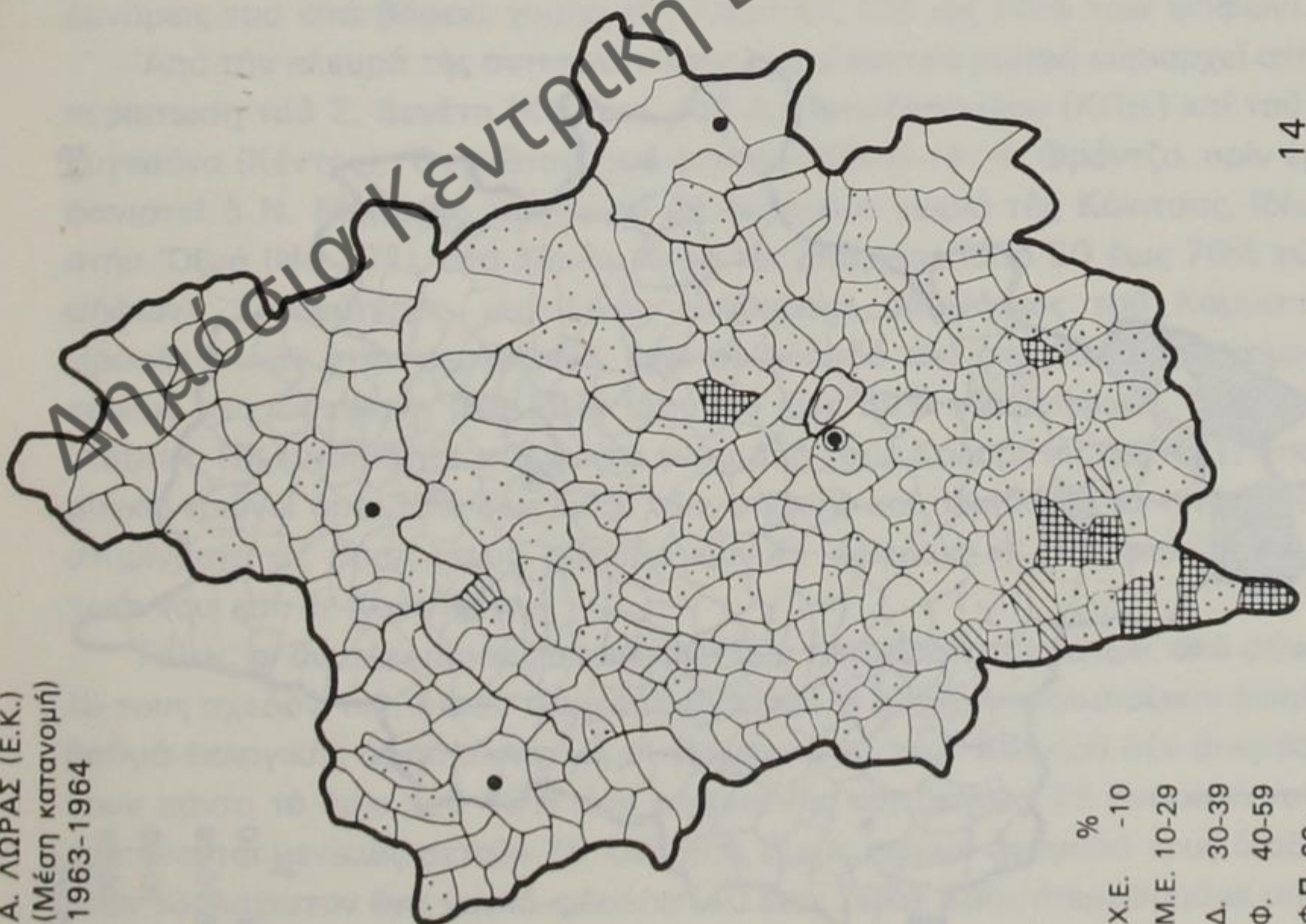

Ι. ΣΥΓΚΟΥΝΑΣ (Ε.Κ.)
(Μέση κατανομή)
1963-1964

15

Α. ΛΩΡΑΣ (Ε.Κ.)
(Μέση κατανομή)
1963-1964

14

- %
- 1 □ X.E. -10
  - 2 □ M.E. 10-29
  - 3 ▨ Δ. 30-39
  - 4 ▩ Φ. 40-59
  - 5 ■ Φ.Π. 60+

- %
- 1 □ X.E. -10
  - 2 □ M.E. 10-29
  - 3 ▨ Δ. 30-39
  - 4 ▩ Φ. 40-59
  - 5 ■ Φ.Π. 60+

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Χ. ΚΑΡΑΤΖΕΝΗΣ (Κ.Φ.-Ε.Κ.)
(Μέση κατανομή)
1958-1961

%	
1	Χ.Ε. -10
2	Μ.Ε. 10-29
3	Δ. 30-39
4	Φ. 50-59
5	Φ.Π.60+

Ν. ΜΠΑΡΚΗΣ (Ε.Ρ.Ε.)
(Μέση κατανομή)
1963-1964

%	
1	Χ.Ε. -10
2	Μ.Ε. 10-29
3	Δ. 30-39
4	Φ. 40-59
5	Φ.Π.60+

τρίδες τους. 'Ο Ε. 'Αβέρωφ, άδιαμφισβήτητος κυρίαρχος στό Μέτσοβο, τούς Καλαρύτες καί σ' ένα τμήμα του άνατολικού Ζαγορίου μεταξύ 1956 καί 1961 (άπό 60 μέχρι 100% τών ψήφων), μετά τό 1963, άποκεντρώνει τήν έκλογική του δύναμη καί τήν σταθεροποιεί στην κατηγορία 10-29%, σ' όλη τήν έκταση του νομού. Τό ίδιο καί ό Κ. Φρόντζος, άφου πρώτα κυριάρχησε σχεδόν σαν άπόλυτος μονάρχης στην περιοχή τής Κόνιτσας μεταξύ 1956 καί 1958 (άπό 60 έως 100% τών ψήφων, έκτός άπό μερικές κοινότητες όπου αντιμετώπιζει τό συναγωνισμό του Σ. Βενέτη), διασπείρει τίς έκλογικές δυνάμεις του σέ ένα μεγάλο τμήμα τής Δωδώνης τό 1961, γιά νά καταρρεύσει ξαφνικά τό 1963 πρός όφελος του Ν. Μπαρκή. Τό 1964 αλλάζει πολιτική τοποθέτηση έντασσόμενος στό Κέντρο καί ξανακερδίζει μερικά άπό τά φέουδά του, αλλά ό πάντα έντονος συναγωνισμός του Ν. Μπαρκή τόν έμποδίζει γιά μιά ακόμα φορά νά καταλάβει βουλευτική έδρα.

'Ο Ι. Παπαπέτρος (Χάρτης 11) διαθέτει ισχυρή έπιρροή, ιδιαίτερα μεταξύ 1956-1958, σέ όρισμένα χωριά γύρω άπό τή Ζίτσα (No 102), στό κεντρικο-δυτικό τμήμα τής Δωδώνης καί στα χωριά πρός νότον του Πωγωνίου (50% έως 70% τών ψήφων). Τό 1963-64 τό φέουδό του εξαφανίζεται χωρίς νά αφήσει κανένα ίχνος. 'Ο Κ. Μητροκώστας, στή διάρκεια τής σύντομης έμφάνισής του τό 1958, άποκτά ένα ισχυρό φέουδο στα χωριά πρός νότον του Μετσόβου (40% ως 70% τών ψήφων), ενώ ό Ν. Μπαρκής (Χάρτης 16), ό ανταγωνιστής του Κ. Φρόντζου τό 1963 καί τό 1964, συγκεντρώνει κυρίως τίς δυνάμεις του στα βόρεια χωριά τής Κόνιτσας (30 ως 60% τών ψήφων).

'Από τήν πλευρά τής αντιπολίτευσης, ή όμόκεντρη μορφή κυριαρχεί στην περίπτωση του Σ. Βενέτη (Κέντρο), του Α. Παπαδόπουλου (ΚΠρ.) καί του Ι. Συγκούνα (Κέντρο). 'Ο πρώτος, πού ανταγωνιζόταν τόν Κ. Φρόντζο, πρίν έμφανιστεί ό Ν. Μπαρκής, κυριαρχεί σέ όρισμένα χωριά τής Κόνιτσας, ιδίως στην 'Οξυά (No 281), στό βόρειο άκρο τής έπαρχίας (άπό 50 έως 70% τών ψήφων). 'Ο δεύτερος, μοναδικός «σοβαρός» ύποψήφιος του Κόμματος Προοδευτικών στην περιφέρεια, έχει τό φέουδό του στα νότια του νομού, κυρίως στή Σκλήβανη (No 235) (άπό 40 έως 69% τών ψήφων). 'Ο τρίτος (Χάρτης 15), έντοπίζεται στα χωριά γύρω άπό τούς Καλαρύτες (No 111) όπου συγκεντρώνει άπό 30% έως 59% τών ψήφων, καί οικοδομεί τά τοπικά του στηρίγματα μέ βάση παλιά φέουδα τών Ε. 'Αβέρωφ, Κ. Μητροκώστα, Δ. 'Ιωάννου καί Χ. Καρατζένη.

Τέλος, οι δευτερεύοντες ύποψήφιοι τών τεσσάρων κομμάτων, στό σύνολό τους σχεδόν, διαθέτουν τοπικούς δεσμούς οι όποιοι παρουσιάζουν ύψηλό βαθμό έκλογικής άφοσίωσης καί συγκέντρωσης, παρ' όλο πού δέν ύπερβαίνουν πάντα τό όριο του 40% τών ψήφων τής κοινότητας. Τά ποσοστά τους κυμαίνονται γενικώς μεταξύ 15 καί 39%, όμως πολλοί ανάμεσά τους διαθέτουν τουλάχιστον ένα χωριό-φέουδο (40 έως 70%). Τούς άπαριθμούμε σύν-

τομα, όπως και τὰ αντίστοιχα φέουδά τους: Ὁ Α. Κωνσταντινίδης ἔχει μεγάλη ἐπιρροή στή Μεγάλη Γότιστα (No 166), νοτίως τοῦ Μετσόβου· ὁ Σ. Παπαμόσχος στό Ραΐικο (No 222), κοντά στή Ζίτσα· ὁ Ε. Ζῶτος γύρω ἀπό τό Πολύδωρο (No 215), στά νοτιοδυτικά τοῦ νομοῦ· ἡ Κ. Καζαντζή στό Καλέντζι (No 110), στά νοτιο-ανατολικά· ὁ Β. Αὐγερόπουλος σέ μιά πλειάδα πεδινῶν χωριῶν στά νοτιοδυτικά τῶν Ἰωαννίνων· ὁ Ε. Φακατσέλης στά χωριά τοῦ βορειο-δυτικοῦ Πωγωνίου, κυρίως στό Ὁρ. Ξηρόβαλτο (No 320)· ὁ Χ. Κούσιος στήν Κόνιτσα, γύρω ἀπό τήν Μόλιστα (No 277), ὅπως καί ὁ Σ. Δημάρατος, λίγο πιο βόρεια, γύρω ἀπό τήν Βούρμπιανη (No 260)· ὁ Δ. Κίτσιας παρουσιάζεται ἀρκετά ἰσχυρός σέ ὀρισμένα χωριά, βορείως τῆς Ζίτσας, κυρίως στή Χρυσορράχη (No 249), ὁ Κ. Τζόβας στό Πωγώνι (Ὠραιόκαστρο, No 316)· ὁ Π. Μπαγιάς ἐντοπίζεται κυρίως στά χωριά τοῦ Παρακάλαμου, κοντά στά σύνορα τοῦ Πωγωνίου, καί ἰδιαίτερα στό Μαυρονόρος (No 165)· ὁ Π. Ἀποστολίδης γύρω ἀπό τόν ἄξονα Γιάννενα-Ζίτσα, βορειοδυτικά τῆς ἠπειρωτικῆς πρωτεύουσας, ὁ Ν. Ἀργιάννης στήν Κόνιτσα, ὁ Β. Μπαλτογιάννης πρὸς νότον τῶν Ἰωαννίνων (Πεδινή, No 199)· ὁ Ε. Βόλλας ἔχει ἐγκαταστήσει τή ζώνη ἐπιρροῆς του νοτιο-δυτικά τῶν Ἰωαννίνων, ἐνῶ ὁ Λ. Κυρίτσης φαίνεται ἀρκετά ἰσχυρός στά Δολιανά (No 84) καί σέ ὀρισμένα χωριά τοῦ Πωγωνίου· τέλος ὁ Χ. Καρατζένης διαθέτει ἓνα ἰσχυρό προπύργιο στά νοτιο-ανατολικά τοῦ νομοῦ (Πράμαντα, No 217), ἐπηρεάζοντας καί πολλά γειτονικά χωριά (βλέπε Χάρτη 17).

2. Ἡ κομβική μορφή ἐκπροσωπεῖται κυρίως ἀπό τίς περιπτώσεις τῶν Α. Δερδεμέζη, Δ. Ἰωάννου καί Κ. Παλιουῦ. Κάτοχοι πολυάριθμων κοινοτήτων-φέουδων (40 ὡς 95% τῶν ψήφων), διασκορπισμένων λίγο-πολύ σ' ὅλο τό νομό, καί πού ἀποτελοῦν συγχρόνως ἰσχυρούς πόλους ἔλξης γιά τὰ γειτονικά χωριά, αὐτοί οἱ τρεῖς ὑποψήφιοι βλέπουν τήν τοπική ἐπιρροή τους νά φυλλορροεῖ μετά τό 1963. Ὁ Α. Δερδεμέζης χάνει τὰ περισσότερα ἀπό τὰ φέουδά του ἤδη ἀπό τό 1958, μέ τήν ἔνταξή του στό Κέντρο: διαθέτοντας ἰσχυρή ἐπιρροή σέ πολλές περιοχές τό 1956, ἰδιαίτερα στό νοτιο-ανατολικό καί νοτιο-δυτικό τμήμα τῆς Κόνιτσας, στό Ζαγόρι, στό Πωγώνι καί κυρίως σ' ὅλο-κληρο τό νοτιο-δυτικό μέρος τοῦ νομοῦ, δέν κατορθώνει νά διατηρήσει στίς ἐπόμενες ψηφοφορίες παρά μόνο τό νοτιότερο ἄκρο τῆς τελευταίας αὐτῆς περιοχῆς, ὅπου βρίσκεται καί τό φεουδαλικό προπύργιό του (Δερβίζιανα, No 77). Οἱ δυνάμεις τοῦ Δ. Ἰωάννου συγκεντρώνονται γύρω ἀπό 4 σημεία: τό κεντρικό καί ἀνατολικό Ζαγόρι, τὰ χωριά τοῦ νοτιο-δυτικοῦ τμήματος τῆς πεδιάδας τῶν Ἰωαννίνων, τό Πωγώνι καί, κυρίως, τὰ νοτιο-ανατολικά χωριά, γύρω ἀπό τό Τέροβο, τό προπύργιό του (No 239). Οἱ δυνάμεις τοῦ Δ. Παλιουῦ, πολύ λιγότερο σταθερές, συγκεντρώνονται στό κεντρικό καί ἀνατολικό Ζαγόρι καθώς καί στήν κεντροδυτική περιοχή τοῦ νομοῦ. Ἡ κατανομή τῶν ψήφων τῶν δύο κεντρῶν ὑποψήφιων, Α. Λώρα καί Σ. Βαρδαλούκα, παρουσιάζει

επίσης μιά μάλλον κομβική μορφή. Έμφανίζονται στό προσκήνιο ο πρώτος τό 1963 καί ο δεύτερος τό 1961 καί επιβάλλονται άμέσως ως τοπικοί νέοι «ήγεμόνες». Ο Α. Λώρας (βλέπε Χάρτη 14) αναπτύσσει τίς δυνάμεις του έχοντας ως σημεία στήριξης όρισμένα χωριά στό Ζαγόρι, τό Μαλακάσι καί τό νότιο άκρο του νομού, όπου αποσπᾶ φέουδα από τούς Α. Δερδεμέζη, Δ. Ίωάννου καί Κ. Παλιό. Οί ψηφοί του Σ. Βαρδαλούκα, άρκετά διασκορπισμένοι τό 1961, συγκεντρώνονται μετά τό 1963 στό ανατολικό Ζαγόρι, σέ όρισμένα χωριά γύρω από τή Ζίτσα καί στό νοτιο-ανατολικό τμήμα του νομού.

3. Τέλος, ή κατανομή έκλογικῶν δυνάμεων τῶν δέκα υπόλοιπων υποψηφίων, πού ανήκουν σχεδόν ὅλοι στά κόμματα τῆς αντιπολίτευσης, παρουσιάζει τή μορφή μιᾶς διασποράς (τῆς τάξης του 10-29% τῶν κοινοτικῶν ψήφων) ή ὁποία καλύπτει, λίγο-πολύ ὁμοίομορφα, τό σύνολο του νομού: ὁ Γ. Μελανίδης (βλέπε Χάρτες 12 καί 13) ξεκινάει τό 1956 από μιά μάλλον κομβική μορφή (μέ σημεία στήριξης τήν βορειο-ανατολική περιοχή τῶν Ίωαννίνων καί γύρω από τά Δολιανά) γιά νά καταλήξει σέ πλήρη διασπορά τό 1961, 1963 καί 1964, ἀκολουθώντας ἔτσι αντίστροφη πορεία από ἐκείνη του Σ. Βαρδαλούκα· ὁ Γ. Παλάσκας συγκεντρώνει τό 1956 ἀρκετούς ψηφούς κυρίως στά ἀριστερά χωριά τῆς Δωδώνης, γιά νά ἐξαφανιστεῖ ἐντελῶς τό 1958, μέ τήν ἔνταξή του στό Κόμμα τῶν Προοδευτικῶν· ὁ Σ. Πανούρης, παρά τή διασπορά τῶν ψήφων του, διατηρεῖ ἄθιχτη τήν έκλογική του δύναμη περνώντας τό 1961 στό κόμμα τῆς ΕΡΕ· ὁ Ν. Σκοπούλης στρατολογεῖ τόν κύριο ὄγκο τῶν έκλογικῶν δυνάμεῶν του στά πεδινά χωριά τῶν Ίωαννίνων, τό ἴδιο καί ὁ Μ. Χρηστογιῶργος, παρόλο πού οἱ ψηφοφόροι του ἔχουν τήν τάση νά συγκεντρώνονται περισσότερο πρὸς τά νοτιο-δυτικά τῆς Δωδώνης. Μεγάλη διασπορά παρουσιάζουν καί οἱ ψηφοί τῶν Ἐ. Κολοβοῦ, Δ. Μπότσαρη, Σ. Παπαμόσχου καί Σ. Βαρβέτσου, ἐνῶ ὁ Γ. Μυλωνάς, πού κάνει μιά ἐπιβλητική έκλογική εἴσοδο τό 1963, ἐπεκτείνει τή ζώνη ἐπιρροῆς του σ' ὅλες σχεδόν τίς κοινότητες του νομού.

Ἡ σύντομη αὐτή ἐπισκόπηση υποψηφίων καί τοπικῶν έκλογικῶν στηριγμάτων ὑποδηλώνει ἄραγε τήν ὕπαρξη πολλαπλῶν τύπων σχέσεων πελατείας; Ὑπάρχει κάποια σχέση ἀνάμεσα στίς μορφές φεουδαλικῆς ἐπιρροῆς πού ἀναφέρθηκαν καί στόν χαρακτήρα τῶν σχέσεων πού διατηρεῖ ὁ υποψήφιος μέ τούς ἐκλογεῖς του; Οἱ περιπτώσεις του Κ. Φρόντζου καί Α. Δερδεμέζη, οἱ ὁποῖοι ἀλλάζουν πολιτική τοποθέτηση στή διάρκεια αὐτῶν τῶν ἀναμετρήσεων (δημιουργώντας ἔτσι ἰδεώδεις «πειραματικές» συνθήκες γιά παρατήρηση) μᾶς ἐπιτρέπουν νά κάνουμε μιά ὑπόθεση, πού θά μπορούσε νά ἐξηγήσει τήν ἔντονη διαφορά συμπεριφορᾶς τῶν έκλογέων τους: προσχωρώντας στήν ΕΚ, ὁ πρώτος συναποκομίζει σχεδόν ὅλα τά φέουδά του, ἐνῶ ὁ δεύτερος βλέπει τήν έκλογική του αὐτοκρατορία νά καταρρέει σάν πύργος ἀπό τραπουλόχαρτα. Αὐτή ή κατάσταση θυμίζει τή διαφορά έκλογικῆς συμπεριφορᾶς

πού παρατήρησε ο A. Siegfried στις αρχές του αιώνα ανάμεσα στο Maine και τό Ανζου από τή μιά καί τήν Bretagne από τήν ἄλλη: ἡ Bretagne προσχώρησε στή Δημοκρατία χάρη στή διανομή ρουσφετιῶν ἀπό τόν βουλευτή-Κράτος, ἀντίθετα μέ τίς δύο ἄλλες περιοχές πού βρίσκονταν κάτω ἀπό τήν ἐξουσία τοπικῶν ἀρχόντων.³⁸ Ἡ προσήλωση πού δείχνουν τά φέουδα τοῦ K. Φρόντζου στό πρόσωπό του καί ἡ περιχαράκωσή τους στό ἐσωτερικό μιᾶς αὐστηρά περιορισμένης ζώνης ἀποδείχνουν πώς οἱ δεσμοί ἐξάρτησης πού συνδέουν τό βουλευτή μέ τούς ψηφοφόρους του εἶναι πολύ παλαιότεροι, περισσότερο διαφοροποιημένοι καί πιό σταθεροί, ἀπό ἐκείνους πού εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς εὐκαιριακῆς διοικητικῆς εὐνοίας καί τόν μεταβάλλουν σέ ἀληθινό «κοινωνικό ἡγεμόνα» τῆς περιοχῆς. Ἀντίθετα, ὁ A. Δερδεμέζης ἐμφανίζεται περισσότερο ὡς «πολιτικός ἡγεμόνας» διασκορπίζοντας τίς τοπικές βάσεις του (ἐξαιρετικά συγκεντρωμένες σέ κοινοτικό ἐπίπεδο, ἀλλά εὐθραυστες) σ' ὅλη τήν ἔκταση τοῦ νομοῦ, πράγμα πού ἐξηγεῖ καί τήν ἀπώλειά τους, ἀπό τή στιγμή πού χάνει τόν ἔλεγχο τῆς τοπικῆς διοικητικῆς μηχανῆς. Τό ἴδιο φαίνεται νά ἰσχύει γιά ὅλους τούς ὑποψήφιους πού ἡ ἐπιρροή τους παρουσιάζει τήν κομβική μορφή (ἐκτός ἀπό τά προπύργια τους, ὅπου, τίς περισσότερες φορές, κυριαρχοῦν κι αὐτοί ὡς «κοινωνικοί ἡγεμόνες»), ἐνῶ οἱ «ὀμοκεντρικοί» ὑποψήφιοι πλησιάζουν μᾶλλον στόν τύπο τοῦ «κοινωνικοῦ ἡγεμόνα» καί τό φέουδό τους (ὀλόκληρη περιοχή, ὁμάδα γειτονικῶν χωριῶν, ἢ μιά μόνο κοινότητα) παρουσιάζει τά δύο θεμελιώδη χαρακτηριστικά πού συνθέτουν τήν τυπική ἐκλογική φεουδαρχία: ἔνταση τοπικῆς ἐπιρροῆς καί ταυτόχρονα, ἀφοσίωση.³⁹

Στίς πιό πάνω μορφές προσωπικῆς ἐπίδρασης ἀντιπαρατίθεται ἕνας τρίτος τύπος προσωπικῆς ἐκλογικῆς ἐπιρροῆς πού θά μπορούσαμε νά ὀνομάσουμε «κοινωνικο-επαγγελματική»: αὐτή τήν περίπτωση ἐκπροσωπεῖ ὁ N. Σκοπούλης. «Γιατρός τῶν φτωχῶν», σύμφωνα μέ τήν προσωνυμία πού τοῦ ἔδιναν ἐκείνη τήν ἐποχή, ὁ N. Σκοπούλης κερδίζει ἕνα μέρος τῶν ψήφων του

38. «... Ἀπό αὐτή τήν πλευρά, γράφει ὁ A. Siegfried, σέ σχέση μέ τή Βρεττανία, τό Δημοκρατικό Κράτος ἐδραιώνει τήν ἐξουσία του μέ ἰσχυρά ὑλικά ἐπιχειρήματα, ὅπου στή λαϊκή ἀντίληψη, τό εὐεργέτημα συμβαδίζει μέ τήν ἰσχύ», ὁ.π., σελ. 223.

39. Αὐτός ὁ τυπικός ἐκλογικός φεουδαλισμός βασίζεται, ὅπως ἤδη ὑπογραμμίσαμε, σέ δίκτυα σχέσεων πελατείας πού ἔχουν ἐδραιωθεῖ ἀπό πολύ καιρό, καί πού ἀντλοῦν τήν αποτελεσματικότητά τους ἀπό τήν ταυτόχρονα ὑλική καί συμβολική ἰσχύ τοῦ «κοινωνικοῦ ἡγεμόνα», διαθέτοντας ὡς σημεῖα στήριξης ἕνα πλῆθος μικρῶν τοπικῶν προυχόντων (ἔμποροι, δικηγόροι, γιατροί, πρόεδροι συνεταιρισμῶν, κ.ἄ.). Στούς τελευταίους θά πρέπει νά προσθέσουμε καί τούς διάφορους συλλόγους ἢ «ἀδελφότητες» πού συγκεντρώνουν ὄσους κατάγονται ἀπό τό ἴδιο χωριό καί εἶναι ἐγκατεστημένοι σέ μιά πόλη (βασικά στήν Ἀθήνα) καί οἱ ὁποῖοι, παρά τή γεωγραφική ἀπομάκρυνση, παίζουν μεγάλο ρόλο στίς ὑποθέσεις τῆς ἰδιαίτερης πατρίδας τους, λειτουργώντας ὡς σύνδεσμοι μέ τήν κεντρική διοίκηση. Ἡ σταθερότητα τῶν φέουδων πού δημιουργοῦνται μ' αὐτόν τόν τρόπο εἶναι τέτοια, ὥστε συμβαίνει νά ἀποτελοῦν τμήμα τῆς οἰκογενειακῆς περιουσίας τό ὁποῖο μεταβιβάζεται ἀπό πατέρα σέ γιό, ἀπό θεῖο σέ ἀνηψιό ἢ ἀπό πεθερό σέ γαμπρό.

χάρη στην अनιδιοτελή παροχή Ιατρικῶν φροντίδων στους ἄπορους. Ὅμως ἐδῶ, τὰ καθαρὰ ἠθικά ἀποτελέσματα τῆς διαπροσωπικῆς ἐξάρτησης συγχέονται μέ τή λαϊκή ἀπήχηση καί δέν φαίνεται νά παράγουν πραγματικά φέουδα: παρόλο πού παρουσιάζουν μιά ἀναμφισβήτητη σταθερότητα (τῆς τάξης τοῦ 10 ἕως 29%) σέ ἕναν ἀριθμό χωριῶν, λείπει, ἀντίθετα, τό πρόσωπο-κλειδί τοῦ τοπικοῦ ἐνδιάμεσου, ἐφ' ὅσον πρόκειται γιά ἄμεσες σχέσεις.

Ἡ μελέτη τῆς ὅλης ἐξέλιξης τῶν ἐκλογικῶν φέουδων ἀνάμεσα στό 1956 καί τό 1964 ἐπιτρέπει νά διακρίνουμε ἐφτά κατηγορίες πού ἀποτελοῦν ἀντίστοιχους τύπους ἐκλογικῆς συμπεριφορᾶς τῶν κοινοτικῶν μονάδων: πράγματι, στή διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδου μιά κοινότητα μπορεῖ: 1) νά ἀποτελεῖ σταθερό προσωπικό φέουδο (32 κοινότητες, δηλαδή 10,6%)· 2) νά παρουσιάζει μιά σταθερή ἀφοσίωση μοιρασμένη ἀνάμεσα σέ περισσότερους ὑποψήφιους (88 κοινότητες, δηλαδή 29,2%)· 3) νά ἀποτελεῖ προσωπικό φέουδο πού ἀλλάζει ὁμως προστάτη καθ' ὁδόν (26 κοινότητες, δηλαδή 8,6%)· 4) νά παρακμάζει ὡς προσωπικό φέουδο (43 κοινότητες, δηλαδή 14,3%)· 5) νά παρακμάζει ὡς «πλουραλιστικό» φέουδο (32 κοινότητες, δηλαδή 10,6%)· 6) νά ἐμφανίζεται ὄψιμα ὡς προσωπικό φέουδο (18 κοινότητες, δηλαδή 5,9) ἢ 7) νά μήν παρουσιάζει τὰ χαρακτηριστικά τοῦ φέουδου (62 κοινότητες, δηλαδή 20,5%).⁴⁰ Ὁ Χάρτης 18 δείχνει τή χωροταξική κατανομή αὐτῶν τῶν κατηγοριῶν (βλέπε ἐπίσης Παράρτημα 1). Παρατηροῦμε πῶς τὰ προσωπικά φέουδα μένουν σταθερά σέ τρεῖς κυρίως ζῶνες: στό Μέτσοβο (Ε. Ἀβέρωφ) καί ἕνα μέρος ἀπό τό Ζαγόρι (Ε. Ἀβέρωφ, Δ. Ἰωάννου), στή βόρεια Κόνιτσα (Κ. Φρόντζος) καί στό νότο τῆς Δωδώνης (Α. Δερδεμέζης, Δ. Ἰωάννου, Α. Παπαδόπουλος), ἐνῶ παρακμάζουν στή νοτιο-δυτική Κόνιτσα (Κ. Φρόντζος), στό ἀνατολικό Ζαγόρι (Κ. Παλιός) καί σέ ἕνα μέρος ἀπό τό Μαλακάσι (Ε. Ἀβέρωφ καί μικρότεροι ὑποψήφιοι). Τὰ «πλουραλιστικά» φέουδα διατηροῦνται στήν πεδιάδα νοτιοδυτικά τῶν Ἰωαννίνων, στό ἀνατολικό Ζαγόρι καί σέ ἕνα τμήμα τῶν χωριῶν γύρω ἀπό τόν Παρακάλαμο καί τό Πωγώνι, ἐνῶ βρίσκονται σέ πτώση λίγο-πολύ σ' ὅλες τίς ἄλλες περιοχές. Τό πέρασμα προσωπικῶν φέουδων ἀπό τόν ἕνα ὑποψήφιο στόν ἄλλο παρουσιάζεται πιά συχνά στά νότια τῆς Δωδώνης (ὄπου ὁ Α. Λώρας ἀντικαθιστᾷ τόν Α. Δερδεμέζη), στό ἀνατολικό Μαλακάσι (δευτερεύοντες ὑποψήφιοι) καί στά βόρεια τῆς Κόνιτσας (Ν.

40. Αὐτές οἱ κατηγορίες διαμορφώθηκαν ὡς ἐξῆς: ἡ πρώτη, ἡ τρίτη, ἡ τέταρτη καί ἡ ἕκτη προέρχονται ἀπό τή σύγκριση ἀνάμεσα στους δύο μέσους ὄρους τῶν ψήφων πού πῆρε ὁ κάθε ὑποψήφιος σέ μιά κοινότητα, στή διάρκεια, ἀπό τή μιά πλευρά, τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1956, 1958-1961 καί, ἀπό τήν ἄλλη, τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1963 καί 1964 (ἐνῶ τό ὄριο παραμένει πάντα στό 40% τῶν ψήφων). Ἡ δεύτερη καί ἡ πέμπτη ὀρίζονται ἀνάλογα μέ τό ἄν τουλάχιστον 50% τῶν ψήφων τῆς κοινότητας κατευθύνονται ἤ ὄχι στους ἴδιους ὑποψήφιους, ἀπό τή μιά περίοδο στήν ἄλλη. Ἡ ἕβδομη κατηγορία περιλαμβάνει τίς κοινότητες πού δέν ἀνήκουν στίς προηγούμενες κατηγορίες.

Μπαρκής απέναντι στον Κ. Φρόντζο). Νέα φέουδα εμφανίζονται λίγο-πολύ παντού μετά τό 1963, ως συνέπεια τής εμφάνισης τών κεντρών «ήγεμόνων», καί ιδιαίτερα του Σ. Βαρδαλούκα. Όσο γιά τά χωριά πού υπάγονται στην κατηγορία τών «μή φέουδων» (άσθενής συγκέντρωση προσωπικών ψήφων, καί, ταυτόχρονα, ποικιλία προτιμήσεων) βρίσκονται κυρίως στη δυτική περιοχή τής Δωδώνης καί στό Πωγώνι, όπως καί νοτιο-ανατολικά τών Ίωαννίνων.

γ) *Άφοσίωση, έκλογική δύναμη τών κομμάτων καί κοινωνικο-δημογραφική κατάσταση τών κοινοτήτων*

Τό κριτήριο τής τοπικής συγκέντρωσης τής «προσωποποιημένης» ψήφου αποδείχτηκε, όπως είπαμε καί πιό πάνω, πώς δέν ήταν αρκετό γιά νά μπορούμε νά έκτιμήσουμε τίς σχέσεις πελατείας σέ όλη τους τήν έκταση· γι' αυτό προσπαθήσαμε, ξεκινώντας από ένα άλλο κριτήριο, τό κριτήριο τής έκλογικής άφοσίωσης νά κατασκευάσουμε έναν δείκτη τής κοινοτικής έκλογικής συμπεριφοράς πού νά παίρνει υπόψη τόσο τίς κοινότητες-φέουδα, πού είναι προσκολλημένες στό πρόσωπο ενός καί μόνον υποψήφιου, όσο καί τίς κοινότητες-φέουδα, πού διαμοιράζουν αυτή τήν άφοσίωση ανάμεσα σέ περισσότερους υποψήφιους.

Ή «βαθμολογική κλίμακα άφοσίωσης» πού καταρτίσαμε γι' αυτό τό σκοπό καί πού έκφράζει τό ποσοστό τών κοινοτικών ψήφων οί όποιες κατευθύνονται πρός τούς ίδιους υποψήφιους καθ' όλη τή διάρκεια τής υπό μελέτη περιόδου,⁴¹ μπορεί νά συσχετιστεϊ άποδοτικά, από τή μιά πλευρά, μέ τίς τοπικές διακυμάνσεις τής έκλογικής δύναμης τών κομμάτων, καί, από τήν άλλη, μέ τίς κοινωνικο-δημογραφικές μας μεταβλητές.

Τό Παράρτημα 2 παρουσιάζει μιά σειρά από διαγράμματα διασποράς πού συσχετίζουν τό ποσοστό τών κομματικών ψήφων, κατά τή διάρκεια τών πέντε έκλογικών άναμετρήσεων, μέ τή βαθμολογική κλίμακα άφοσίωσης γιά κάθε κοινότητα. Ή εξέλιξη του συντελεστή συσχετισμού (r) ανάμεσα στό 1956 καί τό 1964 διαγράφεται στον ακόλουθο πίνακα (βλέπε Πίνακα IV).

Οί αρκετά έντονοι θετικοί συσχετισμοί τής ΕΡΕ βρίσκονται σέ αντίθεση μέ τούς άρνητικούς ή σχεδόν άρνητικούς συσχετισμούς τών υπόλοιπων κομμάτων, ένω προβάλλουν ταυτόχρονα τήν ιδιαιτερότητα τών έκλογέων τής άριστεράς σέ σχέση μέ τούς έκλογείς άλλων σχηματισμών: ή ΕΔΑ στρατολο-

41. Ό βαθμός άφοσίωσης έκφράζει τό σύνολο τών ποσοστών τών ψήφων πού συγκέντρωσε κατά μέσο όρο ό κάθε υποψήφιος σέ μιά κοινότητα κατά τίς πέντε έκλογικές άναμετρήσεις. Οί υποψήφιοι πού λαβαίνονται υπόψη σ' αυτόν τόν υπολογισμό θά πρέπει νά έχουν συγκεντρώσει πάνω από τό 10% τών έκφρασμένων κοινοτικών ψήφων, σέ τρείς ψηφοφορίες τό λιγότερο, συνεχόμενες ή όχι.

ΠΙΝΑΚΑΣ IV. Έκλογική δύναμη σε συνάρτηση με τη βαθμολογική κλίμακα άφοσίωσης (r)

Κόμματα ή συνασπισμοί	1956	Κόμματα ή συνασπισμοί	1958	Κόμματα ή συνασπισμοί	1961	Κόμματα ή συνασπισμοί	1963	Κόμματα ή συνασπισμοί	1964
ΕΡΕ	0.36	ΕΡΕ	0.23	ΕΡΕ	0.19	ΕΡΕ	0.41	ΕΡΕ/ΚΠρ.	0.40
ΔΕ	-0.33	ΚΦ, ΕΔΑ	0.07 -0.30	ΕΚ/ΚΠρ. ΕΔΑ	-0.06 -0.25	ΕΚ ΕΔΑ	-0.32 -0.29	ΕΚ ΕΔΑ	-0.26 -0.27

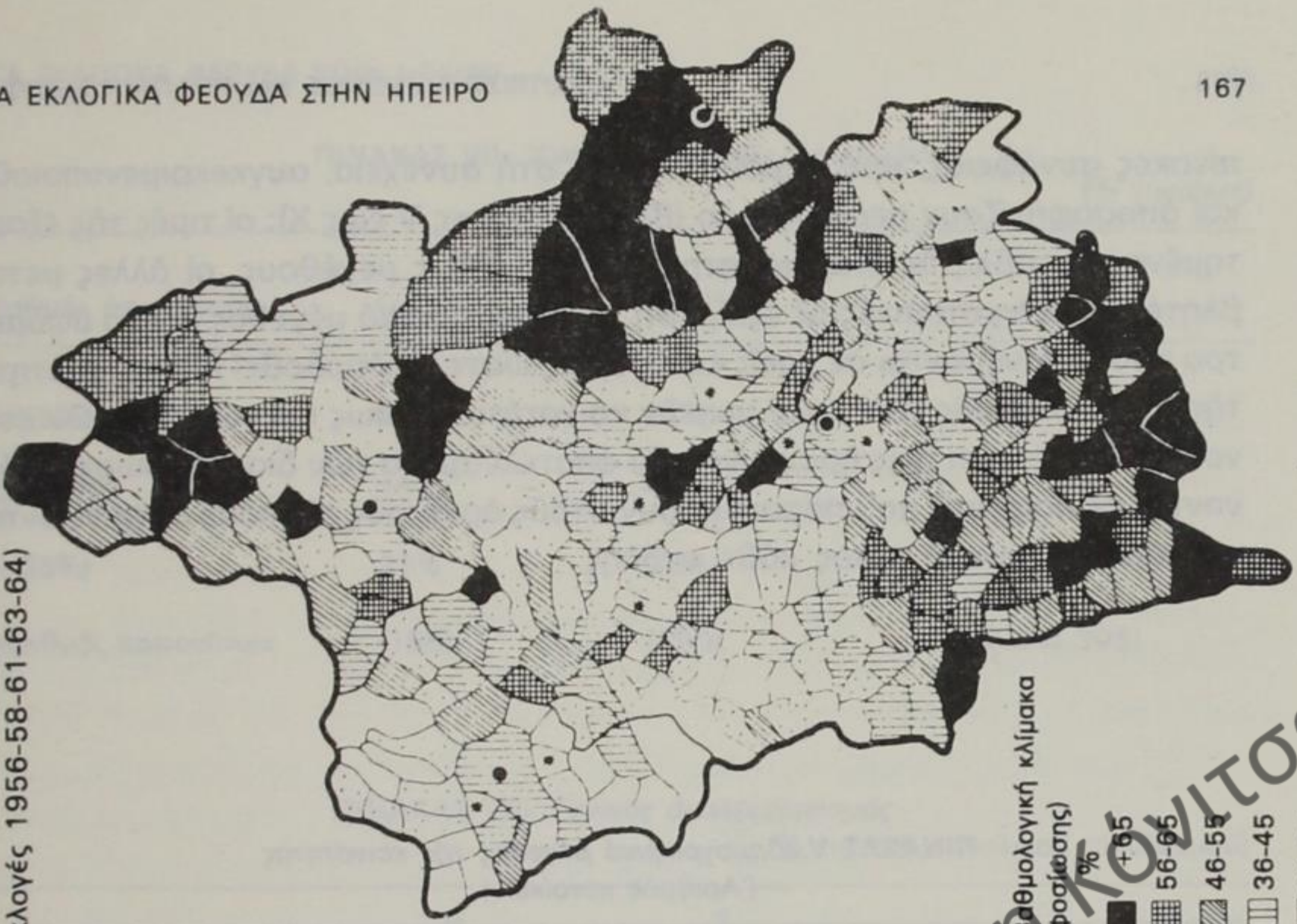
Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

γεϊ μονίμως τό μεγαλύτερο μέρος τῶν ἐκλογέων της στίς κοινότητες πού δέν διαθέτουν προσωπικές ἐξαρτήσεις. Γιά τό Κέντρο τά διαγράμματα διασποράς δέν παρουσιάζουν ἀξιόλογη συσχέτιση γιά τό 1958 καί τό 1961 ἐνῶ γιά τό 1963 καί τό 1964 φαίνεται νά ὑποδηλώνουν ὅτι οἱ ἐκλογεῖς του ἀποκτοῦν χαρακτηριστικά παρόμοια μέ ἐκείνους τῆς ἀριστεράς. Εἶναι πιθανό αὐτή ἡ ἐνδειξη νά ἀλλοιώνεται ἀπό τό γεγονός ὅτι ἡ βαθμολογική κλίμακα παίρνει ὑπόψη της μόνο τήν ἀφοσίωση πού διαπιστώνεται σέ τρεῖς ἐκλογές τουλάχιστον, πράγμα πού ἀποκλείει τούς κεντρικούς ὑποψήφιους οἱ ὁποῖοι πρωτοεμφανίζονται τό 1963. Ὅπως εἶδαμε, αὐτοί οἱ ὑποψήφιοι ἐπιβάλλονται ἀμέσως ὡς νέοι τοπικοί «ἡγεμόνες» καί ἄρα ἔχουμε κάθε λόγο νά πιστεύουμε πώς ἂν σ' αὐτούς τούς ὑπολογισμούς συμπεριλαμβάνονταν καί τά δεδομένα μιᾶς τρίτης ἐκλογῆς, μετά τό 1964, ὁ παραπάνω συσχετισμός θά ἦταν πιθανότατα θετικός. Ὅσο γιά τήν ΕΡΕ, ἡ βελτίωση τοῦ συντελεστῆ συσχετισμοῦ κατά τίς ἐκλογές τοῦ 1963 καί τοῦ 1964, σέ σχέση μέ τίς προηγούμενες ἀναμετρήσεις, δείχνει μιά αὐξανόμενη «φεουδαλοποίηση» τοῦ ἐκλογικοῦ της σώματος, στοιχεῖο πού φαίνεται νά διαψεύδει τίς τάσεις γιά ἐξασθένηση τῆς τοπικῆς ἐπιρροῆς αὐτοῦ τοῦ κόμματος πού διαπιστώναμε στό προηγούμενο κεφάλαιο. Ἡ ἀντίφαση ὅμως δέν εἶναι παρά ἐπιφανειακή, γιατί διασπορά δέν σημαίνει ἀναγκαῖα καί «ἀποφεουδαλοποίηση». Ὅλα, ἀντίθετα, ὁδηγοῦν στή σκέψη πώς ὅ,τι χάνει ἡ δεξιά ἀπό ἀποψη συγκέντρωσης φαίνεται νά τό κερδίζει ἀπό ἀποψη ἀφοσίωσης, καί πώς ἡ ἐκλογική της ὑποχώρηση ὀφείλεται πρὶν ἀπ' ὅλα στήν ἐξαφάνιση τῶν ἀσταθῶν ἐκλογικῶν φέουδων πού τήν ὑποχρεώνει ν' ἀναδιπλωθεῖ στόν «σκληρό πυρήνα» τῶν ἀτομικῶν φέουδων, πού ἐπισημάναμε παραπάνω, ὅπως καί στά «πλουραλιστικά» φέουδα.

Ὁ Χάρτης 19 δείχνει πώς ἡ βαθμολογική κλίμακα ἀφοσίωσης κατανέμει τίς κοινότητες σέ ζῶνες λιγότερο ἢ περισσότερο συμπαγεῖς (βλέπε ἐπίσης καί τό Παράρτημα 1): τά βόρεια χωριά τῆς Κόνιτσας, τό Μέτσοβο μέ τά γειτονικά χωριά πρὸς νότον καί στό ἀνατολικό Ζαγόρι, ὅπως καί ἡ νότια Δωδώνη, παρουσιάζουν ὑψηλούς βαθμούς ἀφοσίωσης. Ἀντίθετα, ὅλη ἡ ζώνη γύρω ἀπό τόν ὑποθετικό ἄξονα βορειο-δυτικά / νοτιο-ανατολικά, πού χωρίζει τό νομό στά δύο (Πωγώνι, δυτικό Ζαγόρι, βόρεια Κουρέντα-Τσαρκοβίστα, χωριά τῶν Ἰωαννίνων, νότιο Μαλακάσι), παρουσιάζει μᾶλλον χαμηλούς ἢ καί πολύ χαμηλούς βαθμούς ἀφοσίωσης.

Ἐπὶ τοῦτο ἔστω ἄραγε κάποια σχέση ἀνάμεσα στό βαθμό ἀφοσίωσης καί τά κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά τῶν κοινοτήτων; Μέ ἄλλα λόγια, οἱ σχέσεις πελατείας, πού ὑποτίθεται ὅτι ἐκφράζει αὐτή ἡ μεταβλητή, ἐπηρεάζονται, καί σέ ποιό βαθμό, ἀπό τή συμπεριφορά τῶν ἀνεξάρτητων μεταβλητῶν, πού θεωροῦνται ὡς δείκτες τῆς κοινωνικότητας τῶν χωριῶν; Μιά ἀντιπαραθέση τοῦ Χάρτη 19, ἀφ' ἑνός καί τῶν Χαρτῶν 2, 3, 4 καί 5, ἀφ' ἑτέρου ἐπιτρέπει νά διαφανοῦν ὀρισμένες χαρακτηριστικές συσχετίσεις, τίς ὁποῖες οἱ

ΔΕΙΚΤΗΣ ΣΥΝΟΛΙΚΗΣ ΑΦΟΣΙΩΣΗΣ
ΣΕ ΕΝΑΝ Η ΠΕΡΙΣΣΟΤΕΡΟΥΣ ΥΠΟΨΗΦΙΟΥΣ
(Έκλογές 1956-58-61-63-64)

19

Βαθμολογική κλίμακα
αφοσίωσης
%

- 1 ■ +65
- 2 ▨ 56-65
- 3 ▩ 46-55
- 4 ▪ 36-45
- 5 □ 26-35
- 6 ◻ -25

* Έλλειψη στοιχείων

ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΕΚΛΟΓΙΚΩΝ ΦΕΟΥΔΩΝ
(Από το 1956 ως το 1964)

18

- 1 ■ Σταθερό προσωπικό φέουδο
- 2 ▨ Σταθερή επημερισμένη άφοσίωση
- 3 ▩ Προσωπικό φέουδο: άλλαγή προστάτη
- 4 ▪ Ατομικό φέουδο σέ πτώση
- 5 □ Επημερισμένη άφοσίωση σέ πτώση
- 6 ◻ Νέο φέουδο
- 7 ◻ Έλλειψη φέουδου

* Έλλειψη στοιχείων

πίνακες συνάφειας, πού παρουσιάζουμε στή συνέχεια, συγκεκριμενοποιούν καί άποσαφηνίζουν περισσότερο (βλέπε Πίνακες V έως X): οί τιμές τής εξαρτημένης μεταβλητής διαμοιράστηκαν σέ 3 τάξεις μεγέθους, οί άλλες μεταβλητές εἶναι διχοτομικές μέ εξαίρεση τό δημογραφικό μέγεθος καί τό ύψόμετρο πού κατανέμονται σέ τρεῖς κατηγορίες ὡστε νά άποδοθεῖ ἡ ἰδιαιτερότητα τής συμπεριφορᾶς τῶν πολύ μικρῶν κοινοτήτων, ὅπως καί τῶν ὄρεινῶν κοινοτήτων άπέναντι στίς ἡμιορεινές. Τά άποτελέσματα τῶν διασταυρώσεων δίνονται σέ ποσοστά πού παραπέμπουν στούς άριθμούς οί ὁποῖοι ἔμφανίζονται σέ παρένθεση στό τέλος κάθε στήλης.

ΠΙΝΑΚΑΣ V. Δημογραφικό μέγεθος τής κοινότητας
(Ἄριθμός κατοίκων)

Βαθμός άφοσίωσης	α	β	γ
	(-200 κάτοικοι)	(200-500 κάτοικοι)	(+ 500 κάτοικοι)
1 (+55%)	18%	32%	34%
2 (36-54%)	35%	40%	44%
3 (-35%)	47%	28%	22%
Ἄριθμός κοινοτήτων	(86)	(151)	(68) (Σύνολο 305)

ΠΙΝΑΚΑΣ VI. Διάρθρωση ἡλικιῶν

(% νέων - 14 χρόνων)

Βαθμός άφοσίωσης	α	β
	+ 30%	- 29%
1 (+55%)	37%	19%
2 (36-54%)	42%	32%
3 (-35%)	21%	48%
Ἄριθμός κοινοτήτων	(172)	(137) (Σύνολο 309)

ΠΙΝΑΚΑΣ VII. *Άναλογία ανδρών / γυναικών*

(% γυναίκες)

Βαθμός άφοσίωσης	α (+56%)	β (-55%)	
1 (+55%)	27%	31%	
2 (36-54%)	36%	43%	
3 (-35%)	37%	26%	
Άριθμός κοινοτήτων	(156)	(150)	(Σύνολο 306)

ΠΙΝΑΚΑΣ VIII. *Γενικός αναλφαβητισμός*

(% επί του συνολικού πληθυσμού)

Βαθμός άφοσίωσης	α (+22%)	β (-21%)	
1 (+55%)	27%	30%	
2 (36-54%)	40%	40%	
3 (-35%)	33%	30%	
Άριθμός κοινοτήτων	(127)	(182)	(Σύνολο 309)

ΠΙΝΑΚΑΣ IX. *Άναλφαβητισμός των νέων*

(% επί του πληθυσμού -44 χρονών)

Βαθμός άφοσίωσης	α (+10%)	β (-9%)	
1 (+55%)	30%	27%	
2 (36-54%)	39%	(37%)	
3 (-35%)	30%	35%	
Άριθμός κοινοτήτων	(127)	(182)	(Σύνολο 309)

ΠΙΝΑΚΑΣ Χ. Ύψόμετρο
(Όρεινές, ήμιορεινές και πεδινές κοινότητες)

Βαθμός άφοσίωσης	α (+800 μ.)	β (600-800 μ.)	γ (-600 μ.)
1 (+55%)	33%	24%	28%
2 (36-54%)	47%	35%	38%
3 (-35%)	20%	41%	34%
Αριθμός κοινοτήτων	(97)	(87)	(121) (Σύνολο 305)

Οι πιο πάνω πίνακες δείχνουν την ύπαρξη μιᾶς ιδιαίτερης ευαίσθησας τῆς μεταβλητῆς «άφοσίωση» ἀπέναντι σέ τρεῖς μεταβλητές: δημογραφικό μέγεθος τῆς κοινότητας, διάρθρωση ἡλικιῶν καί ὑψόμετρο. Σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τό μέγεθος τῆς κοινότητας (Πίνακας V), παρατηροῦμε ὅτι οἱ διαφορές τιμῶν ἀνάμεσα στίς στήλες εἶναι ἀρκετά χαρακτηριστικές (-14 καί -2, δηλαδή συνολική διαφορά ἀνάμεσα στά ἀκραῖα μεγέθη +16 γιά τήν τάξη 1 τοῦ βαθμοῦ άφοσίωσης καί +19 καί +6, δηλαδή συνολικά +25, γιά τήν τάξη 3 τοῦ βαθμοῦ άφοσίωσης) καί ὅτι αὐτές οἱ διαφορές διατάσσονται κατά συμμετρικό τρόπο, ἀρχίζοντας ἀπό τίς πιο μικρές καί φτάνοντας μέχρι τίς πιο μεγάλες κοινότητες. Οἱ κοινότητες μέ λιγότερους ἀπό 200 κατοίκους ξεχωρίζουν καθαρά σέ σχέση μέ τίς ὑπόλοιπες, ἀπό τή μικρή σημασία πού φαίνεται νά ἀποδίδουν στίς σχέσεις πελατείας. Ἀκόμα σημαντικότερες εἶναι οἱ διαφορές πού ὀφείλονται στή διάρθρωση τῶν ἡλικιῶν (Πίνακας VI): +18 γιά τήν τάξη 1 καί -26 γιά τήν τάξη 3 τοῦ βαθμοῦ άφοσίωσης γεγονός πού τονίζει τήν ὑπεροχή τῶν σχέσεων πελατείας σέ κοινότητες μέ νέο καί δυναμικό πληθυσμό. Σ' ὅ,τι ἀφορᾶ τή μεταβλητή «ὑψόμετρο» (Πίνακας Χ), οἱ διαφορές, μέ τή σειρά πού διατάσσονται, δείχνουν πώς τά ὄρεινά χωριά εἶναι τά πιο εὐνοϊκά διατεθειμένα ἀπέναντι στίς σχέσεις πελατείας (συνολική διαφορά +9 γιά τήν τάξη 1 καί -21 γιά τήν τάξη 3), ἀκολουθούμενα ἀπό τά πεδινά χωριά (διαφορά +5 γιά τήν τάξη 1 καί -14 γιά τήν τάξη 3), ἐνῶ τά ἡμιορεινά χωριά κατέχουν τήν τελευταία θέση (διαφορά +4 γιά τήν τάξη 1 καί -7 γιά τήν τάξη 3).

Αὐτές οἱ συσχετίσεις διαφωνοῦν ἐν μέρει μέ τίς συσχετίσεις πού παρατηροῦμε ἀνάμεσα σέ κάθε μιά ἀπό αὐτές τίς τρεῖς μεταβλητές καί στίς δύο ὑπόλοιπες ὅπως εἶδαμε στό III μέρος αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου: ἂν τό μέγεθος τῆς κοινότητας καί ἡ διάρθρωση κατά ἡλικία συσχετίζονται μέ θετικό τρόπο ἀνάμεσά τους (ἰσορροπημένη δημογραφική κατάσταση τῶν μεγάλων κοινοτήτων), ἡ συσχέτιση τῆς καθεμιᾶς ἀπ' αὐτές μέ τό ὑψόμετρο εἶναι ἀρνητική (μεγάλο ποσοστό μικρῶν κοινοτήτων καί κοινοτήτων μέ γηρασμένο πληθυσμό

μεταξύ τῶν ὄρεινῶν κοινοτήτων), πράγμα πού, ἀπό πρώτη ἄποψη, διαφεύδει τίς μονοσήμαντες ἐπιδράσεις αὐτῶν τῶν τριῶν μεταβλητῶν πάνω στήν ἀφοσίωση. Θά δοῦμε πῶς αὐτό τό φαινόμενο, συχνό ὅταν πρόκειται γιά μιά περίπλοκη σχέση ἀνάμεσα σέ μεταβλητές, μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ μέσω τῆς πολυ-παραγοντικῆς ἀνάλυσης πού θά ἐπιχειρήσουμε στή συνέχεια.

Ἀντίθετα, οἱ μεταβλητές: σχέση ἀνδρῶν/γυναικῶν, γενικός ἀναλφαβητισμός καί ἀναλφαβητισμός τῶν νέων δέν φαίνεται νά ἔχουν ἰδιαίτερα ἐνδεικτικές σχέσεις μέ τή μεταβλητή τῆς ἀφοσίωσης. Παρ' ὅλα αὐτά ὅμως γίνεται αἰσθητή μιά ἐλαφρά τάση πρὸς τήν ἀπουσία ἐκλογικῆς ἀφοσίωσης στίς κοινότητες ὅπου πλειοψηφεῖ ὁ γυναικεῖος πληθυσμός (βλέπε Πίνακα VII: διαφορές -4 καί $+11$).⁴² Ὅσο γιά τή συμπεριφορά τῶν δύο ἄλλων μεταβλητῶν (βλέπε Πίνακες VIII καί IX), ἡ φαινομενική ἀπουσία ἐνδεικτικῆς συσχέτισης μέ τήν ἐξαρτημένη μεταβλητή δέν θά πρέπει νά δημιουργεῖ ἀταπάτες σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τή σημασία τῶν πραγματικῶν ἀποτελεσμάτων τους: ὅπως εἶδαμε, ὁ ἀναλφαβητισμός εἶναι πολύ λιγότερο διαδεδομένος στίς ὄρεινές κοινότητες, ὅπως καί στίς κοινότητες μέ γηρασμένο πληθυσμό· ὅμως, οἱ πίνακες πού προηγήθηκαν δείχνουν πῶς οἱ μεταβλητές «ὑψόμετρο» καί «διάρθρωση ἡλικιῶν» ἔχουν προφανεῖς μέν ἀλλά ἀντιφατικές συνέπειες (σημασία τῶν σχέσεων πελατείας στίς ὄρεινές κοινότητες, ἀποδυνάμωσή τους στίς κοινότητες μέ γηρασμένο πληθυσμό), πράγμα πού στούς Πίνακες VIII καί IX μεταφράζεται σέ ἔλλειψη ὁποιασδήποτε σχέσης, δεδομένου ὅτι καί οἱ δύο τάσεις ἀλληλοεκμηδενίζονται. Ἡ χρησιμοποίησή — στήν ἀρχή διαδοχικά καί μετά ταυτόχρονα — αὐτῶν τῶν δύο μεταβλητῶν ὡς «μεταβλητῶν-ἐλέγχου» μεταβάλλει τή σχέση πού διακρίναμε ἀρχικά ἀνάμεσα στόν ἀναλφαβητισμό καί τήν ἐκλογική ἀφοσίωση καί δείχνει τήν ὕπαρξη μιᾶς «διαθλασμένης» ἐπίδρασης τῆς πρώτης πάνω στή δεύτερη.

V. Σχεδιάγραμμα κοινωνικο-εκλογικῆς τυπολογίας

Ἡ πολυ-παραγοντική ἀνάλυση μᾶς δίνει τή δυνατότητα νά ἐλέγξουμε τήν ἀξιοπιστία τοῦ βαθμοῦ ἐκλογικῆς ἀφοσίωσης ὡς δείκτη τῶν σχέσεων πελα-

42. Ἡ μονογραφική παρατήρηση (Γρεβενίτι, 1961) ἔδειξε πράγματι πῶς ἡ πιό ἐνεργή «ἀριστερή» ομάδα τοῦ χωριοῦ ἀποτελοῦνταν ἀπό τίς «μοναχικές γυναῖκες». Ἐπρόκειτο γιά γυναῖκες στήν πλειοψηφία τους χῆρες πολέμου ἢ γιά γυναῖκες πού ὁ ἀντρας ἢ ὁ πατέρας τους ἐγκατέλειψε τό χωριό ἐξαιτίας τοῦ ἐμφύλιου πολέμου. Ἡ ἀπόλυτη αὐτονομία αὐτοῦ τοῦ τμήματος τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ χωριοῦ ἀπέναντι στόν διοικητικό μηχανισμό ἐξηγεῖ τήν ἀδυναμία τῶν σχέσεων πελατείας νά ἐπιδράσουν στήν ἐκλογική τους συμπεριφορά. Ἄν διαθέταμε ἀριθμητικά στοιχεῖα πού νά μᾶς ἐπιτρέπουν νά διακρίνουμε τήν ὑποχρεωτική μετανάστευση τῶν ἐτῶν 1947-1952 ἀπό τήν ὑπόλοιπη ἀγροτική ἐξοδο ἕως τό 1961, γιά τό σύνολο τοῦ νομοῦ, ἡ εἰσαγωγή αὐτῆς τῆς «μεταβλητῆς - ἐλέγχου» στήν ἀρχική σχέση τοῦ Πίνακα VII πιθανότατα θά τήν τροποποιούσε, ἐνισχύοντας τή σχέση $+ \text{γυναῖκες} / -\text{ἀφοσίωση}$ σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τά χωριά πού γνώρισαν σημαντική ἀναγκαστική μετανάστευση.

τείας, νά κάνουμε όρισμένες υποθέσεις ως προς τήν έρμηνεία τών περίπλοκων σχέσεων ανάμεσα στίς μεταβλητές καί νά προτείνουμε μιά τυπολογία τών κοινωνικο-εκλογικῶν χώρων τοῦ νομοῦ πού νά συνδέεται μέ τήν άφετηριακή μας προβληματική. Αὐτή ἡ μέθοδος, παρά τά λεπτά προβλήματα πού θέτει στή μελέτη τών αίτιακῶν σχέσεων,⁴³ μοιάζει νά άποτελεῖ τόν πιό σίγουρο δρόμο καί σχετικά τόν πιό άπλό γιά μιά σφαιρική κατανόηση τοῦ φαινομένου, δεδομένης τῆς παρούσας κατάστασης τών γνώσεών μας πάνω στό θέμα, ὅπως καί τῆς φύσης τοῦ ὕλικου μας.

Άπό τίς ἔξι μεταβλητές, πού οἱ άρχικές σχέσεις τους μέ τήν έξαρτημένη μεταβλητή αναλύθηκαν παραπάνω, κρατήσαμε τίς τρεῖς, μιά δημογραφική μεταβλητή (τή διάρθρωση ἡλικιῶν), μιά γεωγραφική μεταβλητή (τό ὕψόμετρο) καί μιά πολιτισμική μεταβλητή (τόν άναλφαβητισμό τών νέων)⁴⁴ καί τίς ὑποβάλαμε σέ πολλαπλές διασταυρώσεις. Ἡ διαδοχική είσαγωγή τών μεταβλητῶν, «ὕψόμετρο» καί «διάρθρωση ἡλικιῶν», ως «ένδιάμεσων» μεταβλητῶν, στίς διασταυρώσεις τών Πινάκων IX καί X, μεταβάλλει σημαντικά τά άποτελέσματά τους καί άπαντᾶ στά έρωτήματα πού έθεσε ἡ συμπεριφορά τών ανεξάρτητων μεταβλητῶν στήν άρχική σχέση. Ο Πίνακας XI έκθέτει τίς συνέπειες τοῦ ὕψόμετρου πάνω στή σχέση ανάμεσα στόν άναλφαβητισμό τών νέων καί τήν άφοσίωση.

Παρατηροῦμε πώς ἡ μηδενική σχέση τοῦ Πίνακα IX γίνεται σχετικά σημαίνουσα μετά τή διχοτόμηση τών κοινοτήτων σέ ὄρεινές καί ἡμιορεινές-πεδινές: άρνητική γιά τίς πρώτες (διαφορά -5), θετική γιά τίς δεύτερες (διαφορά +8). Μ' άλλα λόγια, τά ὕψηλά ποσοστά άναλφαβητισμοῦ τείνουν νά έξασθενίζουν τίς σχέσεις πελατείας στά ὄρεινά χωριά, ὅπου οἱ τελευταῖες αὐτές κατέχουν σημαντική θέση (33%) καί νά τίς ένισχύουν στά ἡμιορεινά καί πεδινά χωριά, ὅπου, αντίθετα ὑποχωροῦν (27%). Αὐτή ἡ τυπική συνέπεια άλληλεπίδρασης δείχνει πώς ἡ έπήρεια τών δύο μεταβλητῶν επάνω στήν άφοσίωση εἶναι συ-σχετική, ἡ επίδραση τῆς πρώτης έξαρτᾶται άπό εκείνη τῆς

43. Αὐτά τά προβλήματα, καθώς κι εκείνα πού αναφέρονται στό τυπολογικό έγχείρημα, έξετάζονται σέ δύο θεμελιώδη έργα πού έκδόθηκαν ὑπό τή διεύθυνση τών R. Boudon καί P. Lazarsfeld: *L'analyse empirique de la causalité*, Paris - The Hague, Mouton, 1966, καί *Le vocabulaire des Sciences Sociales*, στόν ἴδιο έκδότη, 1965.

44. Οἱ τρεῖς μεταβλητές πού άποκλείονται άπό αὐτή τήν άνάλυση εἶναι «ἡ σχέση άνδρες/γυναῖκες», τό «μέγεθος τῆς κοινότητας» καί ὁ «γενικός άναλφαβητισμός»: ἡ πρώτη άποκλείστηκε έξαιτίας τοῦ χαμηλοῦ βαθμοῦ επίδρασῆς της στήν έξαρτημένη μεταβλητή καί έξαιτίας τῆς άντικειμενικῆς άδυναμίας νά καταφύγουμε σέ στατιστικά δεδομένα, πού, σύμφωνα μέ τίς υποθέσεις μας, πιθανόν νά ένίσχυαν αὐτή τήν επίδραση γιά ὀρισμένες κατηγορίες χωριῶν· ἡ δεύτερη, έπειδή, έχοντας στενό δεσμό μέ τή μεταβλητή «διάρθρωση ἡλικιῶν», μπορεῖ νά θεωρηθεῖ άντικαταστάσιμη άπό τήν τελευταία· ὅσο γιά τήν τρίτη, πού συνδέεται πολύ στενά μέ τή μεταβλητή «άναλφαβητισμός τών νέων», άποκλείστηκε σέ ὄφελος τῆς τελευταίας, πού εἶναι πιό κατάλληλη νά προσμετρήσει τήν πρόσβαση τών χωριῶν στό εκπαιδευτικό σύστημα κατά τή διάρκεια τών τελευταίων δεκαετιῶν.

ΠΙΝΑΚΑΣ XI. Έκλογική άφοσίωση σέ συνάρτηση μέ τόν αναλφαβητισμό τῶν νέων καί τό ύψόμετρο

Άφοσίωση	Όρεινές κοινότητες 33%		Ήμιορεινές καί πεδινές κοινότητες 27%	
	Ύψηλός αναλφα- βητισμός	Χαμηλός αναλφα- βητισμός	Ύψηλός αναλφα- βητισμός	Χαμηλός αναλφα- βητισμός
1 (+55%)	29%	34%	31%	23%
Άριθμός κοινοτήτων	(31)	(67)	(96)	(115) (Σύνολο 309)

ΠΙΝΑΚΑΣ XII. Έκλογική άφοσίωση σέ συνάρτηση μέ τόν αναλφαβητισμό τῶν νέων καί τή διάρθρωση ηλικιωῶν

Άφοσίωση	Δημογραφική ζωτικότητα 37%		Δημογραφική άνισορροπία 19%	
	Ύψηλός αναλφα- βητισμός	Χαμηλός αναλφα- βητισμός	Ύψηλός αναλφα- βητισμός	Χαμηλός αναλφα- βητισμός
1 (+55%)	37%	36%	18%	19%
Άριθμός κοινοτήτων	(84)	(88)	(43)	(94) (Σύνολο 309)

δεύτερης καί αντίστροφα. Τό αποτέλεσμα εἶναι ἄξιο προσοχῆς καί γιά τόν πρόσθετο λόγο ὅτι ἡ χρησιμοποίηση τῆς διάρθρωσης ηλικιωῶν ὡς μεταβλητῆς ἐλέγχου στήν ἴδια σχέση, δέν τήν μεταβάλλει διόλου (βλ. Πίνακα XII).

Ἡ συσχέτιση πού ἐπισημάνσαμε στόν ἀρχικό πίνακα (IX) παραμένει πάντα μηδενική: ἡ δημογραφική κατάσταση, παρ' ὅλο πού εἶναι στενά συνδεδεμένη μέ τήν άφοσίωση (37% πρὸς 19%), δέν ἔχει καμιά επίδραση σ' αὐτήν, ἀντίθετα μ' αὐτό πού συμβαίνει μέ τή γεωγραφική κατάσταση τῶν κοινοτήτων.

Αὐτές οἱ δύο μεταβλητές, ἡ δημογραφική καί ἡ γεωγραφική, φαίνεται πῶς ἐπιδροῦν ἐπάνω στήν άφοσίωση μᾶλλον ἀνεξάρτητα ἢ μιά ἀπό τήν ἄλλη. Στόν Πίνακα XIII διαπιστώνουμε πῶς ἡ σχέση ἀνάμεσα στό ύψόμετρο καί στήν άφοσίωση τοῦ Πίνακα X ὑφίσταται σημαντική μεταβολή μετά τήν παρέμβαση τῆς δημογραφικῆς μεταβλητῆς:

ΠΙΝΑΚΑΣ XIII. Έκλογική άφοσίωση σέ συνάρτηση μέ τό ύψόμετρο καί τή διάρθρωση ηλικιω̄ν

Άφοσίωση	Δημογραφική ζωτικότητα 37%		Δημογραφική άνισορροπία 19%	
	Όρεινές κοινότητες	Ήμιορεινές καί πεδινές κοινότητες	Όρεινές κοινότητες	Ήμιορεινές καί πεδινές κοινότητες
1 (+55%)	37%	36%	28%	14%
Άριθμός κοινοτή- των	(48)	(124)	(50)	(87) (Σύνολο 309)

Ή άρχική διαφορά έξαφανίζεται στήν άριστερή πλευρά του πίνακα, αλλά ένισχύεται σημαντικά στή δεξιά πλευρά (+15), πράγμα πού σημαίνει πώς ό γεωγραφικός παράγοντας έπιδρά στήν άφοσίωση μόνο κάτω από συνθήκες δημογραφικής κρίσης. Στήν πραγματικότητα, δεδομένου ότι οι δύο μεταβλητές παρουσιάζουν ισχυρή συσχέτιση μεταξύ τους (όπως είδαμε, οι όρεινές κοινότητες βρίσκονται κάτω από συνθήκες δημογραφικής άνισορροπίας σέ πολύ μεγαλύτερο ποσοστό άπ' ό,τι οι υπόλοιπες) διατηροϋν ή κάθε μιά ιδιαίτερη έπιρροή επάνω στήν έξαρτημένη μεταβλητή.

Άν παρατηρήσουμε τώρα τήν ταυτόχρονη επίδραση των τριών επεξηγηματικών μεταβλητών, λαμβανομένων κατά σειρά, σύμφωνα μέ τήν επίδρασή τους επάνω στήν υπό έξήγηση μεταβλητή (βλέπε Πίνακα XIV), διαπιστώνουμε πώς οι συνέπειές τους άλλοτε αναστρέφονται, άλλοτε μετριάζονται καί άλλοτε συσσωρεύονται, προσδιορίζοντας ιδιαίτερους κοινωνιολογικούς τύπους (τά μεγέθη στα όποια αναφέρονται τά ποσοστά δίνονται πάντα σέ παρένθεση).

Μποροϋμε νά επιχειρήσουμε τήν άνάλυση του Πίνακα XIV μέ τή βοήθεια τριών κατά προσέγγιση τυπολογικών έρμηνειών:

Ή πρώτη ένεργεί μιά θεμελιώδη διχοτόμηση ανάμεσα σέ κοινότητες οι όποιες διαθέτουν νέο καί δυναμικό πληθυσμό καί σέ κοινότητες μέ γηρασμένο πληθυσμό, διχοτόμηση πού οι συνέπειές της στίς σχέσεις πελατείας μοιάζουν νά είναι καθοριστικές (διαφορά -18). Μιά εϋλογη υπόθεση για τήν έξήγηση αυτού του φαινομένου είναι ότι ή άγροτική έξοδος ή όποια οδηγεί τίς κοινότητες του δεύτερου τύπου στή δημογραφική κατάρρευση, προκαλεί ταυτόχρονα καί τή μαζική αναχώρηση των τοπικών ήγεσιών, γεγονός πού άποδιαρθρώνει τό παραδοσιακό σύστημα των διαπροσωπικών έξαρτήσεων. Άν δεχτοϋμε τήν άρχή πώς ό κομματάρχης-τοπικός ένδιάμεσος άποτελεί τήν κεντρική προσωπικότητα αυτού του συστήματος, κατανοοϋμε τήν άποφασιστική σημασία πού έχει για τήν επιβίωση του ρόλου του ή διατήρηση ενός ελάχιστου επίπεδου άγροτικής κοινωνικότητας.

Ἡ δεύτερη κατά προσέγγιση τυπολογική ἐρμηνεία διαιρεῖ στά τέσσερα αὐτά τά δύο μεγάλα σύνολα, μέ τήν παρέμβαση τῆς γεωγραφικῆς θέσης τῶν κοινοτήτων: ὄρεινά χωριά καί ἡμιορεινά ἢ πεδινά χωριά μέ δυναμική δημογραφία, ὄρεινά χωριά καί ἡμιορεινά ἢ πεδινά χωριά πού βυθίζονται στόν δημογραφικό μαρασμό. Οἱ συνέπειες τῶν δύο μεταβλητῶν ἐπάνω στήν ἀφοσίωση ἀποκτοῦν σωρευτικό χαρακτήρα: οἱ ἡμιορεινές καί πεδινές κοινότητες ἀμβλύνουν τήν ἐπιρροή τῶν σχέσεων πελατείας, οἱ ὄρεινές κοινότητες τήν ἐνισχύουν καί αὐτή ἡ ἐπίδραση ἐκφράζεται μέν δειλά στήν περίπτωση τῶν δημογραφικά «νέων» χωριῶν, ὅμως γίνεται σημαντική γιά τό σύνολο τῶν «γηρασμένων» χωριῶν (τό ποσοστό αὐτῆς τῆς τελευταίας κατηγορίας ἐλαττώνεται ἀπό 19% σέ 14% γιά τίς ἡμιορεινές καί πεδινές κοινότητες ἐνῶ φθάνει τό 28% στίς ὄρεινές). Αὐτή ἡ κλίση τῶν ὄρεσίβιων πρός τήν ἐκλογική ἀφοσίωση θά μπορούσε νά ἐξηγηθεῖ ὡς συνέπεια τῆς γεωγραφικῆς καί κοινωνικο-οικονομικῆς ἀπομόνωσης πού (σέ ἀντίθεση μέ ὅτι συμβαίνει στήν πεδιάδα, ἀνοικτή σέ μιά ποικιλία ἐπιρροῶν οἱ ὁποῖες τήν μεταβάλλουν σέ προνομιοῦχο πεδίο σύγκρουσης ἀντίπαλων κοινωνικῶν δυνάμεων) ὑποχρεώνει τά ὄρεινά χωριά νά ἀναδιπλωθοῦν στόν ἑαυτό τους καί νά ἀναζητήσουν στηρίγματα σέ κάποιον ἰσχυρό ἐξωτερικό προστάτη, ἱκανό νά ἐγγυηθεῖ τήν ἐπιβίωσή τους. Ἡ μνήμη τῶν παλαιῶν κοινοτικῶν παραδόσεων καί τῶν προνομίων τῶν κουτσοβλάχικων ἰδιαίτερα χωριῶν, ὅπως καί οἱ σύγχρονοι ἀγῶνες γιά τή διατήρηση τοῦ κοινοτικοῦ ἐλέγχου στά πλούσια δάση τῆς περιοχῆς,⁴⁵ προφανῶς δέν ἀποτελοῦν ξένα στοιχεῖα σ' αὐτή τήν προσήλωση τῶν ὄρεινῶν πληθυσμῶν στίς σχέσεις πελατείας, προσήλωση τόσο ἰσχυρή πού φθάνει μάλιστα νά ἐξουδετερώνει καί νά ἀντιστρέφει τίς ἀντίθετες τάσεις πού ἐκφράζει ἡ δημογραφική κατάρρευση.

Ἡ τρίτη κατά προσέγγιση τυπολογική ἐρμηνεία, τέλος, κατανέμει τίς κοινότητες σέ ὀκτώ τύπους, πού δημιουργοῦνται ἀπό τήν ταυτόχρονη ἐπέμβαση τῆς δημογραφικῆς, τῆς γεωγραφικῆς καί τῆς πολιτισμικῆς μεταβλητῆς. Ὅπως ἔχουμε ἤδη παρατηρήσει, ἡ συμπεριφορά αὐτῆς τῆς τελευταίας μεταβλητῆς, σέ σχέση μέ τήν ἐκλογική ἀφοσίωση, εἶναι ἀντιφατική, ἀνάλογα μέ τό ἂν πρόκειται γιά τά ὄρεινά ἢ γιά τά ἡμιορεινά καί πεδινά χωριά, κι αὐτό ἀνεξάρτητα ἀπό τή δημογραφική τους κατάσταση: ἓνα χαμηλό ποσοστό ἀναλφαβητισμοῦ ἐνισχύει ἀκόμα περισσότερο τήν κυριαρχία τῶν σχέσεων πελατείας στά ὄρεινά χωριά (γιά τά «νέα» χωριά τό ποσοστό αὐξάνει ἀπό 37% σέ 38%,

45. Αὐτά τά δάση ἀντιπροσωπεύουν τήν κύρια, ἂν ὄχι καί τή μοναδική, πηγή τοῦ κοινοτικοῦ προϋπολογισμοῦ στίς ὄρεινές περιοχές καί συντηροῦν ἓναν σημαντικό ἀριθμό ἀπό οἰκογένειες δασεργατῶν ὀργανωμένων σέ δασικούς συνεταιρισμούς. Οἱ φῆμες, πού διαδίδονταν ἀπό καιρό σέ καιρό, κατά τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '60, ὡς πρός τήν ἐνδεχόμενη μετατροπή αὐτῶν τῶν δασῶν σέ «ἐθνικούς δρυμούς», προκαλοῦσαν σοβαρή ἀνησυχία σ' ὄλη τήν περιοχή καί τροφοδοτοῦσαν πολλές ζωηρές συζητήσεις ἀνάμεσα στούς ἀγρότες καί τούς ὑποψήφιους στή διάρκεια τῆς προεκλογικῆς περιόδου.

γιατά «γηρασμένα» χωριά από 28% σέ 31% — τύποι 8 καί 4) ένῶ τίς έξασθενίζεη στίς πεδιάδες (τά ποσοστά μειώνονται από 36% σέ 35% γιατά «νέα» χωριά καί από 14% σέ 10% γιατά «γηρασμένα» χωριά —τύποι 5 καί 1). Ἀντίστροφα ἕνα ὑψηλό ποσοστό ἀναλφαβητισμοῦ εἴτε δέν ἐνισχύει, εἴτε έξασθενίζεη σημαντικά αὐτές τίς σχέσεις στίς ὄρεινές περιοχές (ἀπό 37% σέ 37% γιατά «νέα» χωριά, ἀπό 28% σέ 16% γιατά «γηρασμένα» χωριά—τύποι 7 καί 2), ένῶ τίς ἐνισχύει στήν πεδιάδα (ἀπό 36% σέ 37% γιατά «νέα» χωριά καί ἀπό 14% σέ 19% γιατά «γηρασμένα» χωριά—τύποι 6 καί 3).

Ἡ πολιτισμική παράδοση τῶν ὄρεινῶν χωριῶν, ὅπως καί ἡ μεταπολεμική πρόσβαση στήν ἐκπαίδευση τῶν πεδινῶν χωριῶν, προσφέρουν μιά ἀληθοφανή ἐρμηνεία γι' αὐτή τή συμπεριφορά: τό χαμηλό ποσοστό ἀναλφαβητισμοῦ ἀποτελεῖ γιατά πρῶτα ἕνα σοβαρό ἐμπόδιο στήν ἀποσύνθεση τῶν κοινοτικῶν τους δομῶν στό μέτρο πού μεταφράζει μιά κάποια δυνατότητα ἀνανέωσης τῶν τοπικῶν ἡγεσιῶν καί διατήρησης τῆς παράδοσης: θά μπορούσε μάλιστα κανεῖς νά ὑποστηρίξει πῶς οἱ ἀναλφάβητοι, στοιχεῖα μᾶλλον περιθωριακά καί μή ἐπαρκῶς ἐνσωματωμένα στήν τοπική ὄρεινή κοινωνία, εἶναι οἱ πρῶτοι πού ὑπόκεινται στήν ἔλξη τῆς ἀγροτικῆς ἐξόδου καί ἐγκαταλείπουν τό χωριό, πράγμα πού ἐνισχύει τήν ἐσωτερική του συνοχή. Γιατά ἡμιορεινά καί πεδινά χωριά πού δέν ἔχουν αὐτή τήν παράδοση, ὁ ἴδιος παράγοντας θά πρέπει νά ἐξηγηθεῖ, ἀντίθετα, σάν μιά κατάκτηση τῶν νεώτερων γενεῶν ἡ ὁποία συνοδεύει καί διευκολύνει τήν ἐνσωμάτωσή τους στή συνολική κοινωνία, ἐνσωμάτωση πού γεννάει νέες κοινωνικές ἐντάσεις οἱ ὁποῖες ὑποβάλλουν σέ δοκιμασία τίς παραδοσιακές σχέσεις τῆς κοινωνίας τῶν χωριῶν.

Ἀνάμεσα στούς 8 τύπους, οἱ δύο (1 καί 8) ἀποτελοῦν κατά κάποιον τρόπο τούς ἰδεότυπους τῆς ἀπουσίας ἢ τῆς παρουσίας τῶν σχέσεων πελατείας σέ μιά κοινότητα. Ἄν θεωρήσουμε τίς τρεῖς ἀνεξάρτητες μεταβλητές μας ὡς ἀντίστοιχα κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά τῶν χωριῶν διαπιστώνουμε ἕνα σωρευτικό φαινόμενο πού οἱ παρακάτω πίνακες προβάλλουν ἀνάγλυφα (βλέπε Πίνακες XV καί XVI).

ΠΙΝΑΚΑΣ XV. Κοινότητες

Κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά	Βαθμός ἀφοσίωσης 1 (+ 55%)
0 Δημογραφική ζωτικότητα	37% (172)
1 Δημογραφική ἀνισορροπία	19% (137)
2 Δημογραφική ἀνισορροπία + κοινότητες ἡμιορεινές καί πεδινές	14% (87)
3 Δημογραφική ἀνισορροπία + κοινότητες ἡμιορεινές καί πεδινές + χαμηλός ἀναλφαβητισμός (τύπος 1)	10% (56)

ΠΙΝΑΚΑΣ ΧVI. Κοινότητες

Κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά	Βαθμός άφοσίωσης 1 (+55%)
0 Δημογραφική ανισορροπία	19% (137)
1 Δημογραφική ζωτικότητα	37% (172)
2 Δημογραφική ζωτικότητα + όρεινές κοινότητες	37% (48)
3 Δημογραφική ζωτικότητα + όρεινές κοινότητες + χαμηλός αναλφαριθμητισμός (τύπος 8)	38% (29)

Αυτά τα αποτελέσματα φαίνεται ότι μπορούν να επικυρώσουν την υπόθεση πώς υπάρχει στενή σχέση ανάμεσα στην εκλογική συμπεριφορά και την κοινωνικο-δημογραφική κατάσταση των κοινοτήτων: πράγματι, όσο περισσότερο αυτές οι κοινότητες παρουσιάζουν χαρακτηριστικά τύπου 1, τόσο περισσότερο έχουν την τάση να αποσπαστούν από τις σχέσεις πελατείας, και αντίστροφα, όσο περισσότερο παρουσιάζουν χαρακτηριστικά τύπου 8 τόσο περισσότερο προσεγγίζουν σ' αυτές.

Μπορούμε να φανταστούμε τη διάταξη των οκτώ τύπων σέ ένα «Continuum εκλογικής άφοσίωσης», τά δύο άκρα του οποίου καταλαμβάνονται από τους τύπους 1 και 8. Τους εξετάζουμε με συντομία, όπως και τις κύριες έστιες της γεωγραφικής τους διάδοσης (Χάρτες 2, 4, 5 και 19).

1. Ο πρώτος τύπος υφίσταται τις σωρευτικές επιδράσεις της αποδιάρθρωσης των παραδοσιακών αγροτικών δομών και του ανοίγματος στή συνολική κοινωνία, πού συνεπικουρείται από την εύκολια της προσπέλασης στις πόλεις, τις γεωργικές δραστηριότητες και ένα ύψηλό επίπεδο συμμετοχής στό εκπαιδευτικό σύστημα. Πρόκειται κυρίως για τις κοινότητες πρὸς νότον του Πωγωνίου, και δυτικά ή νοτιο-δυτικά των Ίωαννίνων. (Μόλις 10% στό σύνολο των κοινοτήτων των οποίων ή βαθμολογική κλίμακα άφοσίωσης ξεπερνάει τό 55%).

2. Ο δεύτερος τύπος υπόκειται επίσης στή δημογραφική κατάρρευση, αλλά οι συνέπειές της άμβλύνονται έξαιτίας της γεωγραφικής απομόνωσης και της αναδίπλωσης των κοινοτήτων σέ μιά οίκονομία σέ μεγάλο βαθμό αυτοκαταναλωτική. Αυτός ο τύπος εκπροσωπείται από όρισμένα χωριά του βορειο-δυτικού, βορειο-ανατολικού και νότιου Ζαγορίου (16%).

3. Ο τρίτος τύπος συνενώνει δημογραφικά και γεωγραφικά χαρακτηριστικά πού εύννοούν την άπουσία εκλογικής άφοσίωσης, αλλά ένα ύψηλό ποσοστό αναλφαριθμητισμού μοιάζει να αποτελεί έμπόδιο στις έξωτερικές επιρροές. Η πλειοψηφία των χωριών της πεδιάδας του Πωγωνίου στά βορειο-ανατολικά, και όρισμένα χωριά στά βορειο-δυτικά της Κουρέντα-Τσαρκοβίστα, αποτελούν μέρος αυτού του τύπου (19%).

4. Η επίδραση της δημογραφικής γήρανσης στόν τέταρτο τύπο προσ-

κρούει στην αντίσταση δύο άλλων χαρακτηριστικῶν πού εὐνοοῦν τίς σχέσεις πελατείας: ἀναδίπλωση καί πολιτισμική παράδοση πού ἐπιτρέπουν τήν ἀνανέωση τῶν ἐκλογικῶν ἡγεσιῶν. Αὐτός ὁ τύπος περιλαμβάνει τά χωριά τοῦ κεντρικοῦ καί ἀνατολικοῦ Ζαγορίου, μερικές κοινότητες στό κεντρικό τμήμα τῆς Κόνιτσας, ὅπως καί τά βόρεια ὄρεινά χωριά τοῦ Πωγωνίου (31%).

5. Ὁ τύπος πέντε προσφέρει μιά περίπτωση συμμετρικά ἀντίθεση μέ τήν προηγούμενη: δημογραφική ζωτικότητα πού εὐνοεῖ σέ ὑψηλό βαθμό τήν ἐκλογική ἀφοσίωση ἀλλά ἄμβλυνση αὐτῶν τῶν συνεπειῶν ἐξ αἰτίας τοῦ ἀνοιγματος πρὸς τά ἔξω τῶν πεδινῶν κοινοτήτων οἱ ὁποῖες παρουσιάζουν ὑψηλό βαθμό συμμετοχῆς στό ἐκπαιδευτικό σύστημα. Σ' αὐτόν τόν τύπο ἀνήκουν τά χωριά τῆς νοτιο-δυτικῆς Κόνιτσας ὅπως καί τά νοτιο-δυτικά καί νότια χωριά τῶν Ἰωαννίνων (35%).

6. Ὁ ἕκτος τύπος πλησιάζει τόν προηγούμενο σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τίς ἀντιφατικές συνέπειες τῶν δημογραφικῶν καί γεωγραφικῶν μεταβλητῶν (ζωτικότητα καί ἀνοιγμα), ἀλλά ἓνα ὑψηλό ποσοστό ἀναλφαβητισμοῦ ἐξουδετερώνει τήν ἐπίδραση τῶν ἐξωτερικῶν δυνάμεων: ὅλη ἡ νοτιο-δυτική πλευρά καί ὁ νότος τοῦ νομοῦ, ὅπως καί μερικά χωριά ἀπό τό ἀνατολικό Πωγωνί ἀνήκουν σ' αὐτή τήν περίπτωση (37%).

7. Ἡ διατήρηση τῶν παραδοσιακῶν δομῶν καί ἡ ἀναδίπλωση στόν ἑαυτό τους ὀρισμένων ὄρεινῶν κοινοτήτων, δημογραφικά δυναμικῶν, συγκλίνουν τίς συνέπειές τους στόν τύπο ἑφτά, παρόλο πού ἡ ἔλλειψη μιᾶς πολιτισμικῆς παράδοσης μοιάζει νά ἐμποδίζει αὐτούς τοὺς παράγοντες νά λειτουργήσουν σ' ὅλη τους τήν ἔκταση. Ὁ τύπος αὐτός ἐκπροσωπεῖται ἀπό τά χωριά πού βρίσκονται στά νότια τῆς κωμόπολης τοῦ Μετσόβου, ὅπως καί ἀπό μιά ὁμάδα χωριῶν βορειο-ἀνατολικά τῆς Κόνιτσας καί μιά ἄλλη στά βόρεια τῶν Ἰωαννίνων (37%).

8. Τέλος, ὁ ὄγδοος τύπος συγκεντρώνει τό σύνολο τῶν χαρακτηριστικῶν πού εὐνοοῦν τίς σχέσεις πελατείας: διατήρηση τῶν δομῶν, γεωγραφική ἀπομόνωση, πολιτισμική παράδοση. Περιλαμβάνονται σ' αὐτόν τά χωριά τοῦ βόρειου Μετσόβου, μερικές σκόρπιες κοινότητες τῆς Κόνιτσας, καί μιά μικρή νησίδα ὄρεινῶν χωριῶν στό νότιο Μαλακάσι (38%).

Αὐτή ἡ σύντομη περιγραφή τῶν κοινωνικο-ἐκλογικῶν τύπων τοῦ νομοῦ, πού συγκροτήθηκαν στή βάση στατιστικῶν στοιχείων, συναντᾷ τήν ἀφεταιριακή θεωρητική προβληματική μας σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τίς τρεῖς διαφορετικές λογικές μέ τίς ὁποῖες ἡ κοινότητα τοῦ χωριοῦ ἀπαντᾷ στοὺς καταναγκασμούς τῆς ἐξωτερικῆς διεΐσδυσης. Πράγματι, ὅλα μοιάζουν νά ἐπιβεβαιώνουν τήν ὑπόθεση πῶς οἱ κοινότητες πού ἀνήκουν στοὺς τύπους 4, 7 καί 8 ἀκολουθοῦν τήν τρίτη ἀπό τίς δυνατότητες ἀντίδρασης πού ἐπισημίσαμε στήν εἰσαγωγή μας (ἀναδίπλωση καί ἀντίσταση τῶν παραδοσιακῶν δομῶν), ἐκεῖνες πού ἀνήκουν στοὺς τύπους 5 καί 6 ἀκολουθοῦν τήν πρώτη δυνατότητα (ἀνιση καί

ακόμα άνεπαρκής διείσδυση τῶν ἐμπορευματικῶν σχέσεων) καί ἐκεῖνες πού ἀνήκουν στούς τύπους 1, 2 καί 3 τῆ δεύτερη (ὕλική ἐξαφάνιση καί ἀποδιάρθρωση τῆς παραδοσιακῆς κοινωνικότητας).

Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Στὴν πορεία αὐτῆς τῆς ἐργασίας ἐπιχειρήθηκε ἡ μελέτη τῆς ἐκλογικῆς συμπεριφορᾶς ἐνός ἀγροτικοῦ νομοῦ μέ τῆ βοήθεια ἀφ' ἐνός ὀρισμένων ὑποθέσεων οἱ ὁποῖες συνδέονται μέ μιά σφαιρική ἀντίληψη τοῦ φαινομένου «χωρικός» ὡς κατεξοχὴν ἔκφρασης μιᾶς πολιτικῆς σχέσης πού ὑλοποιεῖται στίς σχέσεις πελατείας, ἀφ' ἐτέρου μέ τῆ βοήθεια μιᾶς μεθοδολογικῆς ἀντίληψης πού βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὰ πεπατημένα τῆς ἐκλογικῆς κοινωνιολογίας. Ἔτσι, προσπαθήσαμε νά ἀναλύσουμε ὄχι τὴν κομματικὴ ψῆφο ἢ ἔστω καί τὴν προσωποποιημένη ψῆφο καθαυτή, ἀλλὰ τίς ἀδηλες διαπροσωπικές ἐξαρτήσεις τῶν ὁποίων αὐτὴ ἡ ψῆφος ἀποτελεῖ τὴν ἐξωτερικέυση: ἐξαρτήσεις πού ἀνάγονται στίς κυρίαρχες κοινωνικές σχέσεις στὴν ἐλληνικὴ ὑπαιθρο καί πού, δρώντας μέσα στό μοναδικό ἀξιοπιστο γιὰ τὴ μελέτη τους κοινωνιολογικό πλαίσιο, τὸ πλαίσιο τῆς ἀγροτικῆς κοινότητας, διαγράφουν ἀνάγλυφα μιά ἀπὸ τίς μορφές πού παίρνει στίς μέρες μας ἡ ἀγροτικὴ «πολιτικοποίηση».

Ἡ τυπολογικὴ ἀνάλυση μπόρεσε νά φωτίσει τὸν κεντρικό ρόλο πού διαδραματίζουν οἱ σχέσεις πελατείας στὴν ἐκλογικὴ ἐπιλογή καί τὴ στενὴ σχέση τους μέ ὀρισμένες ἐκφάνσεις τῆς κοινωνικότητας τῶν χωριῶν. Πιστεύουμε ἀκόμα ὅτι μπόρεσαμε νά δείξουμε πῶς αὐτὴ ἡ σχέση ὑπαγορεύει μιά κοινὴ ἐξέλιξη γιὰ τίς μὲν καί γιὰ τίς δέ, καί πῶς ἡ ὑποβάθμιση τῆς δεύτερης συνεπάγεται μιά παράλληλη ἀποδιάρθρωση τῶν πρώτων.

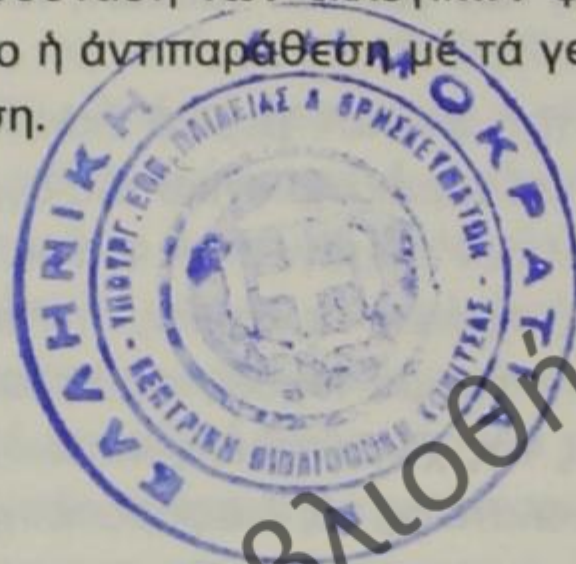
Παρόλα αὐτὰ μπορεῖ νά τεθεῖ τὸ ζήτημα τῆς ἀξιοπιστίας τῶν δεικτῶν πού ἐπιλεχτήκαν ὅπως καί τῆς εὐστοχίας τῆς τυπολογικῆς ἀντιμετώπισης: τὰ μειονεκτήματα τοῦ δείκτη τῆς τοπικῆς ἐπιρροῆς ὑπογραμμίστηκαν ἀρκετά ὥστε νά μὴ χρειάζεται νά ἐπανέλθουμε. Ἐν τούτοις, εἶναι γεγονός ὅτι ἂν τὰ ἐκλογικά φέουδα πού ἀπεκάλυψε αὐτός ὁ δείκτης μπορεῖ νά εἶναι, μερικές φορές, περιστασιακά καί ἐφήμερα (διαψεύδοντας ἔτσι τὴν ἴδια τὴν ἀρχὴ στὴν ὁποία στηρίζονται αὐτές οἱ σχέσεις), ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ εἶναι ἐξίσου ἀδιαμφισβήτητο ὅτι ὅταν μιά κοινότητα ψηφίζει «μονοκούκι», ἡ ἐκλογικὴ αὐτὴ συμπεριφορὰ κάθε ἄλλο παρά στερεῖται σημασίας: οἱ λόγοι γιὰ τοὺς ὁποίους ἓνα χωριό μπορεῖ νά ψηφίσει «μονοκούκι» τὴν πρώτη φορά, νά διασπείρει τίς ψήφους του τῆ δεύτερη, νά τίς συγκεντρώσει καί πάλι στό πρόσωπο ἐνός διαφορετικοῦ ὑποψήφιου τὴν τρίτη κ.ο.κ. σέ καμιά περίπτωση δέν ἀποδείχνουν πῶς ὁ χαρακτήρας τῶν σχέσεων πελατείας εἶναι ἐγγενῶς εὐθραυστος, ἀλλὰ, ἀντίθετα, μαρτυροῦν τὴν ὑπαρξὴ διαφοροποιημένων καί εὐέλικτων πολιτι-

κῶν τακτικῶν πού ἀκολουθεῖ σέ κάθε περίπτωση ἕνα ἰδιαίτερα ἰσχυρό τοπικό σύστημα πατρωνείας. Αὐτός ὁ δείκτης, ἂν συμπληρωθεῖ μέ τή μελέτη τῆς χωροταξικῆς κατανομῆς καί τῆς ἐξέλιξης στό χρόνο τῶν ἐκλογικῶν φέουδων, μπορεῖ νά κερδίσει ἕναν ἀξιοσημεῖωτο βαθμό ἀξιοπιστίας. Ὅσο γιά τό τυπολογικό ἐγχείρημα πού ἐπιχειρεῖται μέ τή βοήθεια τῆς βαθμολογικῆς κλίμακας ἐκλογικῆς ἀφοσίωσης θά πρέπει νά ὑπογραμμίσουμε πώς δέν προτίθεται νά ἐξηγήσει τό σύνολο τῶν ὑπό μελέτη σχέσεων, πράγμα πού ἄλλωστε ἰσχύει γιά ὅποιαδήποτε τυπολογία. Αὐτή ἡ ἀντιμετώπιση, πού προχωράει ψηλαφώντας καί μέ ἀλληλοδιάδοχες κατά προσέγγιση ἐρμηνεῖες, προϋποθέτει πώς ὑπάρχει πάντα ἕνα μέρος τῆς σχέσης πού παραμένει ἀνεξήγητο, μιά καί ὁ κύριος στόχος εἶναι ἡ κατάδειξη τῶν γενικῶν τάσεων, τοῦ συνολικοῦ νοήματος τῶν συσχετισμῶν.

Ἡ μελέτη, στό σύνολό της, φώτισε μερικά ἐκλογικά καί παρα-εκλογικά φαινόμενα, ἰδιαιτέρως ἀδρά καί χαρακτηριστικά τοῦ ἀγροτικοῦ κόσμου, ὅπως τό συντριπτικό βάρος ὀρισμένων παραγόντων ἢ τήν ἐξαρτημένη ἐπίδραση ὀρισμένων ἄλλων πάνω στίς σχέσεις πελατείας, τήν παραχάραξη, μέσα ἀπό τήν ἐκλογική πρακτική, τοῦ ἐπίσημα ἰσχύοντος ἐκλογικοῦ συστήματος, τή σχέση ἀνάμεσα στίς μορφές τῆς χωροταξικῆς κατανομῆς τῶν φέουδων καί τούς τύπους τῶν σχέσεων πελατείας, τίς διαφοροποιημένες ἐκλογικές στρατηγικές τῶν κυβερνητικῶν ὑποψήφιων καί τῶν ὑποψήφιων τῆς ἀντιπολίτευσης, τόν προοδευτικό μαρασμό τῶν φέουδων· οἱ παρατηρήσεις αὐτές θά ἦταν χρήσιμο νά μποροῦσαν νά συγκριθοῦν μέ τά ἀποτελέσματα ἀνάλογων μελετῶν σέ ἄλλες ἀγροτικές περιοχές τῆς Ἑλλάδας. Εἰδικότερα, θά παρουσίαζε ἐνδιαφέρον νά ὑποβληθεῖ στόν ἔλεγχο νεότερων ἐκλογικῶν δεδομένων (μετά τό 1974 καί τήν ἐπιναφορά τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ στήν Ἑλλάδα) ἡ παρατήρησή μας σχετικά μέ τήν ἐξασθένηση τοῦ ἐκλογικοῦ φεουδαλισμοῦ. Οἱ τάσεις πού διαπιστώθηκαν ἀνάμεσα στό 1956 καί τό 1964 ἐπιβεβαιώνονται ἄραγε στή διάρκεια τῶν τελευταίων χρόνων; Ἡ συνέχιση τῆς προοδευτικῆς πληθυσμιακῆς ἀποψίλωσης τῶν χωριῶν μετά τό 1961, ὅπως καί ἡ ὄλο καί πιά ἔντονη διεΐσδυση τῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων στό ἐσωτερικό τῆς ἀγροτικῆς κοινότητας, φαίνεται νά συνηγοροῦν γιά μιά καταφατική ἀπάντηση σ' αὐτό τό ἐρώτημα. Σέ σχέση μ' αὐτό τό τελευταῖο σημεῖο, ἡ πορεία πρὸς τήν ἀποδυνάμωση τοῦ ἀσφυκτικοῦ ἐλέγχου πού ἀσκεῖ ὁ πολιτικοδιοικητικός μηχανισμός ἐπάνω στόν ἀγροτικό κόσμο μοιάζει νά εἶναι πραγματι ἀναπόδραστη; ἡ κοινωνία τοῦ χωριοῦ γνωρίζει σήμερα νέες συγκρούσεις καί νέα ἀντικείμενα κοινωνικῶν ἀγώνων, ἀντιμετωπίζει πρωτόφαντα προβλήματα, πού γεννήθηκαν ἀπό τήν ἔνταξη τῆς γεωργίας στήν ἀγορά (τιμές, δάνεια, ἐμπορευματοποίηση, ἐκσυγχρονισμός, ἀγροτικός συνεταιρισμός), προβλήματα ἐπάνω στά ὁποῖα ἡ ἐξουσία τοῦ παραδοσιακοῦ διαμεσολαβητῆ εἶναι σχεδόν ἀνύπαρκτη. Ἐπίσης, καί ἡ χωρική κοινωνικότητα μοιάζει νά παρακμά-

ζει στόν ἴδιο βαθμό, γεγονός πού προοιωνίζει τήν προοδευτική πύκνωση κοινωνικῶν ἀγώνων, λιγότερο ἀποσπασματικῶν καί στεγανοποιημένων, λιγότερο «τοπικιστικῶν» καί προσωποποιημένων ἀπό ὅ,τι στό παρελθόν. Ὅστόσο, ἡ ἐμπειρία δείχνει πώς ἡ ἐξέλιξη δέν ἀκολουθεῖ πάντα δρόμους τόσο εὐθύγραμμους. Οἱ σχέσεις πελατείας, κάτω ἀπό τήν ἴδια ἢ ἄλλες μορφές, δέν ἐξαφανίζονται ἀπό τή μιά μέρα στήν ἄλλη, ἐξ ἄλλου ἡ πρακτική τῆς ἔρευνας διδάσκει πώς ἀποδιαρθρώσεις, φαινομενικά ἀμετάκλητες, καταλήγουν συχνά σέ νέας μορφῆς ἀναδιαρθρώσεις. Δέν ἀποκλείεται, γιά παράδειγμα, ἡ ἐπανεμφάνιση, μετά τό 1974, τῶν ἰδίων κομματικῶν μηχανισμῶν τῆς δεξιᾶς καί τῶν ἰδίων ὑποψηφίων- «ἡγεμόνων» ἢ τῶν ἄμεσων πολιτικῶν κληρονόμων τους νά προκαλεῖ τήν ἀνασύσταση τῶν ἐκλογικῶν φέουδων στό νομό. Ἀλλά σ' αὐτό τό ἐρώτημα μόνο ἡ ἀντιπαράθεση μέ τά γεγονότα μπορεῖ νά δώσει μιά ὁποιαδήποτε ἀπάντηση.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1
Οι κοινότητες: βαθμολογική κλίμακα άφοσίωσης και εξέλιξη τών εκλογικῶν φέουδων¹

Κοινότητες ²	Βαθμός άφοσίωσης	Εξέλιξη τῶν εκλογικῶν φέουδων	Κοινότητες ²	Βαθμός άφοσίωσης	Εξέλιξη τῶν εκλογικῶν φέουδων
A. Ἐπαρχία Δωδώνης					
15 Ἄβγόν	52	2	37 Ἀσπράγγελοι (καί Μονή Γεννήσεως Θεοτόκου)	36	2
16 Ἁγία Ἀναστασία	71	4	38 Ἀσπροχώριον	47	5
17 Ἁγία Τριάδα	70	4	39 Ἀσφάκα	56	1
18 Ἁγιος Ἰωάννης (Μικρόν Μπισδούνιον)	*	7	40 Βαγενίτιον	34	2
19 Ἁγιος Μηνᾶς	71	*	41 Βαθύπεδον	19	3
20 Ἀετόπετρα	0	1	42 Βαλανιδιά	40	2
21 Ἀετορράχη (καί Λάζαινα)	32	7	43 Βαπτιστής	66	1
22 Ἀλεποχώριον Μπότσαρη	69	3	44 Βαργιάδες	77	1
23 Ἀμπελεία	44	5	45 Βαρλαάμ	41	1
24 Ἀμπελοχώριον	35	2	46 Βασιλόπουλον (καί Καστρίον ἤ Σιούτισα)	0	7
25 Ἀνάργυροι	28	2	47 Βαταῶδες	*	*
26 Ἀνατολή	60	2	48 Βερενίκη	73	4
27 Ἀνατολική	56	1	49 Βίτσα		
28 Ἀνθρακίτης (Καμινιά Ζαγορίου)	*	3	(καί Μονή Προφήτη Ἡλία)	38	5
29 Ἄνω Λαψίστα	56	2	50 Βλαχάτανον	12	7
30 Ἄνω Πεδινά	45	5	51 Βοβοῦσα	56	1
31 Ἄνω Ραβένια	41	2	52 Βουλιάστα	76	3
32 Ἀραχωβίτσα (Κεφαλόβρυσον)	0	7	53 Βραυροπλαγιά	37	2
33 Ἀρδομίστα (Λογγάδες)	62	4	54 Βραδέτιον	31	4
34 Ἀρδοσις	63	*	55 Βρογμισμένη	62	2
35 Ἀρίστη (καί Βετακόν ἤ Βίκος)	34	7	56 Βροσίνα	19	4
36 Ἀσβεστοχώριον	31	2	57 Βρουσούλα	35	*
			58 Βρουσοχώριον	70	2
			59 Γαβρισιοί	36	5
			60 Γερακάριον (καί Πλατανιά)	30	7

(Συνεχίζεται)

ΟΙ κοινότητες: βαθμολογική κλίμακα άφροσίωσης και εξέλιξη τών έκλογικών φέουδων¹

Κοινότητες ²	Βαθμός άφροσίωσης τών έκλογικών φέουδων	Εξέλιξη τών έκλογικών φέουδων	Κοινότητες ²	Βαθμός άφροσίωσης τών έκλογικών φέουδων	Εξέλιξη τών έκλογικών φέουδων
61 Γεροπλάτανος	36	5	103 Ζοντήλα	16	7
62 Γεωργάνοι	55	2	(Ζωοδόχος)		
63 Γιάμισα			104 Ζωτικών	60	2
(Βασιλικόν και Μαβίλης ή Τζιόρα)	47	4	105 'Ηλιόκαλη	43	5
64 Γιουργάνισα	20	7	106 'Ηλιοχώριον	33	6
65 Γκουλεμή	41	3	107 Θεριακήσιον		
66 Γκρίμπιανη ('Αρετή)	0	7	(καί Παλαιοχώριον)	56	4
67 Γκρίμποβον (καί Σέλτσανα)	15	7	108 'Ιερομνήμη	30	4
68 Γλύζιανη (Καταράκτης)	53	5	109 Καβαλλάριον	36	6
69 Γραμμένον	16	7	110 Καλέντζιον	56	6
70 Γρανίτσα	40	5	111 Καλλαρίται		
71 Γραντισπούλα	47	4	(καί Μυστράς)	46	3
72 Γρεβενίτιον (καί Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου Βουτσᾶς)	73	2	112 Καλουτᾶς	41	5
73 Δαφνόφυτον (Μπουρντάριον και Σακελ- λαρικόν ή Κουτρουλάδες)	35	4	113 Καλοχώριον	27	7
74 Κοντοβράκιον (Δαφνούλα και Γουλάς, Κοντινοί)	49	2	114 Καλπάκιον	32	7
75 Δελβινακόπουλον (καί Σπήλαιον)	45	2	115 Κερίτσα	25	7
76 Δεμάτιον	71	3	116 Κερυαί	35	*
77 Δερβίζιανα	86	1	117 Καστανών Ζαγορίου	86	1
78 Δεσποτικόν	12	7	118 Καστρίτσα	31	7
			119 Καταμέχη	48	5
			120 Κασικᾶς	31	7
			121 Κάτω Λαφίστα	28	2
			122 Κάτω Πεδινα	28	2
			123 Κάτω Ραβένια	62	2
			124 Κεπέσοβον	22	7
			125 Κεράσοβον (Κερασέα και Λοζανά)	71	2
			126 Κήποι	40	4
			127 Κληματιά	27	2
			128 Κοκκινόχωμα	37	2

79 Δικόρυφον	67	4	129 Κοκλιοί	0	7
80 Δίλοφον	63	4	130 Κόντσια	50	2
81 Διπόταμον	15	6	131 Κοπάνη	44	5
82 Δοβλά (καί Πτέρη)	40	1	132 Κόπρα (Άνθοχώριον)	62	2
83 Δόλιανη (Νέον Άμαρούσιον)	49	*	133 Κορίτιανη	43	6
84 Δολιανά	47	2	134 Κοσμηρά	54	2
85 Δραγωνμή (Παλιουρή)	18	7	135 Κουκκούλιον	42	2
86 Δραγοψά	18	7	136 Κουκλέσιον (καί Ποταριά)	81	3
87 Δραμεσιοί	61	2	137 Κουμαριά	43	2
88 Βάξια (Δρίσκος)	19	7	138 Κούρεντα	43	5
89 Δροσοχώριον (Κλασιζιάδες)	46	2	139 Κουτσελιόν (καί Γορίτσα)	38	5
90 Δωδώνη	16	7	140 Κρανούλα	44	2
91 Έκκλησοχώριον	0	7	141 Κράψη	61	2
92 Έλάτη	*	*	142 Κρύα (καί Λυκοτρίχιον)	53	2
93 Έλατοχώριον	65	1	143 Κρυόβρυση	43	2
94 Έλαφότοπος (καί Έλαία, Καλύβια)	46	5	144 Κρυφοβόν	32	4
95 Έλαφος	69	6	145 Κωστανιανη (καί Μπέρκον)	53	2
96 Έλεζνα	60	3	146 Λαίστα	63	2
97 Έλεούσα (Μέγα Μπισδούνιον)	65	2	147 Λάλιζα	*	*
98 Έλληνικόν (καί ή Μονή Κοιμήσεως Θετόκου Τσιούκας)	31	7	148 Λεπποκαρυά Ζαγορίου	60	2
99 Έπισκοπικόν	50	5	149 Λίππη (Ήέα)	22	3
100 Ζάλογκον	42	2	150 Λιβιάχοβον	87	4
101 Ζαραβούτσιον (Άγιος Νικόλαος)	63	2	151 Λιγκιάδες	42	5
102 Ζίτσα	57	4	152 Λιγοψά	28	7
			153 Λίθινον	12	7
			154 Λίππα	52	3
			155 Λοφίσκος (Τσέρβιανη)	16	7

(Συνεχίζεται)

ΟΙ κοινότητες: βαθμολογική κλίμακα άφροσίωσης και εξέλιξη τών έκλογικων φέουδων¹

Κοινότητες ²	Βαθμός άφροσίωσης τών έκλογικων φέουδων	Εξέλιξη τών έκλογικων φέουδων	Κοινότητες ²	Βαθμός άφροσίωσης τών έκλογικων φέουδων
156 Μαζαράκιον	34	2	210 Πηγάδια	66
157 Μάζια	47	2	211 Τσερίτσανα (Πλατάνια)	55
158 Μακρίνον	80	1	212 Πλατανούσσα (καί Μπουκόριον)	57
159 Μανασσής	43	5	213 Πλαίσια Μαλακασίου	53
160 Άλεποχώριον Δωδώνης (Μαντεϊόν)	63	2	214 Πολύγυρος (καί Έλευθεροχώριον)	58
161 Μανολιάσα	52	2	215 Πολύδωρον	34
162 Μάρμαρα	44	2	216 Πολύλοφον (καί Λυκοστάνη)	59
163 Ματσούκιον	57	3	217 Πράμαντα (καί Κορματάκια, Τσόπελα, Φράξος, Χριστοί)	19
164 Μαυροβούνιον	37	6	218 Προσήλιον	25
165 Μαυρονόρος	66	1	219 Πρωτόπαπας	34
166 Μεγάλη Γότιστα	28	7	220 Ραβένια	51
167 Μέγα Γαδίκιον	66	2	221 Ραδοβίζιον (καί Διχαρύνιον)	50
168 Μέγα Περιστέριον	59	6	222 Ράϊκον	22
169 Μελιά (καί Λαγκιώτισσα)	58	2	223 Ραφταναίσι (καί Βουνόρεια, Ζαλοῦχος, Καλονέροι, Μεγάλη Ράχη, Μυλοκοπεϊόν, Παλαιομο- χούστιον, Παλληκάριον, Πλάκα, Πρέβεζα, Ρούγα, Φράξος)	44
170 Μελιγοί	55	2	224 Ρεπετίστας (καί Παηδονιά)	32
171 Μεσοβούνιον	35	7	225 Ριάχοβον	57
172 Μικρά Γότιστα	55	2	226 Ριζόν	28
173 Μικρόν Περιστέριον	50	1		
174 Μιχαλίτσιον	22	7		
175 Μονοδένδριον	30	7		
176 Μονολίθιον	65	2		
177 Μοσπίνα (Λύγγος)	22	7		
178 Μουζακαίοι (καί Κυπαρίσσια, Χαροκόπιον)	31	3		
179 Μουκοβίνα	79	2		
180 Μουσιωτίτσα	70	3		
181 Μπαουσιοί	52	2		
182 Μπάφρα	61	2		

183 Μπεστιά	53	2	227 Ροδότιον	43	2
184 Μπιζάνιον (καί Κολωνιάτιον)	23	7	228 Ρωμανός (καί Μονή Μεταμορφώσεως Σωτήρος)	48	2
185 Μποτζαράς	23	7	229 Σενίκον (καί Δομολεσσά, Τοσκεσά- κιον ή Μικροχώριον)	59	2
186 Μυροδάφνη (Λαγάτορα)	51	4	230 Σερβιανά	41	5
187 Νεγάδες	36	5	231 Σεριζιανά	59	3
188 Νεγράδες (καί Μονή Γενήσεως Θεοτόκου Βελλάς)	30	7	232 Σιστρούνιον	55	3
189 Νεοκαισάρεια	59	4	233 Σιπαριά	35	7
190 Νεοχώριον	21	6	234 Σκαμνέλλιον	46	5
191 Νεοχωρόπουλον	*	*	235 Σκλίβανη	71	1
192 Νήσος (Νήσος Ίωαννίνων)	48	2	236 Σουλόπουλον	38	4
193 Παλαιοχώριον Μπότσαρη	68	4	237 Σταυράκιον	42	5
194 Παλαιοχώριον Σιράκου	49	5	238 Στρούνιον	59	5
195 Παλαιά Αλώνια	22	7	239 Τέροβον (καί Ραψαίοι)	80	1
196 Πάπγκον	53	5	240 Τοσκέσιον (Αχλαδέαι καί Βαδίστρα, Λεπάδιον, Μονή Αγίας Παρασκευής, Μονή Κοιμήσεως Θεοτόκου)	63	4
197 Παρακάλαμος	40	2	241 Τρίστενον	67	2
198 Παρδαλίτσα	53	6	242 Τσεπέλοβον	53	1
199 Πεδινή	47	1	243 Φλαμπουράριον	67	2
200 Πεντόλακκος	68	3	244 Φαρτόσιον	35	7
201 Πέραμα	48	5	(καί Κωστήσιον, Νίστορα, Πάτερον)	26	2
202 Μούλαι (Πέρδικα)	68	2	245 Φραγκάδες	35	*
203 Περάτης	47	2	246 Φωτεινόν (καί Κουμονορράχη)	50	5
204 Περίβλεπτος	59	2	247 Χίνκα (καί Ζόρνιανη)	41	4
205 Πεστά	57	5	248 Χουλιαράδες	38	5
206 Πέτρα	44	5	249 Χρυσορράχη		
207 Πετροβούνιον (καί Κέδρος, Ποτιστικά)	42	2			
208 Συνοικισμός Χαροκόπου	50	2			
209 Πετσάλιον	24	6			

(Συνεχίζεται)

ΟΙ κοινότητες: βαθμολογική κλίμακα άφασίωσης και εξέλιξη τῶν ἐκλογικῶν φέουδων¹

Κοινότητες ²	Βαθμὸς άφασίωσης τῶν ἐκλογικῶν φέουδων	Ἐξέλιξη τῶν ἐκλογικῶν φέουδων	Κοινότητες ²	Βαθμὸς άφασίωσης τῶν ἐκλογικῶν φέουδων	Ἐξέλιξη τῶν ἐκλογικῶν φέουδων
250 Ψήνα	55	2	289 Φούρκα	41	4
B. Ἐπαρχία Κονίτσας			290 Χιονᾶδες	51	3
251-52 Κόνιτσα	4	4	Γ. Ἐπαρχία Μετσόβου		
253 Ἁγία Βαρβάρα (καὶ Πυξαριά)	50	4	291-92 Μέτσοβον	80	1
254 Κεράσοβον (Ἁγία Παρασκευή)	40	5	293 Ἀνήλιον	56	1
255 Σανοβόν (Ἄετοπέτρα)	60	4	294 Ἀνθοχώριον	53	4
256 Ἀηδονοχώριον	41	2	295 Βοτονόσιον	59	1
257 Ἀμράντος	53	4	296 Μηλέα	62	1
258 Ἄρματα	0	7	297 Χρυσοβίτσα	50	4
259 Ἀσημοχώριον	50	3	Δ. Ἐπαρχία Πωγωνίου		
260 Βούρμπιανη	25	3	298 Δελβινάκιον	39	5
261 Γαναδιόν	50	1	299 Ἁγία Μαρίνα	12	7
262 Γοργοπόταμος	46	3	300 Ἁγιος Κοσμάς	37	6
263 Γορίτσα (Καλλιθέα)	12	7	301 Ἀργυροχώριον	0	7
264 Δίστρατον	38	2	302 Βάλτσιτα	36	2
265 Ἐλεύθερον	34	7	303 Βασιλικόν	32	7
266 Ἐξοχή (καὶ Βράνισα ἢ Τράπεζα)	68	2	304 Βήσσαρη	47	2
267 Ζέρμα (ἢ Πλαγιά)	56	1	305 Διμοκρίον (Ψηλόκαστρον)	40	*
268 Ἡλιόρραχη	21	3	306 Δολόν	35	4
269 Καβάσιλα	33	4	307 Δρυμάδες	30	7
270 Κάντισκον (Δροσοπηγή)	65	3	308 Κακόλακος	25	*
271 Καστανέα (Καστανιανη)	71	2	309 Καστανιανη (Καστανή)	24	2
			310 Κάτω Μερόπη	19	7
			311 Κεράσοβον	*	*
			312 Κεφαλόβρυσον (Μεντζιτιέ)	53	1
			313 Κρυονέριον	24	7

272 Κλειδιωνιάβιστα (Λιπονιάβιστα ή Κλει- δωνιά και Καλύβια)	24	3	314 Κτίσματα (καί Νέα Κατούνα ή Νεοχώριον)	24	7
273 Λαγκάδα	59	3	315 Λάβδανη (καί Βρίστοβον)	24	7
274 Λυκόρραχη	59	1	316 Λαχανόκαστρον (Ώραιόκαστρον)	33	7
275 Μάζιον	57	4	317 Λίμνη	24	7
276 Μελισσόπετρα (καί Καλόβρυση)	54	4	318 Μαυρόπουλον (καί Ζάβροχον, Χρυσόδουλη)	54	2
277 Μόλιστα	26	7	319 Μερόπη	0	7
278 Μολυβδοσκεπάστος	39	2	320 Όρειόν-Ξηρόβαλτον	22	7
279 Μοναστήριον	35	3	321 Παλαιόपुरγος	35	2
280 Νικάνωρ	18	6	322 Περιστέριον	27	7
281 Όξύά	71	1	323 Ποντικάται	15	2
282 Πάδες	38	3	324 Πωγωνιανή	28	7
283 Παλαιοσέλλιον	47	2	325 Ρουψιά	26	7
284 Πεκλάριον (Πηγή)	47	4	326 Σταυροσκιάδιον	35	1
285 Πληκάτιον	68	1	327 Στρατίνιστα	12	7
286 Πουρνιά	62	1	328 Τεριάχιον (καί Σταυροδρόμιον)	36	4
287 Πυρσόγιαννη	75	4	329 Φαράγγιον	*	*
288 Στράτσιανη (Πύργος)	74	1			

1. Βλέπε επίσης τούς Χάρτες 1, 18 και 19.

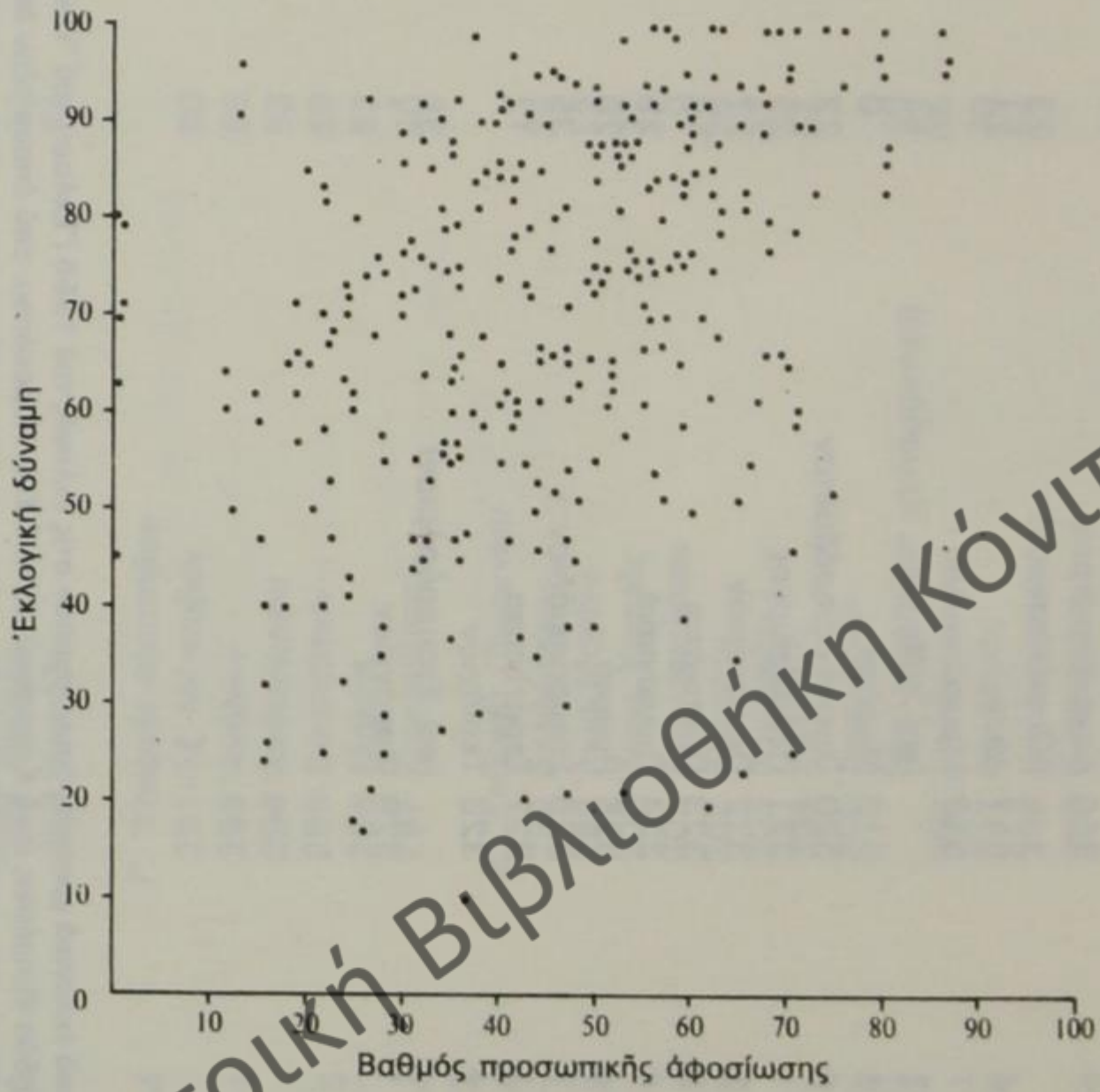
2. Αυτός ο κατάλογος αναπαράγει κατ' αλφαβητική σειρά τὰ άγροτικά εκλογικά γραφεία, όπως σχημάσαν στις εκλογές του 1956 (Έκδοση του Υπουργείου Έσω-
τερικών που προαναφέρθηκε). Αυτοί οι τομείς συμπίπτουν, εκτός από δύο εξαιρέσεις (του Καλπακισσού και του Συν. Χαροκόπου, που άπουσίαζαν από τις εκδόσεις
της Στατιστικής Υπηρεσίας), με τις κοινοτικές διοικητικές μονάδες. Αντίθετα, δεν περιλαμβάνονται 3 κοινότητες που γνωρίζουν πλήρη πληθυσμιακή εξαφάνιση με-
τά την άπογραφή του 1951: Σιράκο, Άετομηλίτσα και Πωγωνίσκος. Μέσα σε παρένθεση αναφέρεται το δεύτερο όνομα με το οποίο είναι συχνά γνωστή ή κοινότη-
τα, όπως και τὰ όνόματα των γειτονικών οικισμών που άνήκουν διοικητικά στην κοινότητα. Η άρίθμηση (που αναφέρεται στο Χάρτη 1) άρχίζει από το 15, γιατί δεν
συμπεριλαμβάνονται τὰ 14 άστικά εκλογικά γραφεία.

* Έλλειψη στοιχείων.

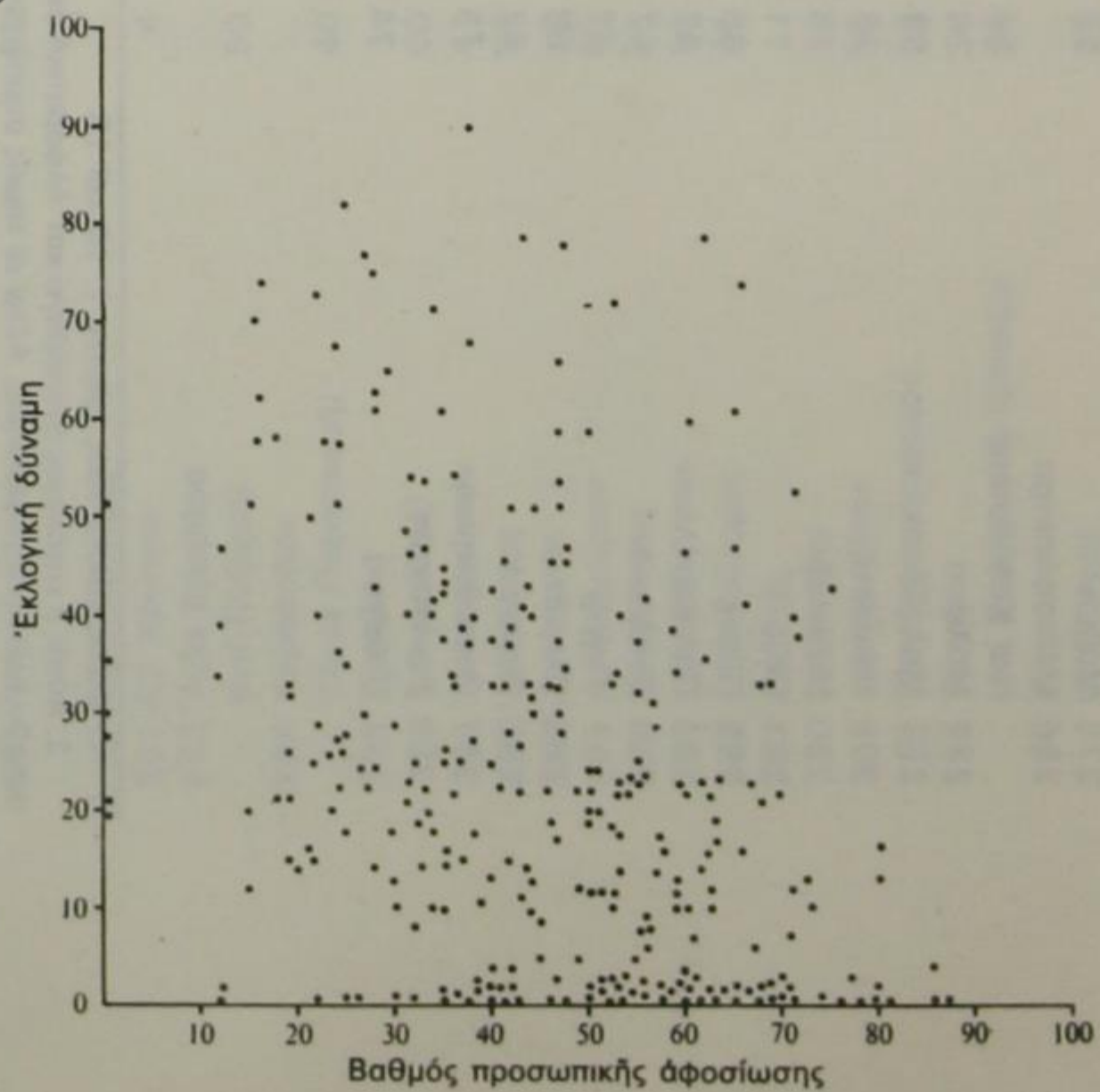
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

Έκλογική δύναμη τῶν κομμάτων σέ συνάρτηση μέ τή βαθμολογική κλίμακα προσωπικής άφοσίωσης (Διαγράμματα διασποράς τῶν κοινοτήτων)

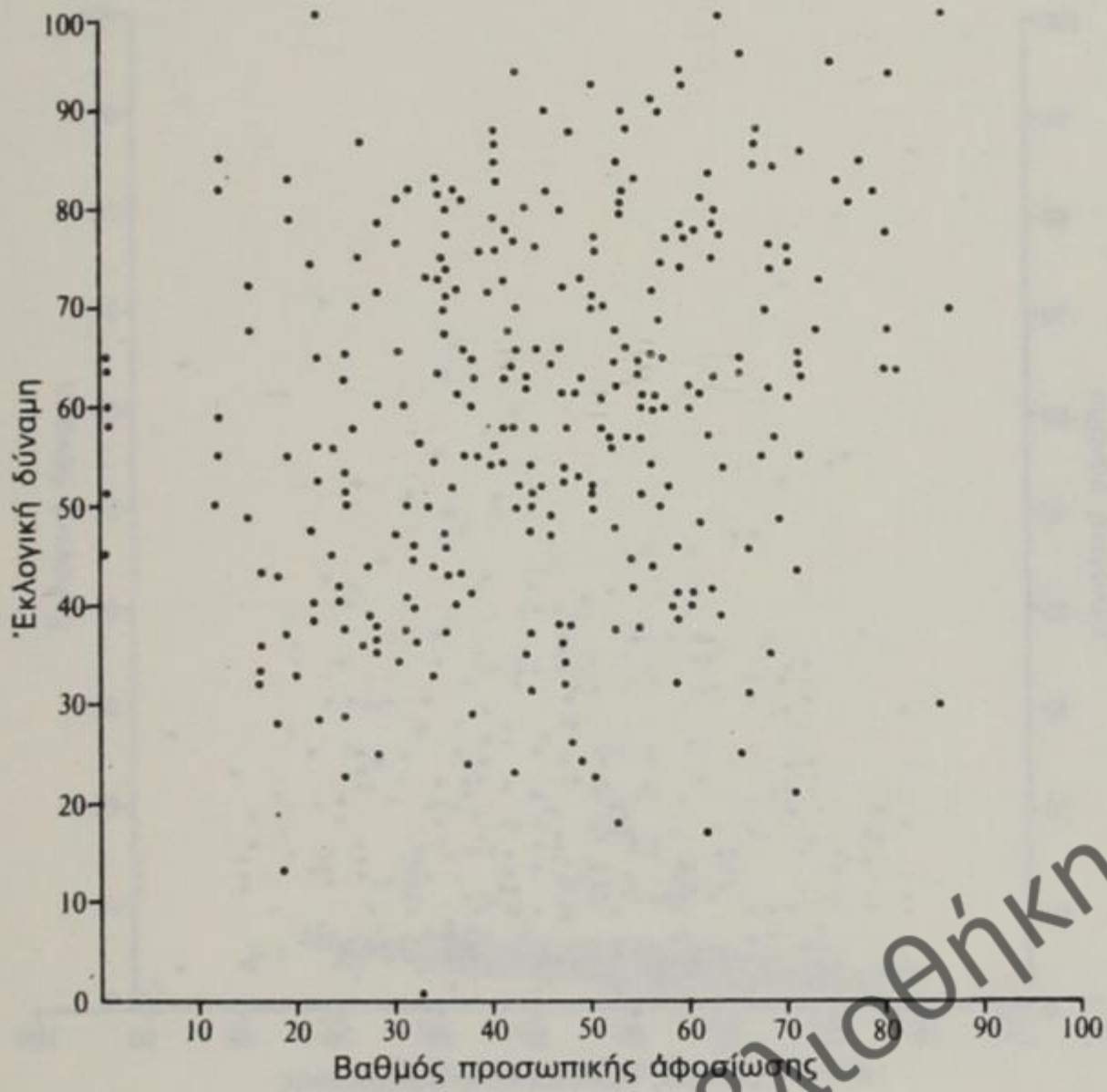
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ I: Ε.Ρ.Ε. 1956

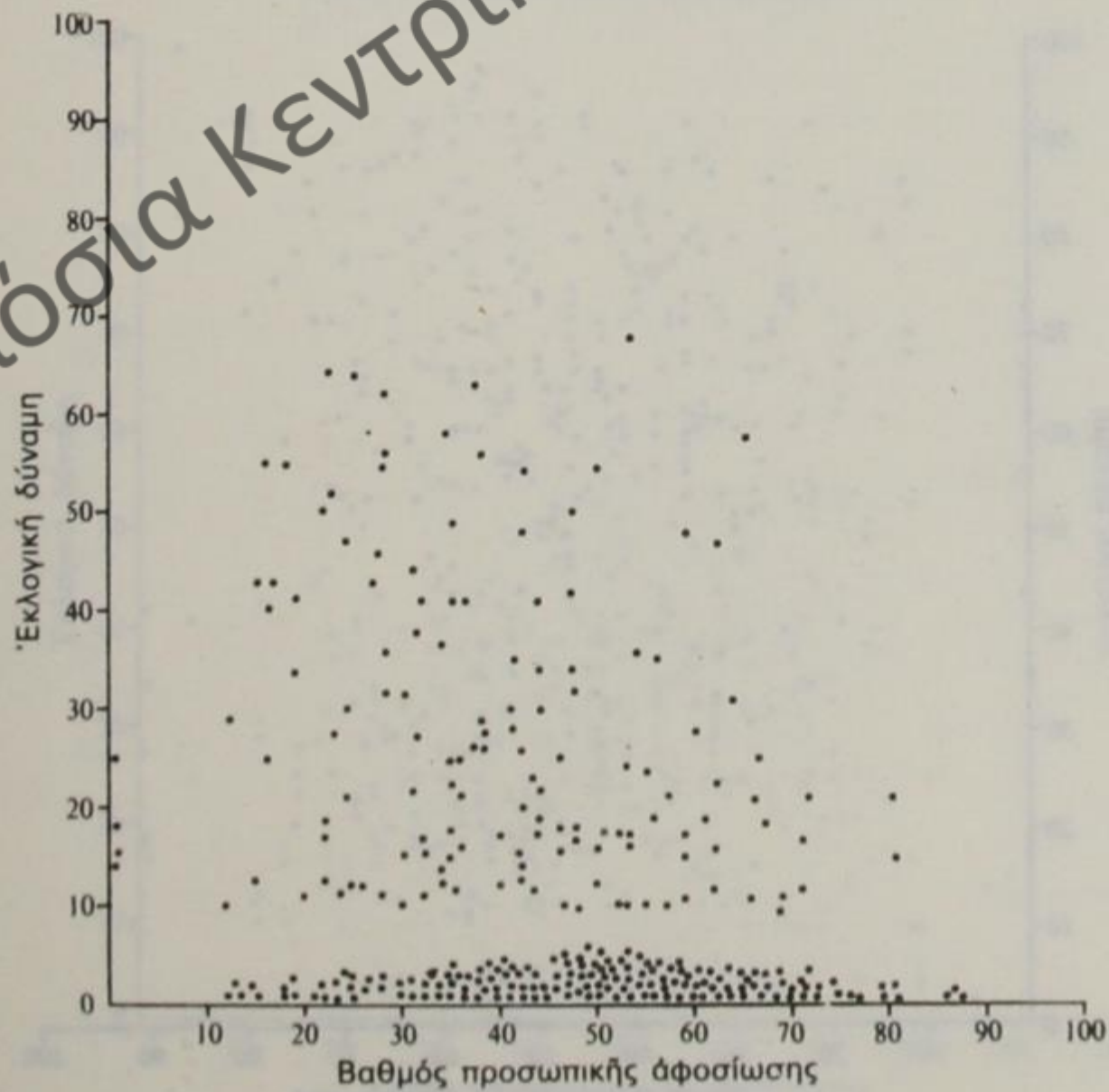
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ II: Δ.Ε. 1956

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΙΙΙ: Ε.Ρ.Ε. 1958

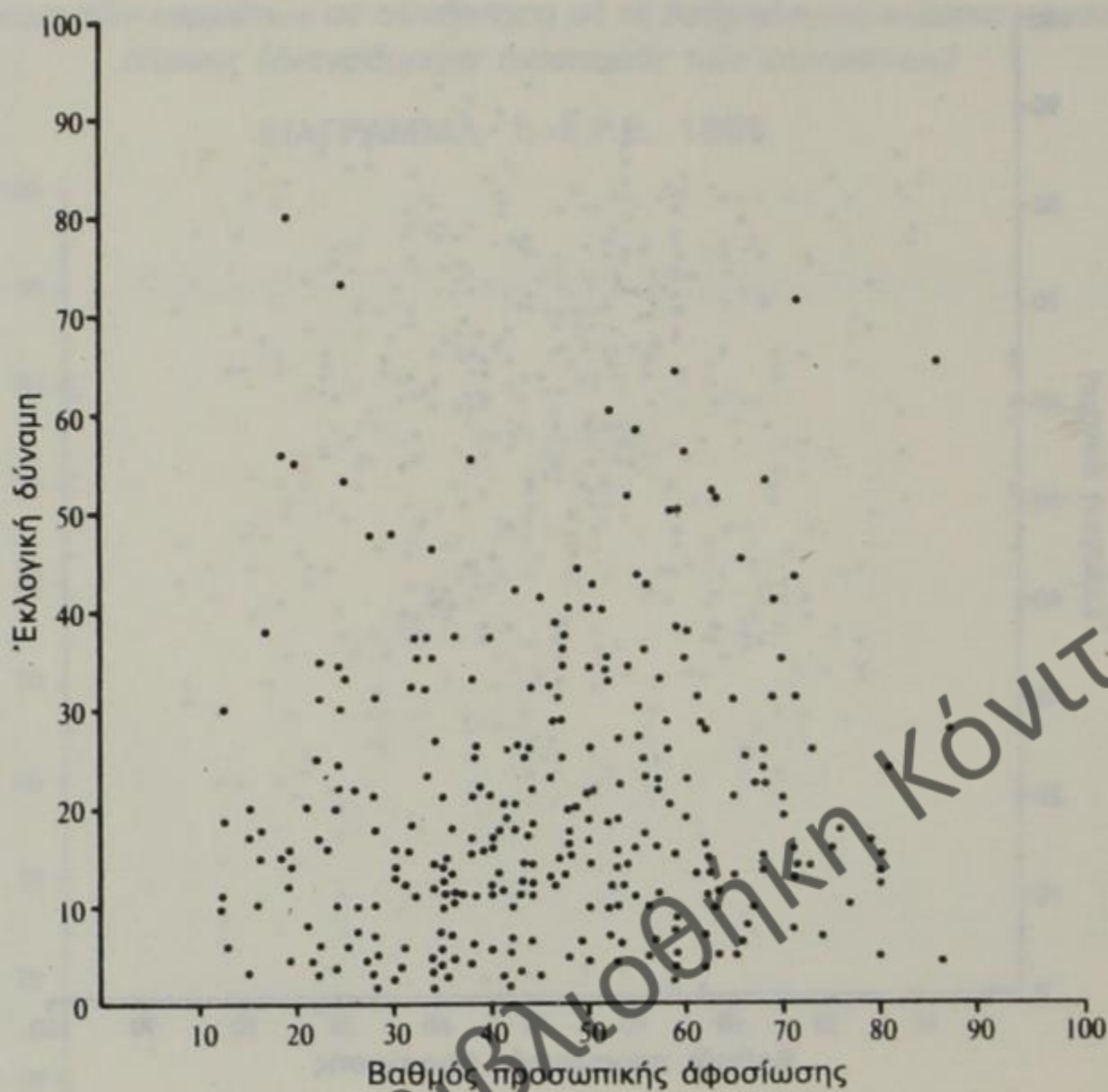

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΙV: Ε.Δ.Α. 1958

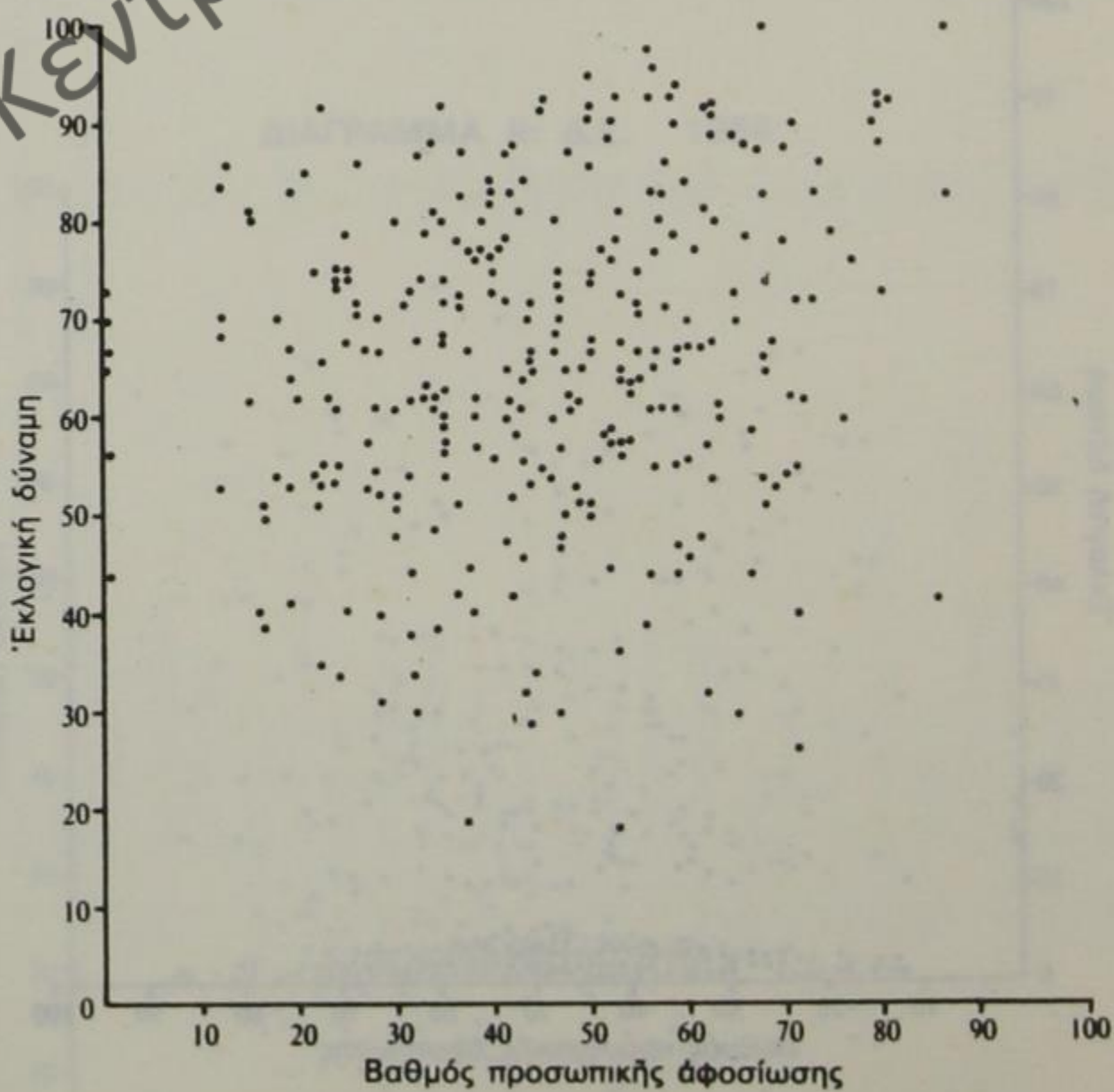

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ V: Κ.Φ. 1958

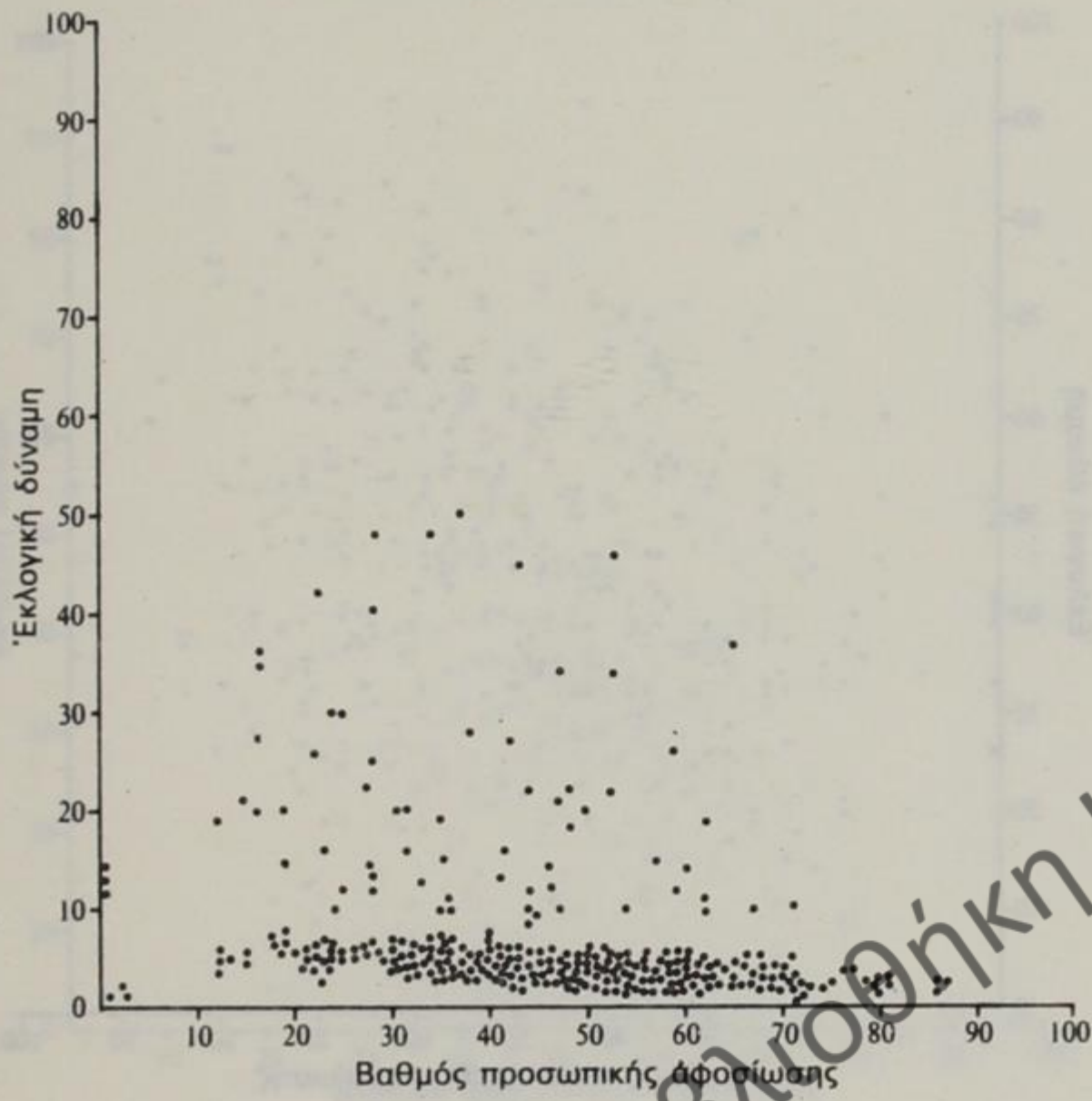

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ VI: Ε.Ρ.Ε. 1961

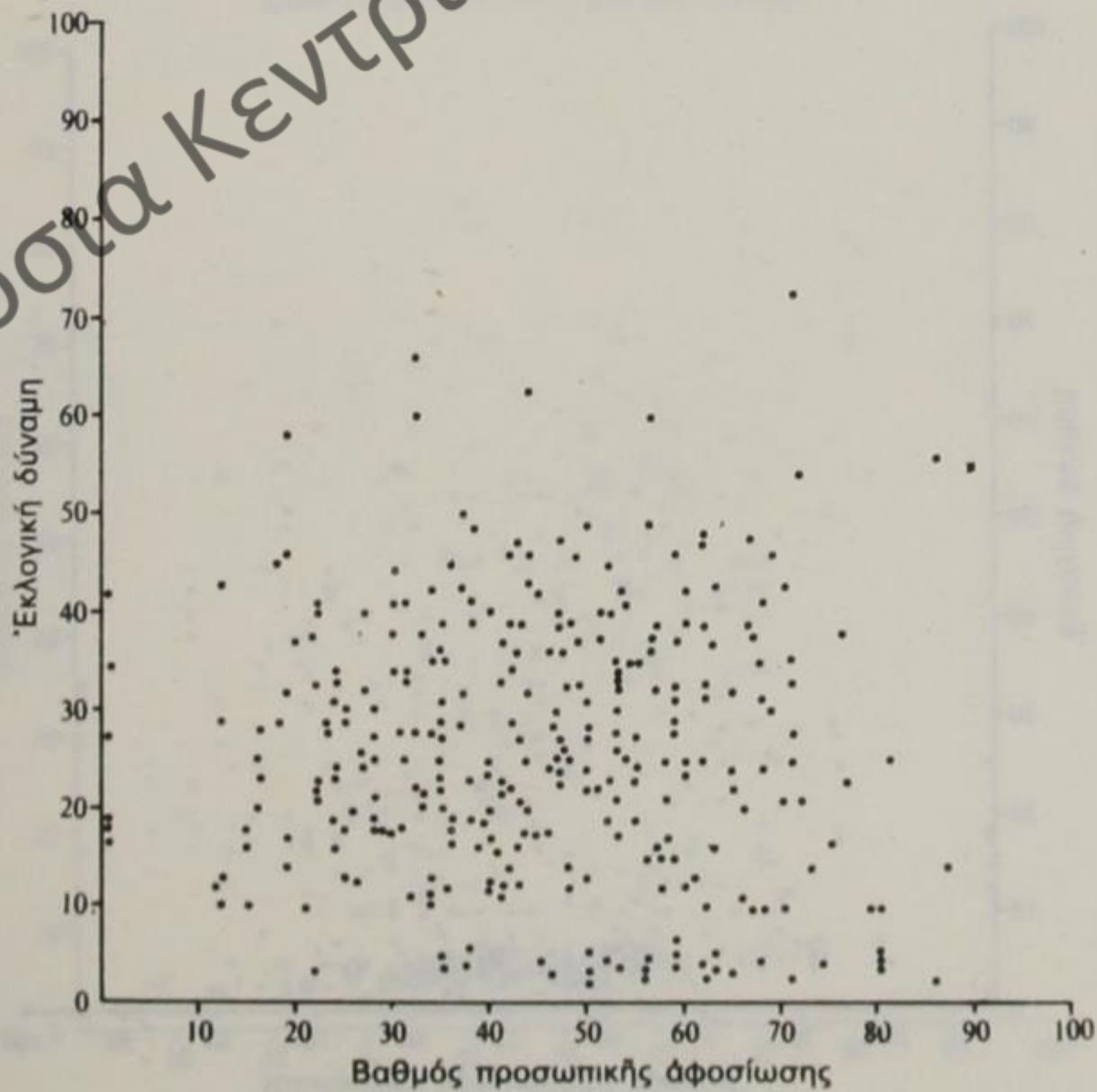

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

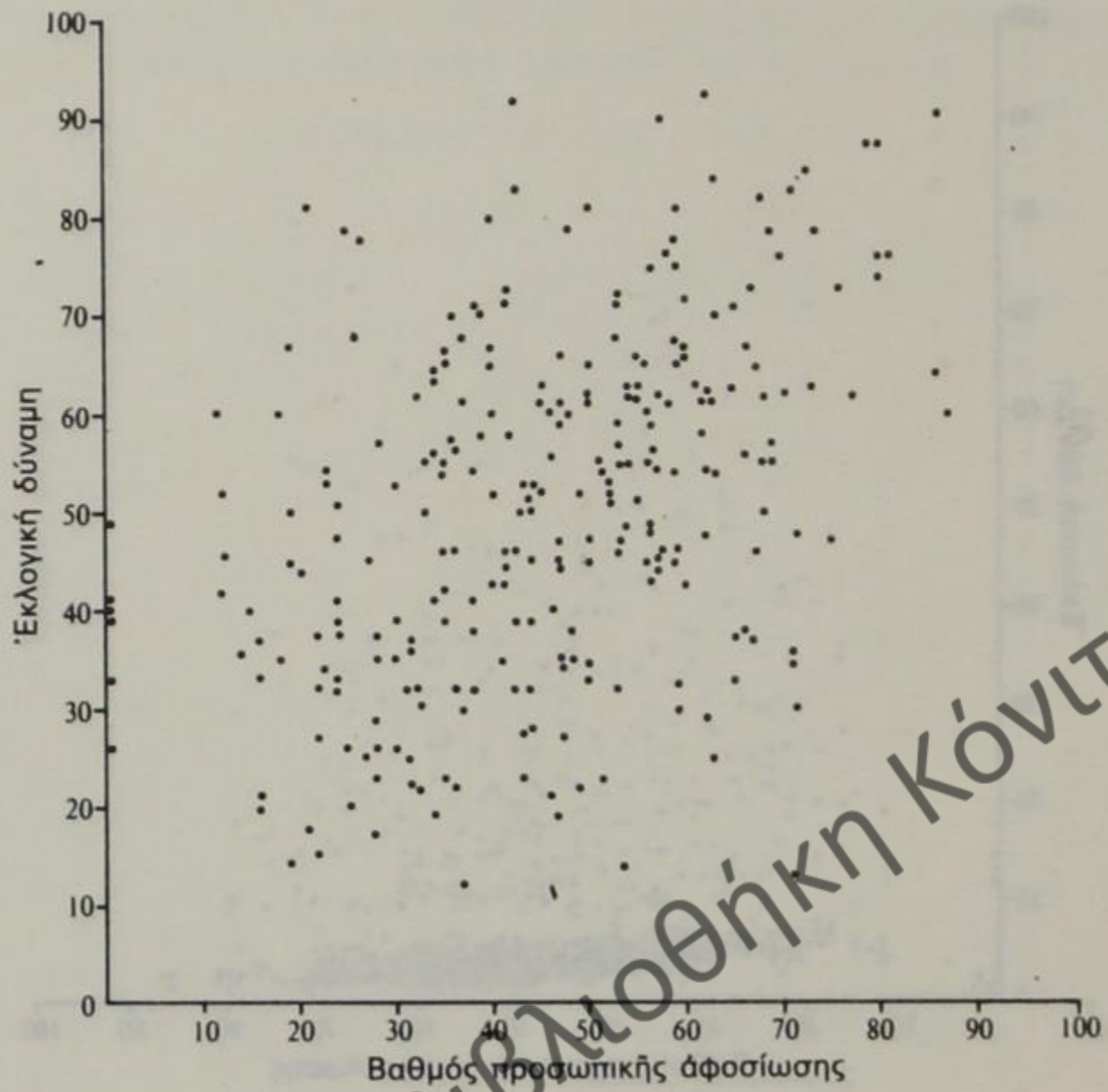
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ VII: Ε.Δ.Α. 1961

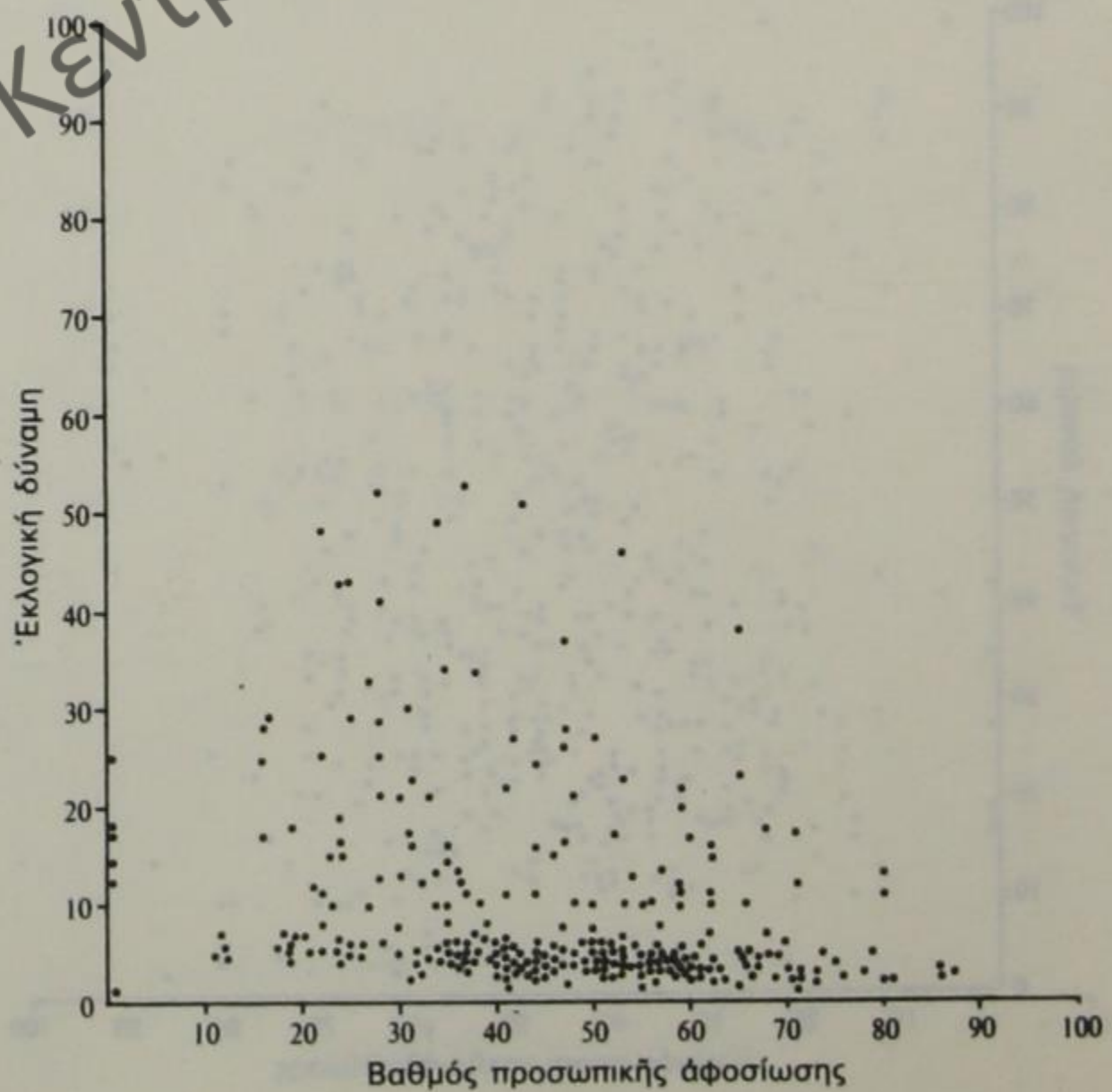
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ VIII: Ε.Κ. 1961

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ ΙΧ: Ε.Ρ.Ε. 1963

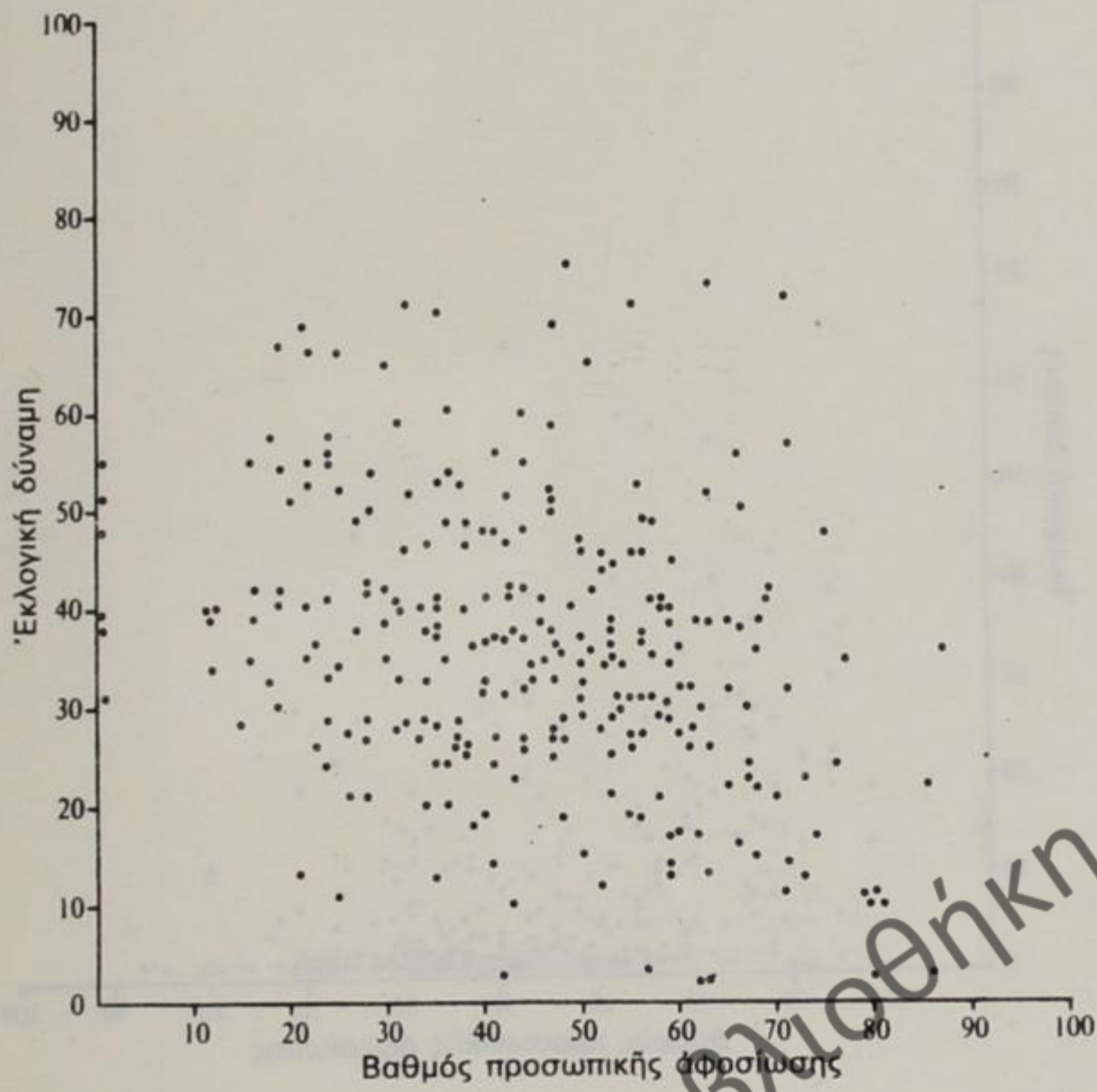

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ Χ: Ε.Δ.Α. 1963

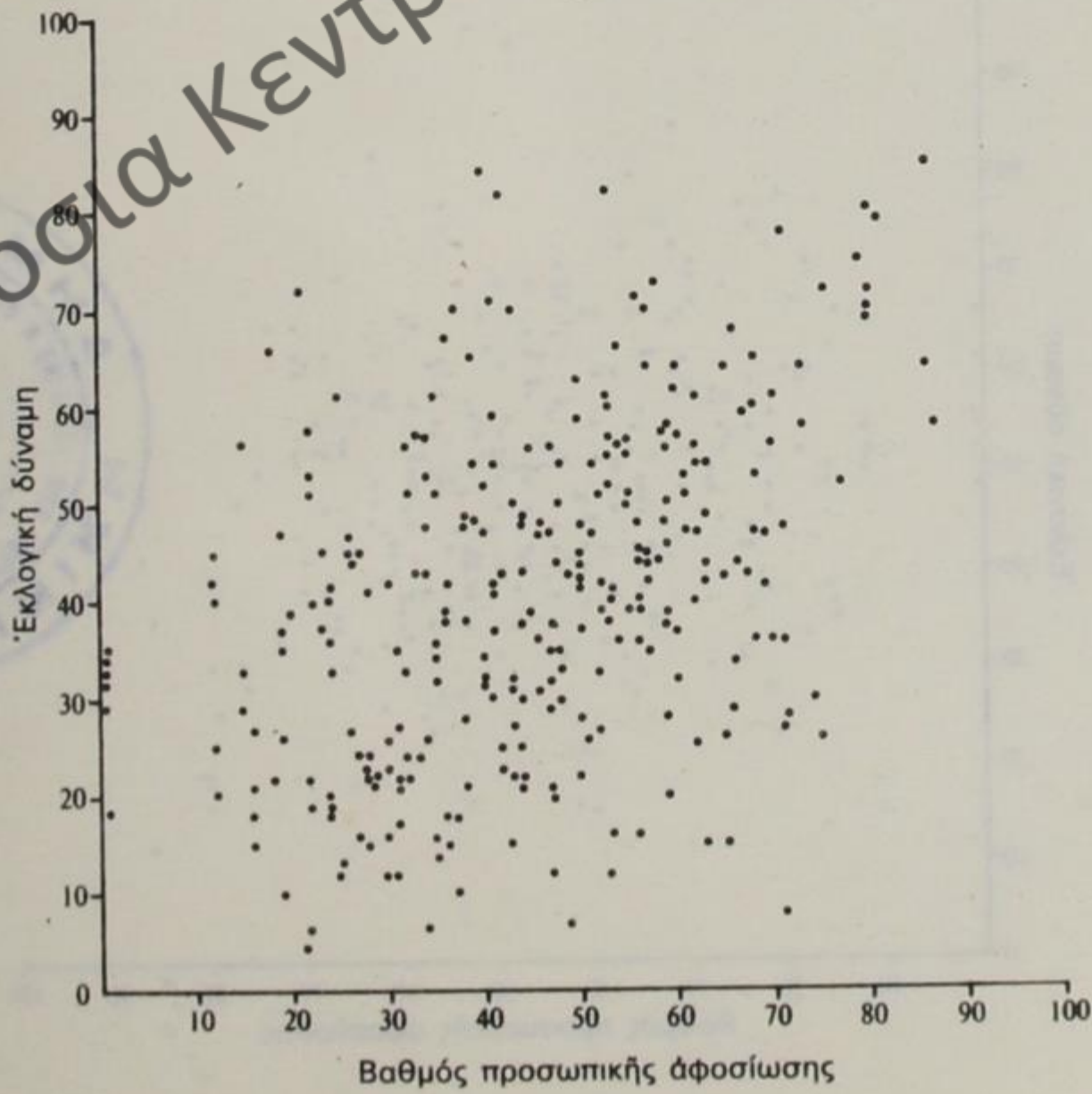

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

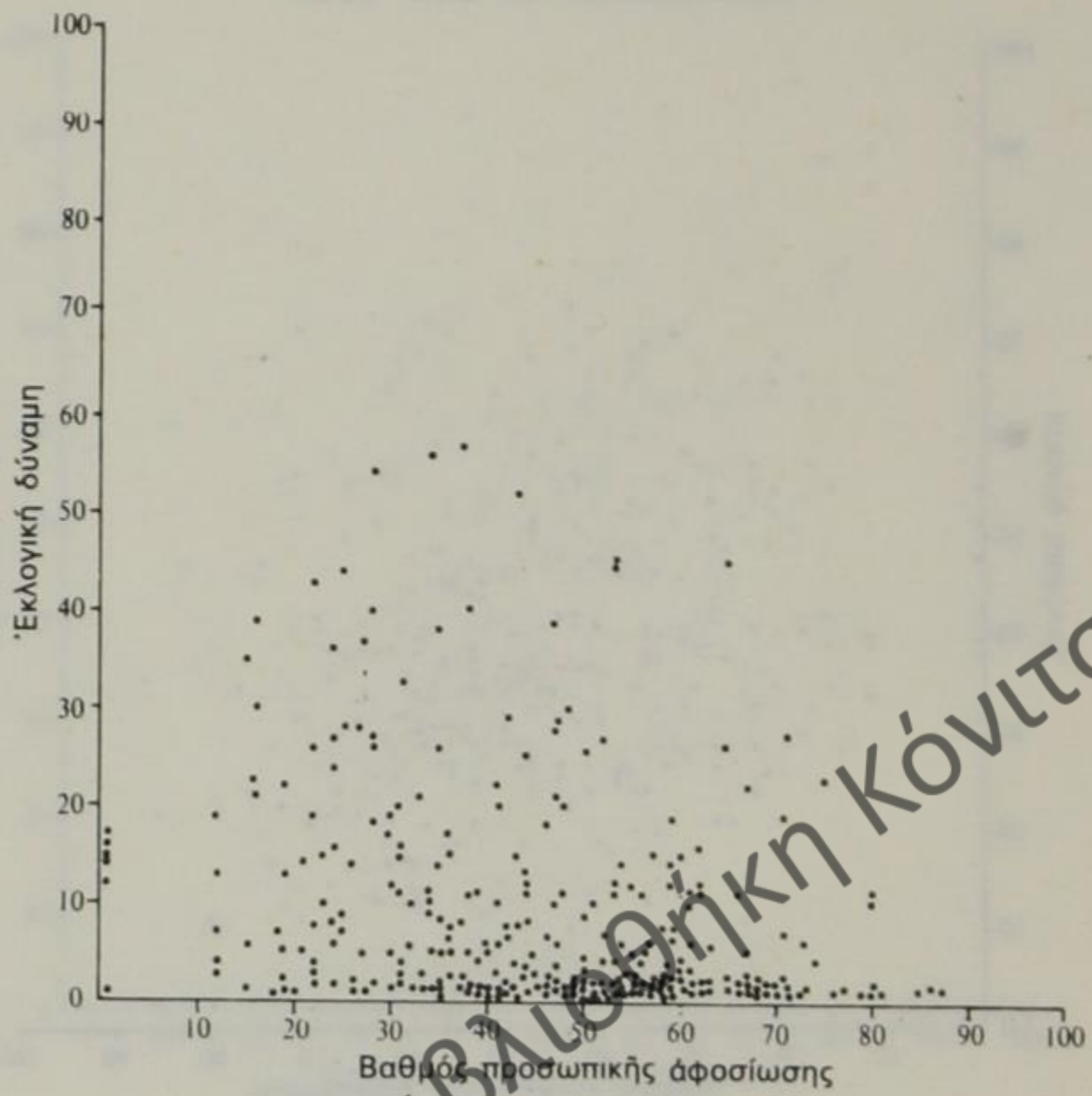
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ XI: Ε.Κ. 1963

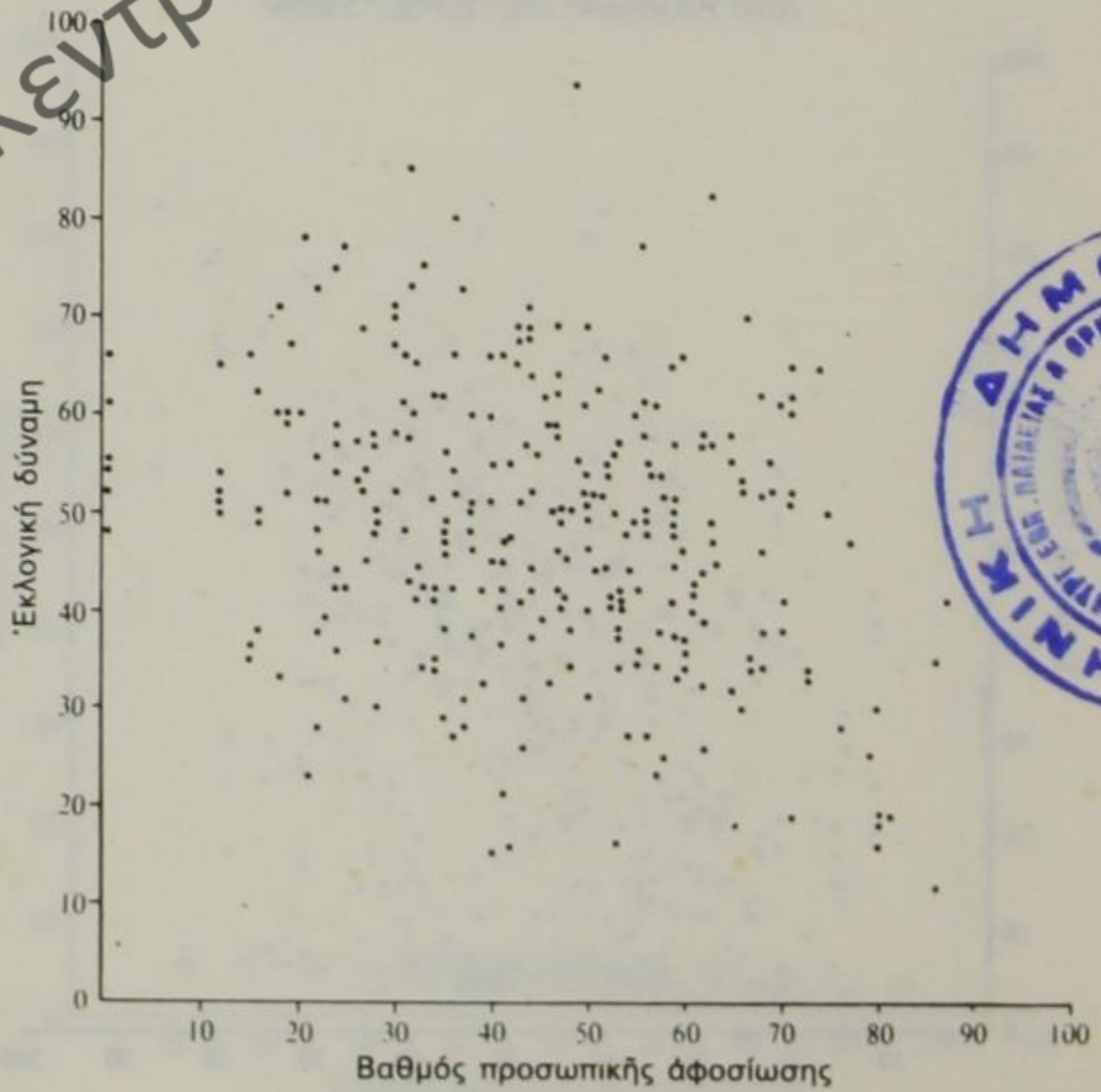
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ XII: Ε.Ρ.Ε. 1964

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ XIII: Ε.Δ.Α. 1964

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ XIV: Ε.Κ. 1964

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας